

ЛЕПІШ НАТАЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА

**АКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

МОНОГРАФІЯ

ЛЬВІВ – 2018

Рецензенти:

Професор кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, професор **М.С. Кельман**

Доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент **А.І. Годяк**

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 28 листопада 2018 р.)

Лепіш Н.Я.

Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики [монографія] / Н.Я. Лепіш. – Львів: Сполом, 2018. – 250 с.

Проведено комплексне дослідження актів тлумачення норм права. Розкрито структуру актів офіційного та неофіційного тлумачення норм права, під якою пропонувано розуміти їхню будову, тобто розташування основних елементів і зв'язків, які забезпечують збереження їхніх (актів) необхідних властивостей та функцій при впливі на них різноманітних внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників правової дійсності. Виявлено та схарактеризовано особливості процесу оприлюднення актів тлумачення норм права. Комплексно проаналізовано дію актів тлумачення норм права в часі, просторі та за колом осіб з докладним висвітленням найбільш дискусійних теоретичних і практичних аспектів проблеми. Розглянуто питання забезпечення ефективності актів тлумачення норм права, з огляду не лише на їхню формальну (юридичну) ефективність, а й на економічність, корисність, істинність, соціальну цінність та інші характеристики.

Розрахована на науковців, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, а також всіх хто цікавиться проблемами загальної теорії права.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ГЛАВА 1. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	8
1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження	8
1.2. Загальна характеристика тлумачення норм права	26
ГЛАВА 2. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	44
2.1. Поняття та ознаки актив тлумачення норм права	44
2.2. Структура актив тлумачення норм права	63
2.3. Видова характеристика актив тлумачення норм права	79
2.4. Функції актив тлумачення норм права	98
ГЛАВА 3. ДІЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	112
3.1. Опублікування (оприлюднення) актив тлумачення норм права	112
3.2. Дія актив тлумачення норм права в часі	125
3.3. Дія актив тлумачення норм права у просторі	141
3.4. Дія актив тлумачення норм права за колом осіб	154
ГЛАВА 4. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	166
4.1. Місце та роль актив тлумачення норм права у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин	166
4.2. Чинники, що зумовлюють необхідність актив тлумачення норм права в сучасній Українській державі.....	185
4.3. Проблеми забезпечення ефективності актив тлумачення норм права...196	
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225

ПЕРЕДМОВА

Проблема юридичного тлумачення була і залишається однією з центральних у теорії права. Мистецтво тлумачення правових норм становить саму суть юриспруденції і основу професійної підготовки юристів. Ні правотворчість, ні реалізація, ні систематизація нормативно-правових актів неможлива без грамотної та ефективної інтерпретаційної діяльності.

Основою тлумачення права є правова визначеність. Саме тому всі негативні наслідки «довільного тлумачення норм законодавства» відзначаються в якості одного із основних завдань, що стоїть перед органами державної влади усіх рівнів. Це свідчить про велике значення, яке надає юридичній правотлумачній діяльності, що забезпечує правильне втілення правових норм і принципів у суспільну практику, наша держава. Ефективне функціонування правової системи суспільства, вдосконалення інтерпретаційної практики, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві багато в чому залежать саме від знання сутності та функціональної ролі інтерпретаційних актів як основного засобу встановлення змісту та форми правових явищ. Необхідність вивчення природи актів тлумачення норм права полягає в тому, що саме в них закріплюються та зовні виражаються всі основні елементи змісту і процедурно процесуальні форми правотлумачної діяльності. З огляду на це в даний час виникла необхідність розробки принципово нового комплексного теоретично обґрунтованого і емпірично апробованого вчення про акти тлумачення норм права як особливий і ефективний засіб вирішення юридичних конфліктів у правотворчості і правозастосуванні.

Дійсно проблема розуміння актів тлумачення норм права наразі набуває вельми загальнотеоретичного, прикладного вивчення та системного аналізу. Незважаючи на ряд монографій, періодичних публікацій та різноманітня дисертацій, що з'явилися в останній час, дана тема дослідження залишається недостатньо розробленою і потребує подальшого комплексного аналізу. У цьому сенсі доцільним стає переосмислення ознак, видів, функцій, структури

інтерпретаційних актів. Правильне визначення місця та ролі актів тлумачення норм права матиме величезне значення для оптимального розподілу всіх ресурсів юридичної практики з метою вирішення найважливіших завдань, що стоять перед українським суспільством.

У зв'язку зі сказаним, пріоритетними на сьогоднішній день є три моменти: 1) вивчення сучасного розуміння правової природи актів тлумачення норм права з точки зору допустимості та меж їх правотворчих і правозастосовних особливостей; 2) вивчення правової природи окремих їх різновидів; 3) вивчення ступеня допустимості закріплення деяких форм і видів інтерпретаційної правотворчості як офіційного джерела права в українській правовій системі. Отже, викладені вище обставини дозволяють стверджувати про актуальність питань, пов'язаних з виданням актів тлумачення норм права та визначення необхідності теоретичної розробки питань, пов'язаних з їх місцем та роллю в правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин.

В даній монографії відбулася взаємна диференціація теорії та практики, адже неможливо обґрунтовувати теоретичні положення, не спираючись на практичні дослідження даної проблеми. На цій підставі у роботі зроблено ряд практичних рекомендацій, і проведений відповідний аналіз судової практики. Наведення авторських дефініцій та обґрунтування висунутих пропозицій здійснюється вперше в українській юридичній науці.

До вивчення проблеми актів тлумачення норм права в цілому залучено значну увагу вчених. Теоретичну основу монографічного дослідження склали праці як українських, так і зарубіжних вчених. Особливе місце серед вітчизняних авторів займають дослідження І. Настасяк, Ю. Власова, О. Вашук, В. Маленти, Л. Матвєєвої, Д. Михайловича, С. Опотяк, Л. Луць, О. Скакун, Б. Малишева, Ю. Тодики, А. Кордун, Т. Коломоець, А. Зубенко, А. Зайця, В. Гончарова, Р. Гаврилюк, І. Оборотова, Ю. Оборотова, Л. Иакаренко, О. Капліної, Л. Чулінди, З. Юдіна, Ж. Дзейко, О. Вашук, Т. Дембіцької та інших авторів.

У процесі написання даної монографічної роботи робились посилання до

праць дореволюційних юристів: Є. Васьковського, Н. Данилевського, Г. Демченко, С. Десницького, І. Ільїна, Б. Кістяківського, С. Котляревського, С. Муромцева, П. Новгородцева, І. Покровського, Б. Чичеріна, Н. Гранат, Г. Шершеневича. Серед зарубіжних авторів, які зробили вагомий внесок у вивчення правотлумачної діяльності та актів тлумачення норм права, можна назвати праці С. Авак'яна, М. Авдюкова, Д. Бахраха, А. Бойцова, Б. Спасова, І. Лукашук, С. Алексєєва, В. Баранова, М. Вопленко, Н. Власенко, А. Венгерова, А. Малько, Н. Матузова, М. Марченко, А. Міцкевича, П. Недбайло, С. Поленіної, А. Скрябіна, А. Тиле, В. Тарасової, Л. Соцуро, Р. Рез, А. Черданцева, А. Шаранова, Є. Шайхутдінова, Р. Давида і К. Жоффре - Спінозі, П. Рикера, Х. Кьотц, Д. Медісона, Р. Уолкера, та ін.

Мета роботи полягає в докладному дослідженні сутності актів тлумачення норм права, меж (сфер) їх дії; місця, ролі в правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин. Для досягнення вказаної мети було сформульовано такі основні завдання: а) визначити поняття та сутність правотлумачної діяльності, її теоретико-методологічні та прикладні характеристики, розглянути існуючі підходи до теорії тлумачення норм права; б) вивчити юридичну природу, ознаки та структуру актів тлумачення норм права; в) розглянути існуючі підходи до видової характеристики актів тлумачення норм права; г) проаналізувати функції актів тлумачення норм права та описати їх значення для теорії та юридичної практики; д) здійснити теоретико-правовий аналіз дії актів тлумачення норм права; розкрити сутність та зміст поняття «опублікування (обнародування) актів тлумачення норм права»; е) розглянути особливості дії актів тлумачення норм права в часі та окреслити основні часові параметри правотлумачної діяльності; розглянути принципи дії актів тлумачення норм права у просторі; є) здійснити осмислення теоретико-методологічних проблем дії актів тлумачення за колом осіб; ж) окреслити місце та роль актів тлумачення норм права у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин; виокремити основні чинники, що зумовлюють необхідність актів тлумачення норм права в сучасній Українській державі;

з) відобразити проблеми забезпечення ефективності актів тлумачення норм права та з цих позицій: сформулювати висновки, рекомендації і пропозиції теоретичного та практично-прикладного характеру; окреслити перспективи подальшого дослідження проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері – матеріали монографії становлять інтерес для подальшого освоєння загальних і спеціальних питань правотлумачної діяльності; у правотворчій сфері – висновки і пропозиції, що містяться в монографії можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні законодавства, що регламентує інтерпретаційну діяльність уповноважених на те суб'єктів; у правозастосовчій діяльності – обґрунтовані в роботі рекомендації мають своєю метою забезпечення одноманітного і правильного розуміння законів, і на цій основі – гарантування законності прийнятих на практиці рішень; у навчальному процесі – положення та висновки монографії можуть бути впроваджені в процес викладання курсів «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Тлумачення правових норм», використані при підготовці науково-методичних посібників, текстів лекцій та інших.

ГЛАВА 1.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

1.1. Теоретико-методологічні засади дослідження

Право як система правових норм є результатом роботи досить складного державного механізму. І від того, наскільки він доскональний, безпосередньо залежить надійність регулювання соціальних взаємодій в державі. Тому якість нормотворчої діяльності – це і якість самого права [134, с. 4]. Правильне ж розуміння і застосування закону і підзаконних актів не можливе без встановлення їх справжнього сенсу та змісту. І коли в процесі правозастосування «встановлено достовірність та обов'язковість норми і перевірено її текст, - писав понад сто років тому І.Б. Михайлівський, - настає наступна стадія, яка обумовлює застосування цієї норми: з'ясування її сенсу. Ця стадія іменується тлумаченням» [129, с. 412].

Сьогодні для розбудови України як правової держави, в якій буде забезпечуватись верховенство права, проблема тлумачення актів законодавства набуває першочергового значення. Це обумовлено перш за все досвідом, який у сфері правозастосування мало наше суспільство напередодні історичного повороту до ідеї правової держави та принципу верховенства права [147, с. 23]. По-друге даний процес нерозривно пов'язаний з прийняттям низки нових законодавчих актів, які покликані врегулювати суспільні відносини та поширювати принцип верховенства права. Однак під час правозастосовної діяльності ми часто зіштовхуємося з правовими нормами, які суперечать одна одній, спостерігаємо прогалини у законодавчому регулюванні. Це свідчить про низький рівень законодавчої техніки на етапі прийняття нормативно-правових актів. Суперечності також виникають при неправильному розумінні суті правової норми самим суб'єктом правозастосовної діяльності через низький рівень правової культури та правосвідомості [155, с. 50].

Тлумачення правових норм має соціально-політичне спрямування, оскільки пов'язане з вираженням у праві волі домінуючого класу. У демократичному суспільстві тлумачення правових норм має на меті правильне застосування розпоряджень, що містяться в них, за конкретних умов. Правильне застосування норм неможливе без чіткого уявлення про зміст чинних правових норм. Видати новий правовий акт чи систематизувати неможливо без знання дійсної волі законодавця [140, с. 50].

Для успішного функціонування, як вважає О. І. Осауленко, послідовного вдосконалення та розвитку права необхідне правильне розуміння всіма членами суспільства змісту та призначення його норм. Ось чому в юридичній літературі значне місце займає тлумачення правових норм [156, с. 193] та відіграє важливу роль в механізмі правового регулювання суспільних відносин, яка спрямована на осмислення норм права, урозуміння їх справжнього змісту [57, с. 419].

У ході інтерпретації поглиблюється наше розуміння, оскільки різні значення постійно доводиться зіставляти з фактами і даними, звертатися до інтуїції, яка дає нам гіпотези, здогадки, припущення. За допомогою логіки ми робимо висновки, а сам процес понятійного розуміння можна зіставити з методом сходження від абстрактного до конкретного знання. Як вірно зауважується у вітчизняній правовій літературі, аксіоматичним є те, що принципи, функції, структура, дія будь-якого феномена в правовій площині зумовлюється саме його природою та змістом [142, с. 19], тому, власне розгляд будь-якого явища, в тому числі правового, неможливо без визначення поняття про нього. І перш, ніж досліджувати взаємозв'язок між видами актів тлумачення, їх дією в часі, просторі, за колом осіб, місцю та роллю в правовому регулюванні та у вдосконаленні чинного законодавства, необхідно закласти свого роду «фундамент», методологічну базу дослідження. Тобто важливо визначитись з методами, при допомозі яких ми будемо визначати процес тлумачення правової норми та її кінцевий результат – видання акту тлумачення.

Нині проблема методології дослідження є актуальною для будь-якої науки, оскільки її досягнення значною мірою визначаються розвитком власного методологічного апарату [113, с. 48].

Під методологією слід розуміти концептуальну єдність ряду компонентів. Вона не є локальною дисципліною, існуючої ізольовано від усього комплексу наук, але внутрішньо іманентно всій науці в цілому і кожній її окремій галузі. У силу універсальності методологія є загальним науковим керівництвом до дії, складовим базисом всієї системи знань, пізнавальним стержнем будь-якої галузі науки [79, с. 95].

Методологія юридичного дослідження, в тому числі інституту акта тлумачення норм права, є складною та багаторівневою системою, в яку входять принципи, парадигми, підходи, методи та категорії [45, с. 73].

Розуміння необхідності розробки та вивчення методології інтерпретаційного акта поступово зріє серед науковців [147, с. 24]. Зокрема, відомі дослідники порівняльного права Р. Давід і К. Жоффре-Спінозі пишуть: «Зміст підготовки юриста не в тому, щоб він вивчив... чинні сьогодні норми... для юриста є важливим розуміння структурного взаємозв'язку норм, термінів, якими ці норми оперують, способів, якими користуються для фіксації норм та їх погодження між собою» [51, с. 19].

У правознавстві методологія права розглядається як різновид загальної наукової методології (вчення про методи), яка наділена своєю специфікою, що визначається особливостями об'єкта, функцією і метою пізнання. Методологія – це система підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [298, с. 48].

Термін «методологія» грецького походження (від гр. *methodos* – шлях дослідження, пізнання та гр. *logos* – вчення, тобто вчення про метод). Методологія займається теоретичними проблемами шляхів і засобів наукового пізнання та закономірностей наукового дослідження як творчого процесу. Становлення методології як зрілого і всебічного вчення про принципи, методи і прийоми

пізнання відбулось у філософії Нового часу в XVII–XVIII ст. у зв'язку з бурхливим розвитком науки. Відтоді розробка наукової методології стала центром теоретичної думки. Сучасна класифікація методів і прийомів пізнання враховує як своєрідність, так і зв'язок різних методів: конкретних наук, загальнонаукових, емпіричного пізнання, загальнофілософських [113, с. 48-49].

Базисною, вихідною категорією методології виступає метод – спосіб досягнення поставленої мети [165, с. 43], спосіб побудови і обґрунтування системи знань, сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного осягнення державно-правової дійсності [268 с. 48].

Термін «метод» введено у наукову лексику стародавніми греками. Під ним розуміється спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Якщо предмет науки відповідає на запитання: «що вивчає наука?», то метод – «як наука вивчає свій предмет?». Плодовитість наукового пошуку, ступінь і глибина пізнання реальної дійсності багато в чому залежать від методів, що використовуються дослідниками [236, с. 31-32].

Удосконалювання методології, на думку Ю. М. Оборотова, визначається не тільки потребами сучасної юридичної практики, але пов'язане також з інтелектуальними інвестиціями у формі залучення до новітніх технологій досліджень [150, с. 33].

Об'єкт, предмет, мета та завдання монографічного дослідження зумовлюють вибір методів. Потрібно охарактеризувати методологію монографічної роботи, розгорнувши окремі групи методів правової науки, з огляду на їх застосування для виконання поставлених нами завдань, мається на увазі використання не будь-якого методу, а власне, методу наукового пізнання. Метод наукового пізнання є способом здобуття, виявлених, переконливих факторів про реальну дійсність, знань про наявні між її явищами зв'язками і залежностями, про закономірні тенденції її розвитку, узагальнення здобутих знань та їхньої оцінки. Кожна галузь науки має свої, властиві тільки їй методи

дослідження, проте, часто для повного дослідження предмета використовують додаткові методи інших наук [113, с. 49].

Самостійність будь-якої з юридичних наук визначається наявністю системи методів, що нею використовуються. Необхідно зазначити, що в сучасній літературі поняття метод дослідження не викликає різноманітних підходів. Він визначається як чітко визначений прийом дослідження, що застосовується юридичною наукою для отримання істинних знань про предмет [77, с. 13].

Як правило, розвиток методу дослідження завжди пов'язаний з двома факторами:

- а) врахування тенденцій та досягнень певної науки;
- б) певний ступінь правонаступності, що забезпечує врахування вже досягнутих наукових результатів.

В процесі пізнавальної діяльності кожен з методів, що застосовується, не існує ізольовано. Всі методи певним чином взаємодіють і складають категорію методології [77, с. 14].

Методологічні основи кожної конкретної науки завжди існують поза нею, за її межами і не виводяться із самого дослідження. Розрізняють чотири структурні рівні методології:

- фундаментальна, загальнонаукова або філософська методологія;
- загальнонаукова методологія, яка визначає конкретно наукові принципи тієї чи іншої наукової галузі;
- конкретно наукова методологія або часткова методологія;
- методи й техніка дослідження, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань у межах певної науки [52, с. 49].

Сучасна юридична література характеризується різноманітністю поглядів на класифікацію методів. Найбільш поширеними є наступні підходи до класифікації:

- а) загальний (діалектико-матеріалістичний) – метод, що поширюється на всі науки без виключення та характеризує всі етапи наукових досліджень;

б) загальнонаукові методи, що поширюються на всі юридичні науки та забезпечують їх єдність (основними серед них є метод порівняння, абстрагування, синтез та системно-структурний метод);

в) спеціальні – методи, що розробляються окремою наукою та визначають її особливості (серед них – математичний, статистичний, кібернетичний, конкретно-соціологічний);

г) приватні – методи, що використовуються лише галузевими юридичними науками (формально-логічний, метод тлумачення) [153, с. 26-29].

Провідний російський дослідник О. Ф. Черданцев класифікує методи лише за одним критерієм, визначаючи їх як загальнонаукові та поділяє їх на:

- 1) загальні – методи, що використовуються всіма науками;
- 2) приватно-наукові – методи, що використовуються однією наукою;
- 3) спеціальні – методи, що використовуються групою наук [281, с. 30-36].

Машков А. у своїх наукових працях виділяє такі групи методів:

1. Філософські, серед яких виділяють діалектичний і метафізичний методи, а також аналітичний, інтуїтивний, феноменологічний, герменевтичний.

2. Загальнонауковими методами є системний, структурно-функціональний, кібернетичний, моделювання, формалізації.

3. Приватнонаукові методи, тобто методи, що застосовуються в тій чи іншій галузі науки (методи механіки, фізики, хімії, біології інших наук).

4. Дисциплінарні методи, які трактуються як методи, що застосовуються в тій чи іншій дисципліні.

5. Міждисциплінарні методи, які розуміються як синтетичні, інтегративні методи, які використовуються на стику наукових дисциплін [125, с. 213].

Кожен підхід до визначення методології є логічним із позиції окремого автора. Різноманітність підходів до класифікації методів дослідження зумовлюється ступенем поширеності методів на різноманітні науки, а також можливістю визнання філософії фундаментальною суспільною наукою, що

характеризує особливості розуміння оточуючого світу суб'єктів наукової діяльності [77, с. 17].

До питань методологічної обґрунтованості кваліфікованого тлумачення та отримання якісного акта тлумачення, належить необхідність роз'яснювальної роботи, коментування оновленого законодавства, потреба розробки рекомендацій щодо адаптації українського законодавства до норм міжнародного права [286, с. 30].

Тлумачення правових норм та його результат (інтерпретаційний акт) є неможливим без використання тих чи інших методів. Вони мають велике значення для забезпечення якості інтерпретаційної діяльності. Від того, наскільки добре інтерпретатор володіє методологією тлумачення правових норм, залежить якість акта тлумачення норм права [258, с. 166].

Кожен метод має свою сферу застосування та відображає лише певний аспект наукового дослідження. Відтак, методи можуть бути ефективним інструментарієм лише у своїй сукупності, натомість необґрунтоване ігнорування якогось окремого способу теоретичного пошуку здатне привести до недостовірного наукового результату [57, с. 34].

Одним із перспективних напрямів розвитку методології вітчизняного правознавства є поглиблення філософсько-правових досліджень, адже саме «філософія права виступає фундаментальною основою будь-якого правового дослідження» [113, с. 52].

Нині жодна з основних філософських систем не має монополії на істину, а сучасна наука щоденно породжує нові філософські підходи які більшою чи меншою мірою містять своє раціональне зерно і загалом збагачують методологічний арсенал дослідників. Філософські методи прокладають шлях до єдино правильного, дійсно наукового пізнання предмета дослідження, розуміння природи і сутності закономірностей його функціонування, допомагають побачити в частковому, конкретному – загальне, у поверхневому – глибинне, у випадковому – необхідне, у довільному – знайти причину, зрозуміти зв'язок

залежностей між явищами та сутностями і таким чином отримати істинні знання [286, с. 30].

Пізнання методологічних засад правоінтерпретаційної діяльності складає необхідну передумову забезпечення її ефективності та обґрунтованості. В юридичній науці, поряд з класичною методологією, все ширше використовується сучасна (некласична та посткласична) методологія. Відбувається так звана юридизація методів інших наук, та формування нових дисциплін на стикові юриспруденції та суміжних наук. Однією з таких дисциплін є герменевтика – спеціальна наука, яка досліджує методологію, загальні закономірності та практику тлумачення (інтерпретації) змісту письмових текстів [123, с. 49].

Існує глибоке історичне коріння герменевтики, що виникла спочатку в античній старовині (для давньогрецьких філософів і літераторів герменевтика була мистецтвом розуміння, тлумачення алегорій і багатозначних символів у поетичних текстах; для неоплатоників – мистецтвом інтерпретації творів Гомера), а потім в рамках екзегетики (тлумачення Тори і Біблії), мета якої полягає в розумінні тексту, виходячи з його власної інтенції, у з'ясуванні того, з якою метою він написаний. Це означає, що таке тлумачення ґрунтується на різних традиціях або інтелектуальних вимогах, що склалися в процесі розвитку цивілізацій і культур. Так, наприклад, прочитання грецьких міфів школою стоїків на основі натурфілософії відрізняється від рабінської інтерпретації Тори в Галахі, а апостольське тлумачення Старого Завіту у світлі пришествя Христа дає інше прочитання подій, ніж це тлумачить іудейська традиція. Паралельно з тлумаченням церковних канонів розвивалася і юридична герменевтика, основною метою якої було порівняння і узгодження правових документів для вирішення нових юридичних казусів [296 с. 20-21].

Практикою тлумачення виступає власне герменевтика. Термін «герменевтика» грецького походження, що має, на думку П. Рікера, три основні значення: 1) висловлювати що-небудь, говорити, вимовляти; 2) пояснювати, висловлювати, викладати, інтерпретувати сказане; 3) тлумачити сказане іншою

мовою, перекладати [216, с. 21]. Справді, будь-яке розуміння, зокрема й теоретико-наукове пояснення, згідно з, наприклад, поглядами Ганс-Георга Гадамера, є інтерпретацією, котрої стосується герменевтика як практика тлумачення [24, с. 361].

Герменевтика інтегрує всі знання про інтерпретацію – юридичні, логічні, лінгвістичні, психологічні, історичні, соціально-політичні та ін. Інтерпретація правових явищ – це складова частина загально-філософської теорії інтерпретації явищ людської культури [123, с. 49].

В юридичній літературі висловлена думка, що основна проблема правової герменевтики полягає в конфлікті законодавця і правозастосувача, оскільки законодавець прагне до однозначності тексту, а правозастосувач до інтерпретації тексту на свою користь. При цьому складається ситуація, коли інтерпретація закону стає важливіше самого закону, оскільки закон суть лише інструмент в руках інтерпретатора. Герменевтика вивчає проблему множинності змісту тексту і необхідності обліку сприйняття закону інтерпретатором. Тут позначається рівень як загальної, так і правової культури людини. Зрозуміла також неминучість відмінностей в інтерпретації закону юристами-професіоналами і особами без юридичної освіти. Звідси ж вибудовується відповідальність юристів-професіоналів за розвиток правової культури суспільства і окремих його суб'єктів, діючих в правовій культурі суспільства і окремих його суб'єктів, діючих в правовій сфері [150, с. 221-222].

У герменевтиці інтерпретація визначається, по-перше, рухом думки інтерпретатора – від частин до цілого або від цілого до частин. В обох випадках виникає герменевтичне коло: щоб зрозуміти ціле, треба спочатку зрозуміти його частини, для розуміння частин потрібно заздалегідь мати уявлення про ціле; по-друге, шляхом ототожнення думок інтерпретатора зі змістом тексту (первинна інтерпретація) або навпаки шляхом усунення від тексту, розгляду його з боку (вторинна інтерпретація); по-третє, культурним контекстом осмислення в який

занурюється текст: на першому плані контекст в якому він створювався або контекст в якому він сприймається [150, с. 27-28].

Залежно від різних традицій герменевтикою може вважатися вчення про інтерпретацію знаків і розуміння смислів у вигляді теорії мистецтва розуміння, певних правил (методів, технік), інтерпретації, мистецтва їх застосування, а також самого процесу тлумачення (герменевтичний текст). Існують різні способи, чи жанри, інтерпретації: читання, міркування (бесіда, діалог), художній переклад, есеїстка. Есеїзм окреслює ті феноменологічні риси, які об'єднують всі варіанти визначень герменевтики, а саме: визначеність пристрасності, готовність до розуміння, здатність до розмови, спроможність розуміти і тлумачити. Герменевтика пов'язана із грою, оскільки вона створює специфічний настрій напруги і переживання, впливає як процес на самих учасників розмови [76, с. 20].

Отже, у методології монографічного дослідження в першу чергу конкретизуються *окремі положення філософської герменевтики стосовно пізнання закономірностей акта тлумачення норм права*. Проте застосовано й ряд інших не менш важливих методологічних підходів та методів. Опишемо найголовніші з них.

Спершу, на нашу думку, слід виокремити *діалектичний метод* пізнання. Даний метод поширюється на всі етапи пізнавальної діяльності, його використання призводить до накопичення теоретичної і практичної інформації про тлумачення правових актів та складанні і реалізації актів тлумачення. За допомогою діалектичного методу державно-правові та буденні явища вивчаються у взаємозв'язку, вони перебувають у постійній динаміці, у розвитку на ґрунті дії законів переходу від поступових кількісних змін до корінних якісних перетворень, боротьби між старим і новим у суспільному житті. Проявом діалектики є вимога всебічного підходу до явищ, що вивчаються, в результаті якого досліджуються усі сторони явища, всебічність проявляється у використанні різних методів дослідження, вимога взаємозв'язку полягає у дослідженні

тлумачення разом з іншими правовими явищами: правотворчістю, правозастосуванням, правореалізацією [113, с. 54].

Центральне місце серед методів нашого означеного дослідження займає *системний метод*. Під системним методом акта тлумачення норм права необхідно розуміти сукупність прийомів, використання яких, базуючись на зіставленні двох або більше юридичних норм, дозволяє розкрити зміст норми, що тлумачиться [261, с. 37].

За допомогою системного методу можна установити системний зв'язок одного акта тлумачення з іншими, близькими йому за змістом, в одних випадках дозволяє всебічно розглянути перший акт тлумачення без зміни його змісту, в інших близьких за змістом актів тлумачення, може доповнити розпорядження досліджуваної норми, уточнити її, ліквідувати можливість виникнення прогалин і непорозумінь при її застосуванні. Метод допомагає зрозуміти системний зв'язок між інтерпретаційними актами, допомагає правильно зрозуміти сферу їхньої дії, коло осіб на які вони стосуються [140, с. 125].

Встановлення існування певного зв'язку між двома актами тлумачення є підставою для проведення різноманітних розумових операцій інтерпретатором. Певний практичний і теоретичний інтерес являє собою розгляд різних видів зв'язків між нормами права, котрі потрібно врахувати при тлумаченні. З точки зору системи законодавства це можуть бути зв'язки між нормами акта тлумачення, що знаходяться:

- в одній статті;
- в одному інтерпретаційному акті, одному розділі, главі акта тлумачення;
- в різних розділах, главах та інших частинах акта тлумачення;
- в різних інтерпретаційних актах, прийнятих різними державними органами.

Дані зв'язки можуть існувати комплексно. З точки зору системи права це можуть бути зв'язки акта тлумачення:

- одного інституту;

- різних інститутів, але однієї галузі;
- різних галузей [115, с. 110-111].

Взагалі метод дозволяє пізнати цілісність процесу тлумачення у взаємодії офіційного та неофіційного тлумачення норм права, як складових однієї системи, що здобувають нові якості, відсутні при їх існуванні окремо. Завдяки цьому методу можна простежити все розмаїття зв'язків інституту актів тлумачення з іншими правовими інститутами, установити, що життя системи визначається процесом зміни і стабілізації, збереженням традицій і збагаченням новацій, а тривале порушення балансу цих процесів обертається руйнацією системи [113, с. 4]. Саме тому, на нашу думку, завдання наукового дослідження з позиції системного методу полягає *в установленні структури певного акта тлумачення, визначення функції кожного з його елементів, взаємозв'язку кожного елемента з іншими елементами інтерпретаційного акта* [57, с. 32].

Взятий абстрактно, безвідносно до предмету, метод дослідження не зможе стати джерелом поглиблення знань, але у випадку його вмілого вибору і використання, метод зможе раціоналізувати пізнавальну діяльність інтерпретатора, забезпечити його наукову коректність і практичну результативність. Врешті-решт він дозволяє систематизувати і оцінити накопичені фактичні дані про інтерпретаційний акт, зробити прогноз на майбутнє [236, с. 31-32].

За допомогою системного методу суб'єкт правотлумачення уточнює смислове значення офіційного або неофіційного акта тлумачення, доходить висновку про можливість її реалізації стосовно конкретної ситуації. Може бути визначена сфера дії акта тлумачення в часі, намічене коло суб'єктів, на яких він поширює свою дію, виділені конкретизуючі положення, виявлені правотворчі помилки, колізії акта тлумачення, прогалини правового регулювання [69, с. 264-265].

Наступний метод – *функціональний*. Він передбачає вивчення функцій, котрі застосовуються під час створення різних видів інтерпретаційних актів.

Метод з'ясовує які саме функції виконують відповідні акти тлумачення. Так, відомо, що акти тлумачення, мають деякі загальні риси, далеко не однакові за своїм конкретним змістом, характером дії, функціональним призначенням. Є акти тлумачення дозволяючі та забороняючі, регулятивні й охоронні, зобов'язуючі й уповноважуючі, заохочуючі та стимулюючі тощо [234, с. 64].

Функціональний метод – це метод з'ясування правових норм, за допомогою якого інтерпретатор системно враховує умови та факти, при яких реалізується акт тлумачення. Тобто для з'ясування сенсу акта тлумачення недостатньо брати до уваги тільки її формальний аналіз і загальні умови реалізації. Насамперед це стосується тлумачення так званих оцінних термінів (поважні причини, істотний збиток, крайня необхідність і т.д.). З урахуванням особливостей місця, часу та інших факторів одні й ті ж обставини можуть бути визнані поважними або неповажними, істотними або несуттєвими. Іноді законодавець прямо зобов'язує суб'єктів права враховувати різні конкретні умови, тобто звернутися до функціонального тлумачення. Так, у цивільному законодавстві вказується, що при визначенні розміру компенсації моральної шкоди повинні враховуватися вимоги розумності і справедливості, а також фактичні обставини, при яких була заподіяна моральна шкода, та індивідуальні особливості потерпілого. При визначенні розміру аліментів, в акті тлумачення у вигляді судового рішення, на неповнолітніх дітей суд також зобов'язаний враховувати матеріальний або сімейний стан сторін та інші, такі, що заслуговують уваги, обставини [259, с. 132].

Порівняльний метод використовується для з'ясування спільного й різного між видами інтерпретаційних актів в межах офіційного або неофіційного тлумачення норм права, шляхом їх порівняння, розрізнення за будь-якою ознакою або властивістю. Порівняльно-правові дослідження дуже корисні для правореалізації правової реформи в державах, що перебувають на трансформаційному етапі розвитку, до яких належить Україна, оскільки є можливість вийти за межі догматичної дискусії в межах національного права й запропонувати методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду.

Порівняння має сенс лише в тому випадку, якщо акти тлумачення схожі або тотожні [161, с. 25].

Базуючись на досягненнях відомого фахівця у галузі порівняльного правознавства Ю. Тихомирова, можна сформулювати такі елементи порівняльного методу, як:

- вивчення різноманітних нормативно-правових масивів із питань регулювання процесу тлумачення та існуючих правових систем;
- опанування прийомами їх зіставлення та їхня оцінка;
- використання способів відображення та сприйняття зазначених нормативно-правових масивів у тих чи інших правових системах;
- знання загальних тенденцій і закономірностей розвитку неофіційного тлумачення норм права різних країн [113, с. 58].

Порівняльне правознавство допомагає обрати оптимальне з точки зору існуючого досвіду рішення, а з іншого – позбавляє від ризику піти протиправним шляхом, який став скривдженим. Жоден інтерпретаційний акт не розробляється без вивчення законотворчими органами відповідних порівняльно-правових матеріалів. Також створюючи новий інтерпретаційний акт, національний законодавець звертається до вже існуючих та діючих норм зарубіжного права, тобто до таких, щодо яких уже накопичено певний досвід їх практичного застосування [161, с. 26].

Перевагою порівняльного методу є можливість порівняння актів тлумачення в різних країнах, виявити переваги і недоліки конкретного виду акта тлумачення тощо. Це дозволяє виявити межі і можливості перенесення іноземного досвіду правового розвитку у конкретний регіон чи державу [236, с. 37-38].

Цільовий метод – є якнайповнішою гарантією правильного тлумачення конкретної статті. Часткове тлумачення статті без вживання цільового методу завжди небезпечне та може призвести до порушення сенсу конкретної статті, вживаної на практиці [77, с. 101].

При використанні цільового методу з'ясовується ціль та завдання видачі акта тлумачення норм права. Метод спрямований на з'ясування мети щодо видання акта тлумачення. Досить часто вказівка на мету, міститься у самому акті тлумачення, як правило в преамбулі. Іноді мета може логічно впливати із його змісту або із назви акта тлумачення, його окремих норм, статей, розділів [235, с. 64].

Суть *історичного методу* полягає в тому, що процес розвитку державно-правових явищ відновлюється у всій своїй різноманітності, в усій повноті – з усіма випадковостями, зигзагами, що перекручують об'єктивну логіку розвитку. За допомогою історичного методу процес розвитку акта тлумачення норм права досліджується у часі. Цей метод дозволяє виявити зміни, що відбуваються з актом тлумачення у конкретні періоди їх еволюції у різних країнах. В рамках історичного методу досліджується специфіка інтерпретаційних актів конкретного історичного періоду. Він дозволяє дослідити динаміку розвитку акта тлумачення. При цьому жоден з історичних типів не може розглядатися як закінчений етап інституту акта тлумачення [237, с. 37].

Історичний метод дослідження інституту акта тлумачення норм права дозволяє пізнати генезис та розвиток формування самого акта, виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Завданням історичного методу є встановити значення та особливості офіційного і неофіційного акта тлумачення норм права та розгляд динаміки його історичного розвитку [225, с. 14].

Саме історичний метод дає змогу виявити сутність акта тлумачення шляхом звернення інтерпретатора до історії його прийняття, цілі та мотиви, що зумовили введення акта тлумачення до системи правового регулювання. Наприклад, Європейський Суд з прав людини та Конституційний Суд України використовує історичний метод в процесі інтерпретації змісту Конвенції. Для кращого її розуміння Європейський Суд бере до уваги певні історичні чинники, які стали поштовхом для її прийняття. Зрозуміло, що ефективність використання історичної

ситуації, а відповідно, і ефективність застосування історичного способу тлумачення залежать від використання Європейським Судом підготовчих документів, оскільки саме вони дають можливість інтерпретатору глибше вникнути у суть історичних обставин прийняття такого важливого міжнародно-правового документа, з'ясувати передумови цієї події, проаналізувати політичну та соціально-економічну атмосферу, що склалася на той час. Знання історії дасть змогу простежити хід подій до і на час прийняття Конвенції, що, безумовно, стане у пригоді інтерпретатору [267, с. 13-18].

Також варто виділити *логічний метод*, який стосовно означеної розвідки полягає у використанні правил формальної та діалектичної логіки для з'ясування значення норми акта тлумачення шляхом встановлення логічних зв'язків і співвідношення її частин (гіпотези, диспозиції, санкції). При використанні даного методу у багатьох випадках необхідно провести логічне перетворення тексту статті інтерпретаційного акта, у ряді випадків необхідне виведення вторинних норм, використання силогізмів, аналогії, доведення до абсурду, а також застосування інших логічних прийомів. Існує спеціально-юридичний метод, як особливий метод при з'ясуванні значення змісту акта тлумачення, який припускає використання юридичного інструментарію, що дозволяє вивчити змістовну характеристику конструкції норми і техніко-юридичних засобів, за допомогою яких виражена воля законодавця [297, с. 62].

Логічний метод дослідження акта тлумачення дає змогу з'ясувати зміст інтерпретаційного акта за допомогою законів логіки (тотожності, суперечності, виключеного третього, достатньої підстави) і логічних прийомів (логічного перетворення; виведення норм із норм; висновків із понять; висновків за аналогією; висновків від протилежного; доведення до абсурду; висновків з умовиводу ступеня) [69, с. 222].

Використовуючи цей метод закони логіки застосовуються не розрізнено, а у взаємозв'язку, вони взаємозумовлені. Жоден із них не може розкрити себе повністю, якщо їх застосувати відірвано один від одного. Тільки разом вони є

засобом пошуку дійсного значення інтерпретаційного акта та їх подальшого кваліфікованого застосування [69, с. 230].

За допомогою логічного методу з'ясовується передусім внутрішня (логічна) структура акта тлумачення, взаємозв'язок трьох його елементів – гіпотези, диспозиції та санкції; усуваються можливі логічні протиріччя, коли одне твердження виключає інше; аналізуються і оцінюються переносне значення, співвідношення духу і букви тлумачувального правила [48, с. 181].

Правопізнавальний метод у сфері тлумачення тексту законів (юридичний і фактичний аналіз за перевагою). Якою б чіткою, зрозумілою, визначеною не була певна статейна норма, цим іще не усувається неминучість з'ясування її сенсу у вживанні на практиці. Це явище має в своїй підставі передусім те, що стаття не дається ізольовано, а в зв'язку з попередніми та подальшими статтями, разом з якими вона отримує свій належний сенс (контекст). Вже тільки це правильне тлумачення тексту вимагає обов'язкового звернення до контексту, незалежно від того, чи чітка та зрозуміла вона сама по собі при її читанні. Тому саме контекстний контроль – це необхідна вимога техніки тлумачення статті [79, с. 357].

Не менш важливим виступає також *культурологічний метод*, який припускає дослідження акта тлумачення норм права як невід'ємної частини соціального регулювання разом із мораллю, етикою, релігією. Єдність культурологічної та історичної методологій забезпечує розвиток акта тлумачення зі сторони його соціально-духовного змісту [112, с. 60].

З цих позицій загальна характеристика культурологічного методу інтерпретаційного акта полягає у наступному:

– в рамках культурологічного методу акт тлумачення має сенс в своїх єдиних духовно-емпіричних втіленнях, які являються характеристиками конкретної історичної епохи та цивілізаційних умов їх існування;

– передбачає пізнавальний процес як тлумачувальний, тобто як раціональне суміщення будь-якого предмета тлумачення (ситуації, події, акта, тексту, рішення) з готовими, як «символізація» культурних форм у соціальний зміст;

– допомагає перетворити історико-культурне минуле змісту акта тлумачення в соціально-духовне сьогоднішнє;

– в рамках методу накопичення змістовності акта тлумачення являється самодостатнім процесом, не пов'язаним із звичайними для наукового мислення узагальненнями та абстрагуваннями;

– використання методу дозволяє (і вимагає) вирішувати всі пізнавальні завдання, як завдання адаптації, соціалізації, культуризації, і саме тому метод є адекватним для осмислення всього комплексу проблем правового виховання [112, с. 60-61].

Говорячи про застосування культурологічного методу, слід зазначити, що він не являється специфічною методологією теорії держави і права, хоча галузь його застосування у цій теорії не обмежена; вона носить аспектний характер. Проте в теорії держави і права існують предметні галузі, для яких культурологічна методологія є адекватною і вимагає свого обов'язкового застосування. До них відносять в першу чергу галузь порівняльного правознавства; велика галузь, що охоплює інтерпретаційно-тлумачувальну теорію і практику; галузь юридичної герменевтики; галузь, що охоплює духовні (ментальні) основи державно-правового життя, у тому числі – утримання громадської та індивідуальної правосвідомості; комплекс проблем, пов'язаних з переведенням нормативно-ціннісного ладу права в культурні форми правомірної поведінки.

Сутність культурологічної методології акта тлумачення полягає у встановленні органічної зв'язку між соціальними і культурними вимірами державно-правового життя, правотворення і правореалізації [112, с. 61].

Отже, запорукою правильної реалізації юридичних норм є з'ясування їх сенсу і змісту, що досягається за допомогою використання прийомів тлумачення норм права. Процес тлумачення протікає в свідомості людини у вигляді різних

внутрішніх інтелектуально-вольових операцій, при використанні найрізноманітніших методів пізнання правової дійсності. У процесі означеного дослідження, ми підходили з позицій плюралістичного підходу (мультимпарадигмального [131, с. 5]), що зумовлений багатоваріантною методологією яка в повній мірі може представити процес тлумачення норм права та його інтерпретаційні наслідки – видання акту тлумачення.

1.2. Загальна характеристика тлумачення норм права

Будь-який текст має певне значенням та сенс, які можуть бути розкриті за допомогою відповідної інтерпретації. Текст в класичному юридичному розумінні є частиною понятійної спільності, в центрі якої знаходиться знак. Поняття тексту закону передбачає, що письмове повідомлення функціонує як знак. З одного боку, воно проявляється зовні літерами та їх сполученням зі словами. З іншого боку, воно виражає сенс, початковий і певний, обумовлений правильністю знаків, які є його провідниками. Щоб з'ясувати сенс юридичного тексту, юристи використовують два типи операцій: правову герменевтику і тлумачення права. Мета першої операції - виявити за допомогою правил тлумачення феномен права, мета другої - розпізнати волю законодавця.

Взагалі питання про природу інтерпретаційних актів та їх місце в правовому регулюванні суспільних відносин багато в чому залежить від того, що слід розуміти під юридичним тлумаченням взагалі.

Тлумачення юридичного тексту представляє собою складну і багатогранну діяльність різних суб'єктів права, спрямовану на роз'яснення змісту правової норми.

Тлумачення норм права формувалося історично, тому перший поштовх формулювання вчення про тлумачення законів справила діяльність юристів стародавнього Риму. Саме тут, ймовірно, вперше постають і деякі питання динамізму під час тлумачення юридичних норм. З цього приводу М. Боголепов зазначав, що «...укладачі законів XII таблиць могли упустити з поля зору деякі

відносини, а наступний за законом XII таблиць час міг створити зовсім нові відносини, чи змінити старі. Законодавство в ті часи порівняно рідко приходило на допомогу потребам часу». Тлумачення законів XII таблиць, за допомогою якого вдавалося усувати прогалини тодішнього законодавства, – чи не найперший в історії приклад еволюційного тлумачення юридичних норм. Юристи стародавнього Риму були добре обізнані в риториці, вміли маніпулювати текстом, переконуючи суд в необхідності прочитання закону – залежно від потреб клієнтів [46, с. 12].

Імператор Юстиніан в VI в. н. е. заборонив тлумачення своїх Дигестів, бо всі неясності, на його думку, були усунуті, і не залишилося підстав для сумнівів. Буржуазні ідеологи періоду сходження буржуазії до влади (Монтеск'є, Беккарія, Марат) вимагали точного проходження букви закону, виступали противниками тлумачення закону судами. Це була своєрідна реакція на сваволю феодального суду. Прийшовши до влади, буржуазія наділяє суд правом тлумачення закону відповідно до його «духу» і «розуму». Це право було зафіксовано вже в Кодексі Наполеона [26, с. 176-177].

Тлумачення правових норм виступає механізмом для з'ясування справжнього змісту правового припису, подолання колізій та прогалин у законодавстві. Проте роль тлумачення правових норм для забезпечення законності та удосконалення законодавства не достатньо враховується юридичною наукою та юридичною практикою [155, с. 48]. Тут доречно навести думку провідної російської вченої в галузі законодавчої техніки В.М. Чиннової, яка стверджує, що «доволі часто практики скептично відносяться до теорії права. Між тим, ні один правозастосовний акт не складається без звернення до правил тлумачення права» [285].

Дійсно, формування правової держави вимагає поваги до закону, права загалом, чіткого дотримання юридичних норм. Тому практичні проблеми реалізації права повинні набувати ще й особливої теоретичної значущості.

Взагалі, серед форм реалізації права вирізняють:

- 1) дотримання правових норм;
- 2) виконання правових норм;
- 3) використання правових норм;
- 4) застосування правових норм.

Особливу увагу звернемо на застосування права, що відбувається поетапно:

- 1) становлення та аналіз фактичних обставин юридичної справи;
- 2) вибір правових норм, що підлягають застосуванню;
- 3) тлумачення норм;
- 4) застосування рішення;
- 5) контроль за реалізацією прийнятого рішення [140, с. 51-52].

Тлумачення норм права займає надзвичайно важливе місце в складних процесах щодо впливу права на життя, взаємодії закону з реальними відносинами, з вчинками людей. Воно є однією із центральних ланок у процесі застосування права – в процесі аналізу юридичних норм, правової кваліфікації і винесення рішення. З цих позицій, кожний акт застосування права є і результатом тлумачення норм права. Для того, щоб застосувати ту чи іншу норму права, потрібно з'ясувати її зміст, а в деяких випадках і здійснити процес роз'яснення [235, с. 54].

Так, на думку Б. В. Малишева, тлумачення норм права є найважливішим елементом як застосування права, так і реалізації права взагалі, адже результатом тлумачення є, по-перше, з'ясування змісту права поведінки, що міститься у нормі права, а по-друге, індивідуалізація цього правила поведінки стосовно конкретних осіб та обставин справи. Тобто тлумачення норм права виступає своєрідною інтелектуальною рушійною силою всього процесу правового регулювання [115, с. 76].

Питання тлумачення права є традиційним у юридичній науці, зокрема тлумачення норм права посідає значне місце у процесі правореалізації. Воно є найважливішою умовою їх правильного розуміння і застосування. Якщо б тлумачення не було б, складний процес правореалізації був би вкрай важким, а в

деяких випадках взагалі неможливим. Необхідність у тлумаченні підтверджена багатовіковим правовим досвідом та юридичною практикою [133, с. 24].

Слово «тлумачити» в українській мові означає «визначити зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення» або «висвітлювати певним чином, розуміти так чи інше що-небудь; трактувати» [161, с. 126].

Термін інтерпретація, походить від лат. «interpretation» – роз'яснення, тлумачення. При цьому, український термін «тлумачення» більш відповідає терміну «інтерпретація» ніж російське «толкование». Російський термін «толковать» є ширшим за змістом, оскільки означає також «обговорювати», «обмірковувати». В сучасній англійській мові термін «interpretation» дослівно означає не тільки трактовку «толмач» – переклад (усний), що відповідає давньоруському слову «толмач» – перекладач, що показує близькість термінів «інтерпретація» та «тлумачення» в українській мові. У широкому розумінні інтерпретацію можна визначити як опанування реальності за допомогою значущих висловів. У більш вузькому розумінні, «інтерпретація... – це робота мислення, що полягає в розшифровці змісту, який стоїть за очевидним змістом, у розкритті рівнів значення, які містяться у буквальному значенні..., інтерпретація має місце там, де є багатоскладовий зміст, а саме в інтерпретації виявляється множинність змістів». Враховуючи етимологію обох термінів, зміст їх загально мовного значення, можна зробити цілком логічний та обґрунтований висновок, що терміни «тлумачення права (законодавства)» та «інтерпретація права (законодавства)» є тотожними [85 с. 30].

Проблеми тлумачення постають не лише перед юристами. Кожен, хто хоче зрозуміти слова іншого – наприклад, історик літератури, – змушений їх вирішувати. Працюючи над психологічно-біографічною розвідкою про поета, історик повинен викристалізувати з тексту вірша уявлення, що їх поет вклав у нього [277, с. 37].

Для того, щоб запропонувати авторську дефініцію поняття «тлумачення норм права» необхідно виділити та охарактеризувати його істотні ознаки.

Процес тлумачення обов'язковий при реалізації правових норм в діяльності суду, прокуратури, органів внутрішніх справ та інших державних органів, при укладенні угод та договорів, в роботі органів громадськості, при здійсненні громадянами юридично значимих дій. Крім цього, без тлумачення неможливе і створення нових приписів, оскільки в розвинутій системі законодавства, більшість тих норм, що знову видаються, пов'язані з вже існуючими законодавчими положеннями. Важливе значення має тлумачення для створення різного роду збірників та довідників по законодавству, для обліку нормативних актів, для підготовки збірників законів держави [50, с. 239].

Згідно з «класичною» теорією тлумачення Савіньї, завдання полягає в тому, щоб «подумки поставити себе на місце законодавця і штучно повторити його дії»; таким чином, тлумачення – це «реконструкція думки, що міститься в законі». Власне, Савіньї мав на увазі не відтворення глибоко особистих переживань причетних до процесу нормотворчості людей, а тих міркувань і думок, якими законодавець мав би послуговуватись як «представник народного духу». Загалом ця ідея Савіньї, з огляду на потреби й зміст демократичної легітимації норм права, має бути відтворена таким чином: метою тлумачення є формування думок законодавця в тому вигляді, який здатний призвести до консенсусу [278, с. 37].

У процесі пізнання як інтелектуально-вольової діяльності використовуються способи, прийоми і правила тлумачення, які є інструментами процесу пізнання права, тобто використовуються юридичні та інші спеціальні, зокрема, лінгвістичні, знання, обсяг використання яких залежить від особливостей підготовки суб'єкта пізнання, і які забезпечують ясність значення правових норм, що тлумачаться. Із всієї сукупності способів тлумачення в першу чергу використовується юридико-лінгвістичне тлумачення [286, с. 19].

На думку Н. І. Мотузова тлумачення права це – необхідний і важливий елемент правореалізаційного процесу, зокрема в правозастосуванні. Перш ніж

застосувати ту чи іншу норму права необхідно з'ясувати її реальний зміст, а в деяких випадках і роз'яснити. Тлумачення – це складна і багатоаспектна діяльність різних суб'єктів, яка має інтелектуально-вольовий характер і спрямована на пізнання і пояснення змісту правових норм [245, с. 281].

З приводу визначення і змісту тлумачення права в літературі існують різні думки. Одні автори розуміють під цим лише з'ясування, інші думають, що зміст тлумачення правових норм складає їх роз'яснення, треті визначають тлумачення як єдність того й іншого. Переконливою, є третя точка зору, оскільки в першому і другому випадку очевидний односторонній підхід [78, с. 307].

Тлумачення права зумовлене потребою з'ясувати і роз'яснити точний сенс і зміст нормативно-правових розпоряджень у процесі правотворчої і правозастосовчої діяльності. У випадку недосконалості й неадекватного використання законодавчої техніки, відсутності точної, зрозумілої мови нормативного акта, деякі поняття і положення формулюються не конкретно, а іноді й двозначно, через що і виникають колізії [93, с. 181].

Ю. Л. Власов вважає, якщо з'ясовується норма права для себе, з'ясування виступає як самостійний процес пізнання норми права. Коли є зміст норми роз'яснюється іншим, з'ясування і роз'яснення становлять єдиний процес, спрямований на доведення змісту норми права до третіх осіб. Отже, тлумачення норм права складається з двох частин: з'ясування і його результату та роз'яснення [38, с.10].

З'ясування правових норм можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права, та результат цього процесу. З'ясування норми має на меті встановити її зміст у повному обсязі. Відтак, з'ясування правових норм можна розглядати у двох аспектах. По-перше, це внутрішній процес мислення, здійснюваний суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення і спрямований на пізнання та розкриття волі законодавця, вираженої в нормі права. По-друге, це певний

результат з'ясування, до якого приходять суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права [140, с. 63].

Тлумачення як внутрішній розумовий процес, що відбувається у свідомості особи, яка застосовує правову норму, – це необхідний підготовчий етап, передумова для правильного вирішення конкретної справи, проведення кодифікації, складання картотек законодавства, обліку нормативних актів. З'ясування характеризує гносеологічну природу тлумачення і спрямоване на пізнання права. Тлумачення-з'ясування становить внутрішній розумовий процес, що відбувається у свідомості самого суб'єкта і спрямований на з'ясування норми права самим суб'єктом. Це з'ясування для самого себе, і тому воно не має зовнішніх форм вираження. Під час з'ясування воно не має зовнішніх форм вираження. Під час з'ясування інтерпретатор використовує різні прийоми тлумачення, що забезпечують процес пізнання. Тут використовують мовно-граматичний, логічний, історико-політичний і систематичний способи тлумачення. З'ясування є необхідною умовою для реалізації права у всіх формах і, наголосимо знову, завжди передуює роз'ясненню [140, с. 63-64].

Роз'яснення – це вираження назовні висновків, до яких дійшов інтерпретатор в результаті усвідомлення норми права щодо сенсу і змісту державної волі, яка в ній міститься [140, с. 63].

Результати інтелектуально-вольової діяльності об'єктивуються в акті роз'яснення, мотивувальній частині правозастосувального акта або юридичній пораді [140, с. 293].

На думку Ю.Л. Власова, роз'яснення норм права – це діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності. Роз'яснення здійснюється у тих випадках, коли в результаті з'ясування норми права та отриманні його результату суб'єкт тлумачення вважає за потрібне дати детальніше розгорнуте пояснення змісту цієї норми для її правильного й однакового розуміння іншими особами [38, с. 11].

Суб'єкт тлумачення (інтерпретатор) спочатку усвідомлює дійсний зміст норми права, тобто з'ясовує для себе, які вона встановлює права й обов'язки, за яких умов може або повинна застосовуватись тощо, а потім у тій або іншій формі роз'яснює цей зміст іншим суб'єктам. Слід мати на увазі, що об'єктом тлумачення є не думки або наміри суб'єкта правотворчості, а його воля, яка об'єктивно знайшла свій вираз у виді конкретних правових приписів, що містяться в чинних нормативно-правових актах [104, с. 194].

Є фахівці і навіть спеціально уповноважені на те органи, від яких очікують ґрунтовного роз'яснення права. Вони не можуть обмежуватися з'ясуванням правового змісту для себе; вони повинні об'єктивувати свою інтелектуальну роботу у вигляді спеціальних актів тлумачення норм права. Таким чином, з одного боку, не можна представити собі, щоб роз'яснення могло відбутися без з'ясування права. З іншого боку, важко розглядати з'ясування як самоціль. Воно також виражається зовні в якихось актах або діях. У цьому бачиться єдність з'ясування і роз'яснювання права. І те й інше покликане забезпечити правильне здійснення правових норм [204, с. 440].

Зовнішні результати, котрі адресовані іншим суб'єктам, згодом проявляються у письмовій чи усній формі. До письмових форм вираження належать офіційні документи й акти; до усних – поради і рекомендації. Таким чином, роз'яснення правових норм є не що інше, як виклад змісту державної волі, вираженої в нормативно-правових актах [140, с. 153].

Співвідношення з'ясування та роз'яснення має встановлюватись за цільовим призначенням тлумачення правових норм [140, с. 153].

У теорії юридичного тлумачення як системи знань про основні закономірності з'ясування та роз'яснення змісту правових норм, згідно з поглядами М. М. Вопленка, можна виділити дві складові частини: правотлумачувальну техніку (вчення про способи тлумачення) і вчення про акти тлумачення [41, с. 6].

Будь-яке роз'яснення норм права (офіційне і неофіційне) завжди закінчується відповідним результатом, що виражається в акті тлумачення відповідної норми права [140, с. 153].

Акт тлумачення норм права або ще його називають інтерпретаційний акт – є третім елементом, який завершує собою процес тлумачення. Співвідношення акта тлумачення із з'ясуванням і роз'ясненням розглядається у спеціальній літературі на прикладі взаємозв'язку філософських категорій змісту і форми. При цьому з'ясування і роз'яснення виступають у вигляді специфічного змісту поняття, а акт тлумачення являється формою. Акт тлумачення являє собою специфічний спосіб вираження пізнавальної діяльності, спрямованої на з'ясування і роз'яснення змісту правових норм. Тлумачення права, взяте в цілісності змісту - з'ясування і роз'яснення виражається в цьому акті який служить зовнішньою оболонкою процесу пізнання і пояснення змісту правових норм. Акт тлумачення оформляє свій внутрішній зміст і являється способом його існування [226, с. 12].

Результат тлумачення залежить від багатьох об'єктивних (особливості мови й текстуального оформлення правової норми; наявність системних зв'язків між нормою, що тлумачиться, та іншими нормами; специфіка конкретних обставин, до яких норма права застосовується, тощо) і суб'єктивних факторів (правова свідомість особи, котра здійснює тлумачення, рівень її правових знань, професійної підготовки тощо) [258, с. 128].

Як вважає О.І. Головка, тлумачення правових норм може використовуватися з різною метою:

по-перше, норми права можуть досліджуватися у чисто пізнавальних цілях, з метою підвищення рівня правової культури;

по-друге, юридичного тлумачення може вимагати конкретна життєва ситуація, що вимагає належного вирішення. Наприклад, особа, яка бажає займатися підприємницькою діяльністю, вивчає діючі в даній сфері нормативні акти;

по-третє, метою інтерпретації правових норм може бути донесення їхнього дійсного змісту до інших осіб (наприклад, підготовка коментаря до відповідного кодексу).

Всі ці випадки об'єднує основна вимога – встановлення дійсного, правильного змісту правових норм [248 с. 177].

Для кращого розуміння сутності тлумачення необхідно розглянути, що являє собою об'єкт і предмет тлумачення норм права.

У сучасному правознавстві існують різні погляди з цього питання. В. В. Лазарєв називає об'єктом тлумачення «нормативні правові акти та їх сукупність», предметом тлумачення – «історичну волю законодавця (нормодавця), виражену в законі (нормативному акті)». Воля законодавця з часу застосування закону також враховується, оскільки в актах, прийнятих після тлумаченого, можуть міститися норми, які прямо або опосередковано змінюють його зміст [102, с. 443].

Н. Л. Гранат звертає увагу на те, що об'єктом тлумачення є закони і підзаконні нормативні правові акти. До того ж важливе значення мають не тільки сформульовані в них норми, але й преамбули законів, інші правові положення, які в них містяться [47, с. 177].

В. Тихий вважає, що об'єктом офіційного тлумачення є чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України [255, с. 67].

Ю. Л. Власов називає об'єктом тлумачення «волю законодавця, виражену в тексті норми права», «тлумаченням виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних з нею правових та неправових джерел» [38, с. 134]. Прихильники так званої суб'єктивної теорії тлумачення вважають, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична «воля законодавця», яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення – встановити цю волю. Інші вчені підтримують об'єктивну теорію тлумачення, суть якої зводиться до того, що прийнята норма не залежить від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати «волю

закону», яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин. Названі теорії мають певні недоліки і недостатньо точно відбивають сутність тлумачення. Справді, «воля законодавця» у відриві від норми права, в якій вона матеріалізована, не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання – встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити. Думки законодавця, якщо їх відірвати від об'єктивованого результату – норми права, можуть мати невизначений зміст і призвести до довільного його тлумачення та, як наслідок, порушення законності. «Воля закону» також не може виступати об'єктом тлумачення, тому що поза волею законодавця вона не існує. За кожною нормою права завжди потрібно бачити відповідні вимоги законодавця як представника певних соціальних сил, які зумовлюють його волю. Тлумачення «волі закону» може призвести до довільного тлумачення, пристосування норми права до фактичних умов життя, відходу від її дійсного змісту і, як наслідок, порушення законності. Існування вказаних теорій походить із соціально-політичної сфери буття права і гносеологічної природи тлумачення, яке має об'єктивний і суб'єктивний характер [38, с. 12-13].

Щоб воля законодавця могла регулювати суспільні відносини, вона має набути зовнішнього виразу, який знаходить вияв у мові. Формулюючи норму права, законодавець використовує правила тієї мови, якою він видає цю норму. Отже, за допомогою мови воля законодавця матеріалізується в нормі права (це друга визначальна ознака об'єкта тлумачення) [140, с. 65].

Оскільки правові норми закріплюються та виражаються ззовні в нормативно-правових актах та інших джерел права, безпосереднім предметом інтерпретації права виступає юридичний текст, який міститься у відповідних джерелах права (нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах тощо). Безпосереднім предметом тлумачення можуть бути як нормативно-правові акти або інші форми права в цілому, так і окремі правові приписи (статті, пункти, абзаци нормативно-правового акта тощо). В деяких

випадках предметом правотлумачної діяльності виступають й відповідні матеріали, пов'язані з виданням та функціонуванням тих чи інших форм права (тести законопроектів, програми політичних партій, стенограми засідань, на яких було ухвалено відповідні юридичні акти, матеріали практики тощо). Вони дозволяють дійти обґрунтованого висновку щодо дійсного змісту норм права, втілених у відповідному юридичному тексті, визначити не тільки «букву», а й «дух» закону або іншого акта, що підлягає тлумаченню [57, с. 421-422].

На процес реалізації правових приписів впливають багато факторів. Відповідно, їх слід враховувати при тлумаченні. Таким чином, в процесі тлумачення зміст правових норм досягається через посередництво знання мови, на якій вони сформульовані, знань про системних зв'язках норм права, знань про їх походження. Тлумачення – це не тільки об'єктивний процес, оскільки об'єкт пізнання не залежить від того, хто пізнає суб'єкта, але і суб'єктивний, бо він здійснюється конкретним суб'єктом, а його результат знаходить вираження в суб'єктивних формах мислення (поняттях, судженнях). Суб'єкти, які здійснюють тлумачення права, мають різні розумові здібності, рівень професійної підготовки, індивідуальний досвід. Ці властивості можуть бути джерелом помилок, помилок одностороннього та неправильного розуміння норм права. Суб'єкт тлумачення є носієм відповідної ідеології, правосвідомості, моралі, представників певного класу. Все це на думку Ю. М. Тодики, впливає на результати тлумачення норм права [259, с. 37-38].

Завданням тлумачення правових норм є правильне, глибоке розуміння дійсного змісту правових норм та подальше його розгорнуте, обґрунтоване пояснення [140, с. 65].

Метою тлумачення нормативних актів, як правило, є не просто абстрактне розуміння змісту правової норми заради чисто академічних цілей, а пізнання її для того, щоб правильно на її основі вирішувати конкретні життєві випадки [247, с. 317].

На думку О.В. Зайчука, метою тлумачення, необхідно вважати вірне і точне розуміння та застосування закону, виявлення його сутності, яку законодавець вклав у словесне формулювання. Воно покликано протидіяти будь-яким спробам відійти від змісту правових норм, протиставити букву і дух закону, виявити зміст того, що сформулював законодавець. Основною ідеєю, що має втілювати вчення про тлумачення, є ідея охорони і всебічного зміцнення законності. Тлумачення не вносить і не повинно вносити зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано у законі [249 с. 125].

В літературі наголошено на існуванні двох підходів до тлумачення: статистичному та динамічному. Статистичне тлумачення передбачає тлумачення нормативно-правових актів без врахування змін у суспільних відносинах, які ними регулюються. Навпаки, динамічне тлумачення передбачає врахування таких змін. Статистичне тлумачення виходить із необхідності більшої уваги до змісту нормативно-правових актів, динамічне тлумачення допускає деяке відхилення від нормативного тексту з урахуванням змін у суспільних відносинах, що регулюються нормами права, які тлумачаться.

При динамічному підході інтерпретатор прагне максимально наблизити закон до життя, пристосовуючи його до нових соціальних умов. При даному підході можливе протиріччя між духом закону і його буквою. Це питання потребує особливої уваги в умовах України, де діє складна система законодавства, що охоплює і старі, і нові закони, а сама країна знаходиться в перехідному періоді, коли на визнання закону правовим претендують різні за своєю правовою суттю законодавчі акти [81, с. 232].

Право тлумачити закони, інші нормативно-правові акти може бути реалізовано в наступних цілях: а) у пізнавальних, коли громадянин бажає знати, які норми діють в тій чи іншій сфері суспільних відносин, для того, щоб чинити відповідно до правових приписів; б) практичних - для дозволу конкретної проблеми; в) для роз'яснення правових норм іншим особам; г) для усунення колізій правових норм [259, с. 45].

Тлумачення як специфічна юридична діяльність має важливе значення для розвитку правового регулювання, що є необхідною умовою існування і розвитку українського права. Воно виконує такі функції:

1. Пізнавальна функція. Вона впливає з самого змісту, сутності тлумачення, під час якого суб'єкти пізнають право та зміст правових приписів.

2. Конкретизуюча функція. При тлумаченні правові приписи, як правило, конкретизуються, уточнюються з урахуванням конкретних обставин.

3. Регламентуюча функція. Тлумачення у формі офіційного роз'яснення неначе завершується процес нормативної регламентації суспільних відносин. Це означає, що громадяни й організації, а також органи держави і посадові особи, які застосовують право, повинні керуватися не тільки юридичними нормами, а й актами їх офіційного тлумачення.

4. Правозабезпечувальна функція. Деякі акти тлумачення видаються для забезпечення єдності та ефективності правозастосовчої практики. Таким є, наприклад, роз'яснення Центральної виборчої комісії щодо порядку застосування норм закону про вибори.

5. Сигнальна функція. Тлумачення нормативних актів дозволяє виявити їх недоліки технічного й юридичного характеру. Це є «сигналом» про необхідність удосконалення норм [78, с. 319].

Слушною є думка І. Ю. Настасяк, яка виділяє такі три функції сучасного тлумачення права, що у визначеній послідовності відображають історичні етапи становлення цієї діяльності:

1) компенсація технічних неясностей, неточностей і заповнення прогалин правових норм;

2) інтерпретація узагальнених правових понять з метою правореалізації;

3) інтерпретація правових норм з урахуванням загально визнаних принципів гуманності, поваги до прав людини і справедливості.

Перша з цих функцій є екстраординарною в тому сенсі, що реалізується лише у разі виявлення дефектів правових норм, дві інші – звичайними, обов'язковими за будь-якого застосування правової норми [140, с. 56].

Д. А. Гаврилов указує на деякі інші функції тлумачення: інформаційно-пошукову, аналізу і узагальнення, кваліфікаційну і мотивувальну, контрольно-наглядову, правоорієнтаційну, правокоректуючу і правотворчу. Проте перші з чотирьох названих ним функцій (інформаційно-пошукова, аналізу і узагальнення, кваліфікаційна і мотивувальна) входять до загальної функції інтерпретації узагальнених правових понять з метою правореалізації. Стосовно чотирьох останніх (контрольно-наглядова, правоорієнтаційна, правокоректуюча і правотворча), то за детального розгляду всі вони зводяться до функції компенсації технічних неясностей, неточностей і заповнення прогалів права і законодавства. Тому власне недоцільно функції юридичного тлумачення розчленовувати на такі детальні елементи, оскільки по суті йдеться про сфери застосування виділених І. Ю. Настасяк загальних функцій.

В контексті даної роботи варто, на нашу думку, визначити також принципи тлумачення норм права як основні вимоги, що пред'являються до тлумачення права та його результатів. Принципи тлумачення забезпечують єдність, ефективність та якість інтерпретаційного процесу, спрямовують пізнавальну діяльність інтерпретатора. Існують дві групи принципів тлумачення норм права:

1. Ті, які конкретизують основоположні та загальні принципи права у сфері інтерпретаційної діяльності. До таких принципів можна віднести:

– справедливість. Відповідно до цього принципу норми права мають тлумачитися неупереджено й послідовно, з урахуванням індивідуальності випадків та потреб конкретної людини, а також спираючись на уявлення про справедливість, сформовані у певний час у певному суспільстві, та результаті чого кожен має отримати належне;

– гуманізм, який спрямований на забезпечення відповідному суб'єктові внаслідок інтерпретації норм права найбільш поблажливого до нього ставлення при беззаперечному визнанні його гідності;

– добросовісність, що відображає вимову сумлінного, чесного та порядного ставлення інтерпретатора до власних дій з наміром ретельного їх виконання й уникнення помилок;

– пропорційність, яка спрямована на пошук такого варіанту тлумачення, при якому в нормі був би дотриманий необхідний баланс між несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямована ця норма;

– правова визначеність, що вимагає виключення всіх суперечностей і різних тлумачень одних і тих самих норм, а також полягає у встановленні однозначного розуміння сенсу інтерпретованої норми та в чіткому визначенні способу поведінки її адресата [248, с. 141-142].

2. Ті, які забезпечують додержання принципів правозастосування при здійсненні інтерпретаційної діяльності. До цих принципів належать:

– законність, згідно з якою інтерпретатор повинен керуватися законами і засновниками на них правовими актами, діяти в межах своєї компетенції, приймати акти тлумачення права, які не повинні суперечити інтерпретованим нормативно-правовим актам;

– обґрунтованість, що спрямована на забезпечення належної та переконливої аргументації щодо прийнятого рішення, в процесі якої інтерпретатор повинен дотримуватися вимог узгодженості та всебічності дослідження, а також доведеності, достовірності й об'єктивності доказів, на яких засновується інтерпретаційний висновок;

– доцільність, яка полягає в обов'язку суб'єкта обирати саме те тлумачення, яке є найбільш сприятливим для досягнення цілей та реалізації завдань відповідної норми права;

– розумність, можна визначити як засаду інтерпретаційної діяльності, відповідно до якої інтерпретатор повинен вирішити поставлені перед ним питання таким чином, аби уникнути абсурдності висновків, досягти максимуму обов'язкової корисності та відшукати компроміс між конфліктуючими нормами чи особами, що узгоджувалися б із загальними уявленнями про розумність [174, с. 43];

– своєчасність, яка встановлює обов'язок інтерпретатора здійснювати тлумачну діяльність без невиправданих зволікань, у найкоротший строк, достатній для отримання обґрунтованого результату [155, с. 142].

Тлумачення як процес пізнання – це, з одного боку, об'єктивний процес, оскільки об'єкт пізнання не залежить від суб'єкта пізнання, процес пізнання відбувається відповідно до законів формальної і діалектичної логіки, а також відповідно до певного мовного вираження зовнішньої форми правових норм. У результаті розумової діяльності здійснюється перехід від незнання, відтворюється картина об'єктивного світу [286, с. 23].

З іншого боку, це суб'єктивний процес, оскільки він здійснюється конкретним суб'єктом, а його результат виражається у суб'єктивних формах мислення (поняттях, судженнях). Тлумачення реалізується певними суб'єктами, які мають неоднакові розумові здібності, рівень професійної підготовки, обсяг індивідуального досвіду, правосвідомості, особисті ціннісні орієнтації, а також різний лінгвістичний рівень, обсяг словникового запасу, обізнаність з нормами мови тощо. Суб'єктивний характер тлумачення норм права зумовлений і тим, що об'єкт тлумачення відбивається у свідомості різних суб'єктів за різних соціальних умов і з різною повнотою та глибиною проникнення в зміст норми права. Це залежить не лише від індивідуальних здібностей суб'єкта тлумачення, а й від мети тлумачення, що впливає з особливостей конкретного факту, відповідно до якого тлумачиться текст нормативно-правового акта. Таким чином, співвідношення об'єктивної і суб'єктивної сторони у процесі тлумачення зумовлює результат тлумачення [286, с. 23].

Отже, тлумачення правових норм – це встановлення змісту (з'ясування, роз'яснення) нормативних актів, спрямованих на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюються зміст і сфера дії нормативного припису, його основна мета та соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовуються суспільно-історична обстановка його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення. При цьому тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, що не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора. Саме тому ми схильні до думки, що тлумачення є не тільки з'ясування, а й роз'яснення норми права. Безумовно, з'ясування як елемент процесу тлумачення може і не перерости в роз'яснення як, наприклад, при деяких видах неофіційного тлумачення, коли відсутня необхідність роз'яснення правової норми іншій особі. Однак у більшості випадків, навіть при неофіційному тлумаченні виникає необхідність у інтерпретаційній діяльності. Тобто без попереднього пізнання змісту правової норми, пояснити її зміст неможливо.

Підводячи підсумок розгляду питання про загальну характеристику тлумачення, хотілося б зробити наступні висновки. Тлумачення являє собою розумову діяльність суб'єкта правозастосування, спрямовану на встановлення змісту правової норми і складається із з'ясування нормативного припису і його роз'яснення. Тлумачення є пізнанням правової норми. У процесі тлумачення не тільки пізнається позитивне право, результат його інтерпретації пов'язаний з юридичною політикою держави. Правильне і однакове тлумачення всіма суб'єктами правозастосування сприяє однаковому застосуванню закону, а, отже, зміцненню принципу законності - основоположного принципу будь-якої демократичної держави.

ГЛАВА 2.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АКТІВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

2.1. Поняття та ознаки актів тлумачення норм права

Процес тлумачення норми права завершується фіксацією сукупності суджень у письмовій формі. Інакше кажучи, результат тлумачення отримує своє вираження у вигляді акта тлумачення правової норми. У зв'язку з цим представляється обґрунтованою ідея, що поряд з нормативними та індивідуальними актами, а також з так званими актами загального значення, існують в якості самостійного виду також інтерпретаційні акти - як зовнішня форма, результат нормативного тлумачення [164, с. 70-71].

У юридичній літературі під інтерпретаційними актами розуміються акти-документи, які містять конкретизуючі нормативні приписи, які виражають роз'яснення юридичних норм [5, с. 313], додаток до нормативного акта, норми якого тлумачаться [50, с. 235]. З питання правової природи інтерпретаційних актів у юридичній літературі немає єдності поглядів. У 40-50-ті роки минулого століття панувала точка зору, згідно з якою вищі судові інстанції наділені правотворчими функціями, і тому акти нормативного тлумачення є джерелами права [66, с. 32]; [67, с. 43]; [274, с. 32]. У 60-80-ті роки в міру оновлення законодавства дана точка зору була відкинута, з'явилися погляди про те, що акти нормативного тлумачення не є обов'язковими, а являють собою лише поради та рекомендації [1, с. 193]. В даний час висловлюється думка про те, що акти нормативного тлумачення є джерелами права [64, с. 16-22]. Зауважується також, що вони мають характер так званого внутрішньофахового використання [288, с. 58]. Яка ж правова природа інтерпретаційних актів?

Отже, термін акт тлумачення норм права розглядається науковцями по-різному та неоднозначно. Спершу з'ясуємо, що взагалі розуміють під поняттям «акт». Акт (лат. *actus* – дія, *actum* – документ) означає: 1) дія, вчинок громадянина або посадової, (службової) особи; 2) документ, який видається державним

органом, органом місцевого самоврядування, посадовою, особою або громадянином, організацією у межах їх компетенції: закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо. До актів належать і протоколи та інші документи, що засвідчують юридичні факти [57, с. 153].

М. В. Цвік під інтерпретаційним актом розуміє офіційний акт-документ уповноваженого державного органу чи посадової особи, а також міжнародної установи, чію юрисдикцію визнала Україна, головною метою ухвалення якого є тлумачення правових норм, що містить формально-обов'язкове роз'яснення їх змісту [248, с. 193].

Також існує думка, згідно якої інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення) – це документ, спрямований на розкриття дійсного змісту і порядку реалізації норм права з метою забезпечення їх однакового розуміння і застосування [248, с. 183].

Російський науковець С. С. Алексеєв, акт тлумачення характеризує, як акт-документ, який містить конкретизуючі нормативні приписи, які виражають роз'яснення юридичних норм [5, с. 313], інтерпретаційні акти – це акти правові, вони мають форму вираження і публікуються в офіційних джерелах [7, с. 304].

В. Н. Хропонюк описує, акти офіційного тлумачення правових норм (інтерпретаційні акти) як такі, що являють собою, з однієї сторони, роз'яснення змісту норм права, а з другої сторони, конкретизацію і уточнення їх приписів [275, с. 277].

Багато вітчизняних та іноземних науковців, які вивчали питання актів тлумачення норм права в загальному розумінні, так чи інакше розглядали в своїх працях лише акти офіційного тлумачення. Процес тлумачення розглядається в повному обсязі, аналізуються всі його різновиди (як офіційне, так і неофіційне), то при дослідженні актів тлумачення норм права загалом слід розглядати не лише акти офіційного тлумачення, а й акти, які з'являються в результаті неофіційного тлумачення, оскільки результатом неофіційного, так само як і офіційного тлумачення є в будь-якому випадку акт, незалежно від того, яку він має форму –

усну чи письмову. Актом є не лише документ, а й дія, вчинок [62, с. 95]; [252, с. 277].

У юридичній літературі чимало уваги приділено, зокрема, актам офіційного тлумачення норм права, натомість акти неофіційного тлумачення на сьогодні є малодослідженими та потребують більш докладного вивчення.

Для кращого розуміння актів офіційного та неофіційного тлумачення норм права, потрібно розглянути характерні для них ознаки. Попри те, що проблема юридичної природи інтерпретаційних актів у юридичній літературі актуальна, наукові публікації власне не дають повного й однозначного уявлення про юридичні властивості актів офіційного та неофіційного тлумачення норм права. Це одна з проблем і теорії права, і юридичної практики, щодо якої в юридичній літературі наведено різноманітні думки. Для того, щоб внести певні корективи в сформовані погляди спершу наведемо їхні особливості:

1. Інтерпретаційні акти не змінюють норм права і не створюють нових, а лише допомагають зрозуміти їхній зміст та діють в єдності з тими нормативними актами, що тлумачаться. Акт тлумачення не повинен вносити до норм права нічого нового, оскільки він, як правильно наголошує П. М. Рабінович, є лише своєрідним «розгортанням» змісту і значення юридичної норми [207, с. 26]. Отже, акт тлумачення може містити лише ті положення, які розгорнуто, обґрунтовано пояснюють дійсний зміст норм права [113, с. 137].

Акти офіційного та неофіційного тлумачення норм права містять правила, які вказують на розуміння законів; у них не може бути тексту, що не входить до змісту норми, яка тлумачиться, тобто вони не містять нормативної новизни; за їх допомогою не можна змінювати, доповнювати чи скасовувати закони, вони можуть хіба що розкривати їхній зміст у повному обсязі [56, с. 380].

Здійснюючи свої повноваження, на думку В. М. Цвіка, суб'єкти офіційної інтерпретації не підміняють законодавця шляхом створення правових норм у процесі тлумачення, зокрема через заповнення прогалін у законодавстві [57, с. 437].

Інтерпретаційний акт має бути ухвалений в підсумку тлумачення суб'єктом або учасником, враховуючи умови, у яких застосовується правова норма, та її вплив на суспільну свідомість. Проте це не означає, що в процесі тлумачення, покликаючись на зміни умов виникнення нових потреб соціально-економічного розвитку, можна відходити від точного змісту правових норм, надавати їм іншого змісту, а відповідно і значення, ніж те, що початково закладене в них законодавцем [78, с. 310].

Закони змінюються і пристосовуються до нових умов не у процесі їх тлумачення і застосування, а в порядку, встановленому самим законодавцем. Внаслідок тлумачення не створюється норма права, а лише виявляється, встановлюється виражена в законі державна воля. Воно не повинно замінити правотворчість там, де є прогалини у правовому регулюванні [249, с. 486] і де необхідно видавати нові нормативні акти.

2. Юридична сила та обов'язковість актів тлумачення норм права. Акти офіційного тлумачення норм права на відміну від актів неофіційного тлумачення мають офіційний, формально-обов'язковий характер – це одна з найважливіших ознак офіційних інтерпретаційних актів.

Проблема юридичної сили й обов'язковості актів тлумачення правових норм є досить спірною. Деякі вчені, наприклад М. Г. Авдюков, висловлюють думку, що акти тлумачення, які видають органи судової влади, не мають юридичної сили і є тільки рекомендаційними. Проте більшість науковців вважає, що акти тлумачення правових норм, без сумніву, мають юридичну силу й обов'язковий характер. Дехто (скажімо, М. М. Вовпенко) пояснює це насамперед контрольно-наглядовими повноваженнями вищих органів, які в процесі своєї діяльності й видають офіційні роз'яснення [140, с. 163].

Тлумачення здійснює будь-який суб'єкт або учасник на науковому, професійному чи побутовому рівні, керуючись своїми знаннями, думками та переконаннями, тобто тлумачення постає як результат їхнього мислення. Залежно від суб'єктів тлумачення-роз'яснення норм права і вираження висновків (актів

тлумачення норм права), яких дійшов інтерпретатор в підсумку усвідомлення сенсу норми, тлумачення може бути офіційним або неофіційним, такі акти можуть зобов'язувати або не зобов'язувати інших суб'єктів права до тієї чи іншої поведінки [57, с. 430].

Якщо норму права тлумачить спеціально уповноважений на це суб'єкт, результат тлумачення матиме владно-обов'язковий характер – називатиметься офіційним актом тлумачення [247, с. 181]. Відповідно, у результаті неофіційного тлумачення, яке не має обов'язкової юридичної сили, «народжуються» неофіційні інтерпретаційні акти.

Обов'язковість актів офіційного тлумачення норм права виявляється в тому, що вони містять офіційну, сформульовану чи визнану державою позицію щодо розуміння дійсного змісту правових норм і зобов'язують суб'єктів адекватно сприймати норми, що роз'яснюються. При цьому ці акти можуть адресуватися органам, що застосовують розтлумачені правові норми, а не суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються цими нормами.

Акти офіційного тлумачення можна об'єднати у групи роз'яснень, виданих різними компетентними органами. За цим розподілом можна визначити ступінь обов'язковості. Тому акти тлумачення можна поділити на: акти тлумачення органів державної влади; акти тлумачення органів державного управління; акти тлумачення органів суду, прокуратури; акти тлумачення громадських організацій тощо [140, с. 163].

В аспекті обов'язковості судових рішень, котрі вважаються офіційними актами тлумачення, визначальне теоретичне значення має поняття «законна сила судового рішення» та його наслідки. За загальним правилом рішення набирає законної сили після закінчення встановленого відповідним процесуальним законодавством терміну на апеляційне оскарження. У випадку апеляційного оскарження чи внесення апеляційного подання судове рішення набирає законної сили, якщо суд вищої інстанції відхилив апеляційну скаргу. Законна сила судового рішення – це особлива властивість рішення, якої воно набуває за певних умов і

полягає в тому, що після настання цих умов рішення стає не лише обов'язковим для всіх, але й незмінним для суду, який його постановив [221, с. 119].

Більшість інтерпретаційних актів офіційного тлумачення видаються у вигляді юридичних документів. Це означає, що форма таких актів формально визначена. Наприклад, акти тлумачення загального характеру (акти тлумачення, що характеризуються загальнообов'язковістю, поширенням на об'ємне коло суспільних відносин і можливістю неодноразового використання в юридичній практиці (це акти тлумачення у формі постанов Пленуму Верховного Суду України)) [60, с. 97]; [61, с. 15] акти казуального тлумачення норм права (офіційне роз'яснення, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється)) [156, с. 196].

Акт неофіційного тлумачення норм права не є офіційним, формально-обов'язковим документом, його сила і значення – в самому аналізі, в процесі переконання учасника, що здійснює будь-який суб'єкт (громадяни, які не мають юридичної освіти, юристи-практики, юристи-теоретики та ін.). Ці акти виникають в результаті тлумачення норм права не уповноваженими на те суб'єктами, тому не мають юридичної сили і не можуть викликати юридичних наслідків [78, с. 320].

Учасник прагне максимально в емоційно-вольовому, інтелектуально-пізнавальному процесі встановити точність і ясність тлумаченої норми права, використовуючи при цьому найрізноманітніші дії, операції, прийоми, способи, методи. Значення кожного акта неофіційного тлумачення полягає в тому, наскільки правильно, з урахуванням техніки, особливостей конструкції правової норми, кваліфіковано здійснене тлумачення і як його результати позначилися на проведеній діяльності щодо правового регулювання суспільних відносин [140, с. 177].

Як слушно зазначає О. І. Осауленко, моральна сила та вплив актів неофіційного тлумачення оснований на професійному авторитеті громадян, установ, організацій, які роз'яснюють зміст тих чи інших норм [156, с. 196]. Інтерпретаційні акти неофіційного тлумачення, стверджує Ю. А. Ведерніков, не є обов'язковими

для суб'єктів права, але істотно впливають на формування суспільної та індивідуальної правосвідомості й поведінки конкретних осіб, груп, колективів [35, с. 183].

Зауважимо, що хоча акт неофіційного тлумачення і не є формально-обов'язковим, на практиці його використовують як орієнтир, а окремі доктрини беруть за основу правової політики держави, правотворчої діяльності державних органів [22, с. 182] (наприклад, акти доктринального тлумачення, які виходять від юридичної науки). Ефективність реалізації норм права залежить, серед іншого, і від висловлення державних діячів про сутність і роль того чи іншого закону в житті громадянського суспільства, їхні роз'яснення істотно впливають на широкі маси [35, с. 182].

Інтерпретаційні акти справляють значний вплив на різні види юридичної практики і підпорядковані кінцевій меті – досягти однаковості розуміння змісту правових норм [57, с. 436]. Будучи тісно пов'язані з юридичною практикою, вони призначені поліпшувати якість застосування закону, зміцнити законність.

3. Актам офіційного тлумачення норм права властива ієрархічність. Важливо зазначити про багаторівневий склад інтерпретаційних актів. Поняття рівня організації системи в літературі розглядають як деякий ступінь якісного перетворення системи, організації в процесі її розвитку. Багаторівневий характер системи актів офіційного тлумачення пояснюється ієрархічністю і складним складом органів, що здійснюють роз'яснення змісту правових норм та порядку їх реалізації. При цьому юридична природа офіційних роз'яснень на різних рівнях досліджуваної системи є якісно різною.

Відповідно, можливі колізії між офіційними роз'ясненнями різних органів мають бути вирішені з уваги на рівень тлумачення, тобто акти тлумачення, видані вищими органами, треба розглядати як такі, що мають більшу юридичну силу порівняно з актами органів нижчого рівня.

Юридична сила правотлумачних актів пов'язана із чинністю нормативних актів, норми яких стали об'єктом тлумачення. Прийняття нового юридичного акта

чи заміна окремих його розтлумачених уже положень призводить до втрати юридичної сили інтерпретаційного акта, що свідчить про його нижчу юридичну силу порівняно з юридичною силою акта, що став предметом тлумачення. В ієрархії юридичних актів інтерпретаційні акти розміщені за актом, положення якого розтлумачено. Їх місце в системі юридичних актів визначається компетенцією органу чи установи, які ухвалили інтерпретаційний акт [78, с. 437].

Це означає, по-перше, що роз'яснення, надані тим чи іншим органом або посадовою особою, не повинні суперечити роз'ясненням вищих органів. Як правило, вищі органи здійснюють контроль за правильністю тлумачення нормативно-правових актів і можуть визнавати роз'яснення нижчих органів недійсними. По-друге, існує ієрархія нормативно-правових актів за юридичною силою. Тлумачення нижчого акта повинно повною мірою відповідати змісту вищого нормативно-правового акта.

4. Інтерпретаційні акти мають письмову або усну форму вираження.

М. М. Вопленко під формою актів офіційного тлумачення розуміє «спосіб викладу державної волі, що міститься в правових нормах, які зазнали тлумачення» [41, с. 42], що повністю стосується і форми актів неофіційного професійного тлумачення. Існує єдина думка і стосовно того, що акт тлумачення має внутрішню і зовнішню форми.

Внутрішня форма акта тлумачення розкривається через дію внутрішніх структурних елементів, за допомогою юридичної техніки архітектурно вдається побудувати переконливий, щирий, справедливий акт тлумачення. І залежно від того, наскільки якісно форма акта відтворює його внутрішній зміст, настільки вдало він спрацює в правозастосовному процесі. Отже, що вищим є професіоналізм, то чіткішим і грамотнішим є сам процес пізнання й погодження внутрішніх елементів з виходом на досягнення ефективного результату в юридичній практиці [231, с. 68].

Зовнішня форма актів офіційного та неофіційного тлумачення є способом їх вираження в тих чи інших письмових документах або усних виступах. Форма

актів офіційного тлумачення виражається в сукупності зовнішніх ознак правового акта. Істотними ознаками зовнішньої форми актів тлумачення виступають їхні реквізити. Зокрема, акт офіційного тлумачення завжди містить: найменування органу, хто його видав, найменування акта, число, порядковий номер, дату та зміст самого роз'яснення, а також підпис керівника органу [140, с. 195].

Тож акт офіційного та неофіційного тлумачення норм права має письмову або усну форму вираження. Для забезпечення стабільності правової практики рекомендовано письмову форму, яка матеріалізується в рішеннях, ухвалах, визначеннях, поясненнях, посиланнях при офіційному і професійному тлумаченнях, у монографіях, наукових статтях, тезах – при доктринальному тлумаченні. Буденному тлумаченню властива переважно усна форма інтерпретації нормативно-правових актів [259, с. 88].

Письмові акти офіційного тлумачення друкуються в офіційних джерелах. Наприклад, Верховний Суд України видає інтерпретаційні акти у формі постанов Пленуму Верховного Суду і публікує їх в «Бюлетенях Верховного Суду України», Конституційний Суд видає акти тлумачення у формі висновків та рішень, що публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» тощо [125, с. 120]. Це забезпечує можливість ознайомлення з офіційними письмовими актами широкого кола зацікавлених осіб.

Проведена в усній формі діяльність компетентних органів щодо роз'яснення змісту правових норм зазвичай в деталях не регламентована. Багато в чому вона визначається нормами етики і юридичної культури. Основна цінність акта усного тлумачення полягає в його переконливості. Тому форма здійснення з'ясування й роз'яснення права істотно визначає ступінь його переконливості, а отже, і значення його для практики суспільного життя [60, с. 97]. Усні акти офіційного тлумачення виражаються у формі усних рекомендацій та відповідей на запитання, які дають представники органів державної влади. До актів офіційного тлумачення вони зараховують тільки ті усні акти, що виходять від уповноважених на надання

офіційного тлумачення посадових осіб і мають юридичні наслідки для осіб, до яких звернене роз'яснення змісту правових норм [125, с. 54].

На практиці можливі такі зовнішні форми актів неофіційного компетентного тлумачення: а) письмова; б) усна; в) спеціально-технічна. До письмової форми належать монографії, доповіді, лекції, виступи, статті, коментарі тощо. До усної – діалог, консультації, поради, виступи адвокатів в суді тощо. Різновидами спеціально-технічної зовнішньої форми є кінофільми, відео- й аудіозаписи.

Усний вид зовнішньої форми акта неофіційного тлумачення використовують значно частіше, ніж письмовий. Його різновиди визначаються нормами правової культури і моралі, вони мають важливе значення для офіційних органів і загалом для юридичної практики, якій не байдуже, як використовується юридична мова у сфері правових відносин [140, с. 195].

В актах неофіційного тлумачення норм права використовують кліше та штампи. Кліше – це стійкі словотворення, які сприяють точності і ясності окремих елементів ділових паперів. Кліше застосовують, коли формулюють в акті тлумачення кількість учасників правовідносин, тлумачення права, кількість і види тлумачних норм; коли вказують причини, що спонукали до неофіційного тлумачення (загальний, абстрактний характер норми права); називають прийоми, засоби та способи тлумачення (зіставлення, розчленування, граматичний, логічний, систематичний, історичний, функціональний, теологічний); висвітлюють обставини. Відтак у заключній частині роблять висновок про результати з'ясування і роз'яснення державної волі, змісту норми права.

Однак кліше потрібно відрізняти від штампів, які знижують якість тлумачення. До штампів належать «...універсальні слова, тобто слова, що мають невизначене, стерте значення, ними можна замінити будь-яке слово з конкретним значенням, якщо людина, що говорить, хоче висловити думку не конкретно, приблизно; перші слова, або слова-супутники, які зазвичай вживаються в мові разом, хоча і не є фразеологізмами»[231, с. 70].

На думку провідного вченого Ю. М. Тодики, акти тлумачення, виконані в письмовій формі, не повинні складатися зі штампів, хоча тут є великі можливості для їх використання, оскільки цій формі більшою мірою властивий консерватизм, застосування усталених юридичних фразеологізмів. Тут багато що визначається загальною і правовою культурою юристів, що здійснюють офіційне і професійне тлумачення правових актів. З погляду усного мовлення важливо вчити студентів-юристів ораторського мистецтва, щоб потім, уже на практиці, вони не тільки могли глибоко усвідомлювати норми права, а й уміли їх роз'яснювати, доводити до свідомості інших людей, яскраво і переконливо тлумачити їх.

Бажано, щоб акти офіційного та неофіційного тлумачення були без помилок. Утім, маємо визнати, що помилки трапляються, чимало залежить, звісно, від рівня інтелектуального потенціалу інтерпретатора.

Загалом причинами помилок в актах тлумачення права є:

- а) низький рівень знання права суб'єктом інтерпретаційної діяльності;
- б) неповна інформація в нього про відповідну сферу суспільних відносин;
- в) порушення інтерпретатором правил і способів юридичних засобів тлумачення;
- г) поверхове дослідження всіх обставин казусу;
- д) навмисне перекручування інтерпретатором державної волі, закладеної в правовій нормі;
- е) незнання суб'єктом правотлумачної діяльності змін, що відбулися в законодавстві [259, с. 93-94].

5. Інтерпретаційний акт офіційного тлумачення входить до системи правових актів, що не характерно для актів неофіційного тлумачення. Так на думку М. М. Вопленка, акт тлумачення – це один з видів правових актів. Сукупність наявних у праві актів тлумачення утворює в межах системи правових актів якісно однорідну підсистему, що характеризується єдністю юридичної природи та функціонального призначення [41, с. 26]. Акти тлумачення норм права разом з нормативно-правовими актами й актами застосування норм права

утворюють особливу «третю» групу правових актів [224, с. 64]. Російський науковець С. С. Алексєєв вважає, що за змістом інтерпретаційні акти – це особливий вид правових актів, він існує разом з нормативними та індивідуальними актами [6, с. 460].

Інтерпретаційний акт звичайно дещо схожий з нормативним актом. Він носить загальнообов'язковий характер, поширюється на той чи інший комплекс, серію випадків, діє на задалегідь неперсоніфіковане коло суб'єктів права. Однак *головна функція нормативного акту - це встановлювати нові норми або змінювати чи скасовувати діючі*. Цієї властивості у інтерпретаційного акта немає. Він лише пояснює і уточнює обсяг дії і зміст діючих норм. Вказану точку зору підтримує А.Ф.Черданцев. При цьому він виділяє наступні відмітні особливості інтерпретаційних актів:

1) з їх допомогою не встановлюються нові норми права, не скасовуються або не змінюються чинні;

2) у інтерпретаційному нормативному акті містяться розпорядження (інтерпретаційні норми) про те , як слід розуміти і застосовувати чинні норми права;

3) положення, що містяться в зазначених актах, як правило, відбивають і висловлюють яку-небудь одну сторону, елемент змісту норми права, що підлягає тлумаченню. Весь зміст норми права знаходить вираження лише в сукупності більш детальних і конкретних нормативних інтерпретаційних положень;

4) інтерпретаційні положення формально адресовані органам, які застосовують норми права, а не суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються інтерпретуючою нормою;

5) інтерпретаційні акти можуть видаватися і органами, що не володіють правотворчою компетенцією, але наділеними правом тлумачення;

6) інтерпретаційні акти - це підзаконні акти. Їх зміст не може виходити за рамки тлумачних норм;

7) інтерпретаційні акти не повинні братися в основу рішення юридичної справи. Суб'єкт, який вирішує справу, повинен посилається на закон як юридичну підставу рішення. Інтерпретаційний акт може використовуватися лише як один з аргументів того чи іншого розуміння закону, тієї чи іншої юридичної кваліфікації [283, с. 158].

В цілому погоджуючись з викладеною позицією, хотілося б відзначити, що в акті тлумачення норми права можуть міститися нові положення, що не містяться в нормі, але отримані в процесі її тлумачення й заповнюють, таким чином, прогалини правового регулювання. Сфера дії інтерпретаційних актів у цілому визначається сферою дії інтерпретованих норм. Деякі автори вважають, що інтерпретаційний акт є невід'ємною складовою частиною інтерпретованої норми права [164, с. 70-71]. Однак навряд чи можна погодитися з вказаною точкою зору. Якщо допустити, що інтерпретаційний акт є невід'ємною частиною нормативного акта, що тлумачиться, то необхідно буде визнати, що без цієї частини не може бути самої норми. Разом з тим, норма існує незалежно від тлумачення. Крім того, слід погодитися з думкою П.Е.Недбайло про те, що «визнання тлумачень частиною норми, від кого б воно не виходило, відкриває можливість для зміни змісту норми шляхом тлумачення, що може призвести до довільних дій у процесі їх здійснення» [144, с. 133]. Аналогічна позиція висловлена А.В.Міцкевичем. Зокрема, на його думку, невід'ємна частина не може виходити за рамки закону, що тлумачиться, доповнювати його новими (хоча б і підзаконними) положеннями [153, с. 141]. У зв'язку з цим, більш правильним представляється розгляд змісту інтерпретаційних актів окремо від змісту роз'яснюючих норм, в якості самостійних актів.

У літературі також іноді стверджується, що інтерпретаційні акти не мають самостійного значення, не можуть застосовуватися окремо і незалежно від інших актів. Вони діють там і тоді, де і коли діє сам нормативний акт. Скасування або зміна нормативного акта повинні призводити до скасування або відповідної зміни його нормативного роз'яснення. З даним положенням можна погодитися лише

частково, оскільки інтерпретаційні акти не завжди поділяють долю акту, що підлягає тлумаченню. Більш правильним буде, на наш погляд, твердження про те, що *інтерпретаційні акти поділяють долю норм, сформульованих в акті, а не долю самого нормативного акта*. У ряді випадків при скасуванні нормативно-правового акта ті чи інші норми можуть бути включені в новий акт, отже, зберігають значення й інтерпретаційні акти, що роз'яснюють їх зміст. Разом з тим, очевидно, що самостійність положень, встановлених у інтерпретаційному акті, має певні межі. Він (акт) має практичне значення не сам по собі, а у зв'язку з реалізацією тієї чи іншої норми права. Саме тому акти тлумачення носять допоміжний характер по відношенню до роз'яснюючих правових норм.

Також слід погодитися з думкою С.С. Алексеєва, що тлумачення норм права є обов'язковим етапом у процесі дії юридичних норм. У ряді випадків роз'яснення мають істотне значення для сприйняття того чи іншого акта. У результаті тлумачення юридичні норми можна застосовувати на практиці. Найчастіше, щоб правильно вирішити будь-яке юридичне питання, ми справді звертаємося до інтерпретаційних актів.

З огляду на означену характеристику, слід виділяти такі загальні ознаки правових актів, за допомогою яких можна визначити їхню роль та місце у правовій системі: 1) правовий акт – це письмовий документ, який має особливу форму вираження інформації, що міститься в ньому; 2) офіційний характер правового акта полягає в його виданні від імені уповноваженого державою органу; 3) прийняття правових актів допускається суворо в межах компетенції органів; 4) правовий акт має цільову орієнтацію, адже в ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси; 5) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин; 6) правовий акт має свою структуру; 7) правовий акт є загальнообов'язковим.

Основна схожість офіційних інтерпретаційних актів з іншими правовими актами полягає в такому: а) усі вони є продуктом вольової, свідомої діяльності, охороняються державою; б) мають обов'язковий характер; в) існують тільки у

визначеній правової формі; г) слугують юридичною основою і гарантією здійснення законності та правопорядку.

Акти офіційного тлумачення наділені і загальними ознаками, властивими усім правовим актам, і специфічними особливостями, що свідчить про їх якісну однорідність у межах системи правових актів. Інтерпретаційні акти як вид правових актів мають свої особливості: а) не містять загальнообов'язкових правил поведінки (норм права); б) не мають самостійного значення; діють в єдності з тими нормативними актами, в яких містяться тлумачні юридичні норми; в) залежні від нормативних актів, обслуговують та розділяють їхню долю; г) не є джерелом права.

б. Акти офіційного тлумачення можуть приймати лише правотворчі або спеціально уповноважені суб'єкти, акти неофіційного тлумачення – не уповноважені на це державою суб'єкти. Усі суб'єкти права тією чи іншою мірою здійснюють тлумачення. Проте умови і наслідки з'ясувально-роз'яснювальної діяльності істотно відрізняються. Система суб'єктів тлумачення, вважають Н. Л. Гранат, М. М. Вопленко, загалом збігається із системою суб'єктів права. Відповідно, система суб'єктів тлумачення України може бути представлена такими головними категоріями: індивідуальні суб'єкти – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства; комплексні суб'єкти – українські та іноземні органи державної влади й управління, юридичні особи та їх об'єднання, соціальні спільноти, політичні партії, громадські організації тощо.

Під час офіційного тлумачення права послугуються терміном «суб'єкт», що означає органи або організації, які наділені владними повноваженнями. Їхні дії мають обов'язковий характер і можуть забезпечуватися заходами державного примусу.

Інтерпретаційні акти офіційного тлумачення приймають уповноважені на це суб'єкти – орган, що видав норму права (роз'яснення Президентом України виданих ним указів); коли правом тлумачення законодавчо наділяється будь-який орган, що не видав цієї норми (роз'яснення законів Конституційним Судом

України). Суб'єктами офіційного тлумачення можуть бути всі державні органи, які організують процес здійснення норм права.

Акти офіційного тлумачення мають обов'язковий характер завдяки наявності в суб'єкта відповідних повноважень на його видання. Ці повноваження можуть впливати з права суб'єкта на правотворчість або бути делеговані йому суб'єктом, який видав норму права, що тлумачиться. Повноваження останнього впливає з логічного умовиводу, що саме він адекватніше розуміє власну волю, щоб роз'яснити її дійсний зміст іншим. Повноваження на видання офіційних актів тлумачення норм права, якщо вони делеговані, мають бути закріплені у відповідних правових нормах, а саме у: конституції; окремому нормативному акті, що регулює відносини тлумачення; самому акті, норми права якого і тлумачать; загальному нормативному акті, що регулює відносини суб'єкта, якому делеговані повноваження на офіційне тлумачення.

Для того щоб мати право стати суб'єктом того чи іншого виду тлумачення та виносити окремі офіційні акти тлумачення, особа повинна відповідати встановленим вимогам. Наприклад, право офіційного тлумачення Конституції має Конституційний Суд України. Реально це здійснюють судді Конституційного Суду, які повинні мати такі вимоги: на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності. Окрім того, є й деякі процесуальні заборони. Так, суддя Конституційного Суду може публічно висловлювати свою думку щодо суті лише тих справ, у яких Суд уже ухвалив рішення чи надав висновок. Тобто не має права публічно висловлювати свою позицію в конкретній справі. Це не стосується інших суб'єктів інтерпретаційної діяльності.

У структурі неофіційного тлумачення застосовують термін «учасники». Основними рисами учасників неофіційного тлумачення є: а) високий професійний рівень у сфері права при доктринальному тлумаченні; б) неоднакова правова підготовка при буденному тлумаченні; в) другорядний, допоміжний характер

результатів неофіційного тлумачення; г) відсутність чіткої системи координації зусиль учасників неофіційного тлумачення; д) обмеженість можливостей учасників тлумачення; е) суб'єктивний інтерес як основа пізнавальної і роз'яснювальної діяльності.

Авторами інтерпретаційних актів неофіційного тлумачення є суб'єкти, які не мають на це офіційного статусу та не наділені спеціальними повноваженнями тлумачити правові норми: науково-дослідні установи, кваліфіковані вчені-юристи або досвідчені юристи-практики, адвокати, юрисконсультанти, особи, які мають спеціальні юридичні знання, і навіть ті, хто їх не має тощо.

На думку Т. О. Коломієць серед учасників неофіційного тлумачення, можна виділити: 1) професійно-правового тлумачення, а саме – доктринального (тлумачення здійснюється вченими-юристами, науково-дослідними установами, спеціалізованими установами, наприклад Центром політико-правових реформ під час розробки правових концепцій, зокрема Концепції реформування інституту адміністративної відповідальності, розробки зразків перспективного законодавства, розробки доктрин і їх систематизованого викладу у наукових статтях, монографіях, науково-практичних коментарях до законів та кодексів, усних і письмових обговореннях нормативно-правових актів) та компетентно-юридичного (тлумачення здійснюється юристами-практиками в межах спеціалізованих юридичних консультацій і оглядах, в засобах масової інформації тощо); 2) суб'єктів компетентно-неправового тлумачення, які інтерпретують правові норми, виходячи із знань суміжних галузевих наук – економіки, історії, політики тощо; 3) суб'єктів повсякденного тлумачення, які здійснюють тлумачення адміністративних норм на підставі правових почуттів, емоцій, уявлень, що відбуваються у їх психіці у зв'язку із використанням прав і виконанням обов'язків (будь-яка фізична особа-учасник правових відносин) [257, с.125].

Суб'єктами неофіційного тлумачення можуть бути і індивідуальні, і колективні учасники.

Індивідуальні учасники – громадяни України, іноземці, особи без громадянства. Колективні учасники – Союз юристів України, Спілка журналістів України, Спілка письменників, колеґії адвокатів, вчені ради, підприємства, організації й установи різних форм власності тощо.

Суб'єкти інтерпретаційних актів неофіційного тлумачення можуть мати різний правовий статус. Індивідуальний учасник повинен володіти правоздатністю і дієздатністю. Це не означає, що особам з аномаліями в психічній поведінці (алкоголікам, наркоманам та ін.) заборонено вести дебати на правову тематику. Однак варто звернути увагу на те, що повною мірою дієздатний учасник має більше шансів бути почутим, зрозумілим, а отже, чинити вплив на юридичну практику [2, с. 76].

Іноземці та особи без громадянства можуть бути учасниками неофіційного тлумачення норм права, незважаючи на те, що стосовно них вітчизняне законодавство передбачає деякі обмеження правосуб'єктності (наприклад, вони не можуть обирати, бути обраними до органів влади, проходити службу в Збройних силах України, спецслужбах, працювати в окремих сферах економіки).

Специфіка громадських організацій полягає в тому, що, виражаючи громадську думку колективів, вони здійснюють неофіційне за суттю, але авторитетне за значущістю тлумачення. Для підвищення авторитетності залучають спеціалістів.

7. Сфера дії правотлумачних актів збігається зі сферою дії витлумачених норм, але не може бути ширшою за неї. Дія інтерпретаційних актів у часі визначається чинністю норм права, що підлягають тлумаченню. Інтерпретаційні акти діють разом з витлумаченими нормами від моменту набуття ними чинності. Оскільки тлумачення не виходить за межі правових норм, а лише розкриває їх дійсне значення, то інтерпретаційні акти мають зворотну силу, межі якої визначаються моментом набуття чинності юридичним актом, що підлягає тлумаченню. Ця особливість відрізняє акти тлумачення права від нормативно-правових актів, які не можуть мати зворотної дії, окрім випадків, коли це прямо

передбачено законом та відповідає правовим принципам (наприклад, у разі, якщо новий закон пом'якшує покарання за той чи інший злочин або декриміналізує діяння).

Інтерпретаційний акт припиняє свою дію в разі його скасування або заміни іншим інтерпретаційним актом, а також у разі припинення дії юридичних актів, положення яких були предметом тлумачення.

Дія актів офіційного тлумачення у просторі поширюється на територію, визначену в повноваженні, що надає суб'єктові право на офіційне тлумачення правових норм. Якщо такий простір у повноваженні не встановлений, дія акта поширюється на відповідну територію, на яку поширюється дія суб'єкта, що надав офіційне тлумачення.

Щодо дії актів офіційного тлумачення норм права, то вона поширюється на коло тих осіб, які визначені у відповідному повноваженні, що надається суб'єктові на офіційне тлумачення правових норм. Коли коло осіб не окреслено, дія акта поширюється на осіб, підпорядкованих суб'єктові, що надав офіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, а також на осіб, для яких рішення вказаних суб'єктів є обов'язковими.

Якісний акт тлумачення норм права охоплює всі вищезазначені ознаки, спрямований на оптимізацію правового регулювання, на унеможливлення свавілля окремих осіб та досягнення стійких суспільних відносин, стабільності, міцності правового статусу людини та громадянина. Акти тлумачення норм права - акти, зміст яких становить роз'яснення компетентними органами державної влади правових приписів нормативного або індивідуального характеру. На нашу думку, *тлумачення як елемент пізнання та акт тлумачення співвідносяться не як етапи одного і того ж процесу, а як самостійні за своїм значенням явища: значення одного - якість розуміння, а значення іншого - його статус.* Авторитетними можуть бути визнані роз'яснення, які слід приймати до уваги без будь-якої подальшої перевірки, незалежно від їх якості з герменевтичної точки зору.

Отже, дамо таке визначення поняття акта тлумачення. *Це офіційний акт-документ, який закріплює і зовні виражає рішення компетентного на те інтерпретатора і містить загальні (нормативні) та / або персонально-конкретні обов'язкові юридичні роз'яснення, забезпечені заходами державного та іншого впливу.*

2.2. Структура актів тлумачення норм права

З огляду на роль, яку відіграє закон у житті суспільства, надзвичайно важливим є питання якості актів тлумачення норм права. Якісним і правильним можна вважати той акт тлумачення, який має чітку, встановлену законодавством структуру. Адже від його досконалості значною мірою залежить стан законності та правопорядку (а також праворозуміння) в державі.

Питання структури актів тлумачення норм права належить до малодосліджених і у вітчизняній, і в зарубіжній юридичній науці. Теоретичною основою дослідження проблеми структури інтерпретаційних актів стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених. Так, окремі аспекти структури актів тлумачення розглядали О. В. Зайчук, В. Н. Карташов, В. М. Кравчук, Л. Г. Матвєєва, Н. Нетесайм, О. Л. Скрябін, А. Н. Шаранов, Е. М. Шайхутдінов, Р. Хофер.

На думку О. В. Зайчука, структура – це сукупність чітко визначених елементів, які у процесі взаємодії забезпечують функціональну самостійність норми права [249, с. 368].

Російський науковець В. Н. Карташов вважає, що структура (від латин. *structura* – будова, розташування, порядок) інтерпретаційного акта – це його будова, розміщення основних її елементів і зв'язків, які забезпечують цілісність, збереження об'єктивно необхідних властивостей і функцій під час впливу на процес юридичного тлумачення різноманітних чинників об'єктивної і суб'єктивної реальності [72, с. 364].

Зрозуміло, що інтерпретаційні акти мають своєрідну структуру, з уваги на похідний від норм чинного права їхній характер. На думку Л. Г. Матвєєвої, у структурі акта тлумачення потрібно виділяти змістову і формальну сторони. До змістової належать ідея, тема, проблема, викладена в інтерпретаційних розпорядженнях, – це суть всього акта тлумачення. Змістову структуру складають загальні (нормативні) або індивідуально-конкретні владні правороз'яснювальні розпорядження. Оскільки більшість актів оформляється в письмовому вигляді – як акти-документи, то й зовнішня сторона тут має важливе юридичне значення. Формальна сторона – це розміщення основних елементів і зв'язки, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів. Характерними реквізитами інтерпретаційних актів є найменування виду відповідного акта, заголовки, місце і час його складання, відомості про те, від якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність (підпис, затвердження) [125, с. 62].

В. Н. Карташов виокремлює стохастичну, тимчасову, просторову і логіко-філософську структури актів тлумачення [72, с. 365]. А. Н. Шаранов виділяє функціональну, горизонтальну та вертикальну структури актів тлумачення норм права [286, с. 48]. Окрім наведених структур, можна виділити також генетичну, психологічну і лінгвістичну структури інтерпретаційних актів.

Стохастична структура акта тлумачення дозволяє в кожній конкретній ситуації з'ясувати стаціонарні (постійні) і змінні (непостійні) її компоненти, зв'язки, відносини. Річ у тому, що досягнення тієї чи іншої мети акта тлумачення вимагає конкретного «набору» елементів: суб'єктів, учасників, дій, використовуваних засобів і способів, часу, фінансових, організаційних та інших ресурсів [290, с. 64].

Тимчасова структура інтерпретаційних актів дає змогу простежити послідовність їх видання в часі, співвідношення між основними і допоміжними, первинними і вторинними актами тлумачення. Вивчення тимчасової структури розглянутих актів тлумачення дозволяє виявляти чинні в конкретний момент

акти, а також ті, що втратили силу, етапи внесення в них доповнень і змін [290, с. 51]. Наприклад, постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1976 р. № 11 «Про судові рішення» замінена на постанову Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» [198].

Просторова структура виявляється в наявності різноманітних типів, видів і підвидів актів тлумачення норм права, які одночасно діють у правовій системі суспільства [72, с. 364]. Аналіз цієї структури сприяє більш комплексному та системному вивченню актів тлумачення, що особливо важливо з уваги на кількість інтерпретаційних актів, які видається у правовій системі [125, с. 62].

Функціональна структура, по-перше, показує, наскільки ефективно функціонує кожний з видів інтерпретаційних актів; по-друге, розкриває способи взаємодії (зв'язку, відносин) між різними їхніми видами; по-третє, вказує на функції, які виконують акти тлумачення, на відміну від інших правових актів (нормативно-правових, правозастосовних тощо), у правовому регулюванні. У цьому випадку вже самі інтерпретаційні акти виступають в ролі детермінантів щодо економічної та політичної, духовної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Зазначена структура дозволяє виділяти наслідки (позитивні і негативні), до яких приводить видання окремих актів тлумачення чи їхніх типів, видів і підвидів [290, с. 50].

Горизонтальна структура дозволяє розглянути способи взаємодії різноманітних актів тлумачення, що мають однакову юридичну силу. Наприклад, постанови Пленуму Вищого Господарського Суду України, постанови Пленуму Вищого Адміністративного Суду України та постанови Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Вертикальна структура передбачає підпорядкованість інтерпретаційних актів нижчого рівня актам тлумачення вищого рівня [290, с. 50]. Наприклад, Постанови Вищого Господарського Суду України наділені вищою юридичною силою по відношенню до інформаційного листа Вищого Господарського Суду України.

О. Л. Скрябін виділяє генетичну, психологічну, лінгвістичну структури інтерпретаційних актів. Під *генетичною структурою* інтерпретаційних актів він розглядає зв'язок між окремими його елементами й актом тлумачення загалом, з одного боку, та економічними і політичними, соціальними і духовними, організаційними і моральними, юридичними та іншими передумовами суспільної життєдіяльності – з іншого. Саме ця структура дозволяє і на рівні окремих типів (видів і підвидів) інтерпретаційних актів, і в їх загальному масиві розкрити необхідність їх видання, виходячи з логіко-семантичної природи юридичних приписів, абстрактності, суперечливості, неясності, неточності у формулюваннях і вираженні думки в текстах правових актів, що вимагають інтерпретації [226, с. 31-32].

У *психологічній структурі* інтерпретаційних актів, на думку зарубіжних авторів, відображаються, з одного боку, «умонастрої» (інтереси, цілі, установки, мотиви, погляди), наприклад, правотворчих органів під час тлумачення нормативно-правових актів, а з іншого – психологічні особливості інтерпретатора. Зазвичай, це виявляється у «правових суб'єктів інтерпретаційної практики» [290, с. 48-49].

Отже, розглядаючи структуру актів тлумачення, автори найчастіше виходять із загальноприйнятого положення, що письмова форма правових актів припускає структурування тексту акта і його побудову за правилами юридичної техніки, відповідно до визначених мовних, граматичних, графічних та інших вимог [290, с. 48-49]. Тому варто виділяти *лінгвістичну структуру* інтерпретаційного акта, яка виражається в особливій юридичній мові зазначених актів, використанні граматичних і графічних засобів викладу правового матеріалу [226, с. 32].

У інтерпретаційних актах повинні міститися з'ясування і роз'яснення норми права: зміст гіпотези, диспозиції, санкції; воля законодавця в диспозиції; санкції, завдання і цілі акта. Рекомендації в інтерпретаційному акті повинні формулюватися чіткою, простою літературною мовою, короткими, легкими для

сприйняття фразами. Формулювання не повинні допускати різних варіантів розуміння [55, с. 69].

Е. М. Шайхутдінов до загальної характеристики юридичної мови актів тлумачення зараховує: офіційний характер, документальність, ясність і простоту мови, максимальну точність, визначеність викладу, економічність використання в тексті актів мовних засобів, зв'язність і послідовність викладу, експресивну й емоційну нейтральність, безособовий, не індивідуальний характер [289, с. 16] повноту, цілісність, логічну завершеність та державність мови.

Розгляд *логічної, або логіко-філософської, структури* дозволяє відобразити взаємозв'язок частин і цілого, елементів і системи, змісту і форми акта тлумачення норм права. Саме ця категорія розкриває будову інтерпретаційного акта як цілісного і самостійного правового явища в правовій системі суспільства [72, с. 364].

Серед правил, які стосуються структури акта тлумачення норм права, можна виділити правило про те, що норми більш загального характеру слід розміщувати на початку документа; однорідні норми потрібно виділяти, викладати компактно, а не в різних частинах документа; у великих за обсягом актах тлумачення норми потрібно об'єднувати у глави, розділи, частини; кожна глава, розділ, частина повинна мати назву [55, с. 69].

Стандартність актів тлумачення у вигляді юридичних документів найбільшою мірою виявляється в наявності спільних складників – реквізитів (від латин. *requisitum* – необхідне, потрібне) – вихідних, обов'язкових даних документа, відсутність яких позбавляє діловий папір юридичної сили. Кожен документ містить тільки йому властивий набір реквізитів та порядок їх розміщення. Опишемо основні, найчастіше використовувані реквізити письмових інтерпретаційних актів.

1. Назва (вид) – дозволяє визначити вид інтерпретаційного акта; пишеться з великої літери (якщо друкується – всі букви великі). Сама назва акта тлумачення

визначає перелік обов'язкових і необов'язкових реквізитів для його укладання, змістову і формальну будову.

2. Заголовок – це стислий виклад того, про що йдеться в акті тлумачення. Заголовок формулюється суб'єктом, що тлумачить документ, і пишеться після назви акта тлумачення в лівому кутку однією фразою.

3. Адресат – інформація про те, кому призначений акт тлумачення, і поштова адреса. Усі складові частини пишуться в називному відмінку з нового рядка, з одного положення, з великої літери. Коли акт тлумачення адресований конкретній особі, то посада, звання, прізвище особи – у давальному відмінку, а назва організації чи структурного підрозділу – у родовому.

4. Дата – обов'язковий реквізит, який вказує на день підписання, день затвердження чи узгодження акта тлумачення. Він має три складники (день, місяць, рік) і може бути поданий одним рядком (наприклад: 06.10.13) або комбінованим способом (словесно-цифровим: 6 жовтня 2013 р.). Спосіб запису залежить від виду акта тлумачення норм права.

5. Підпис – обов'язковий реквізит, що засвідчує законність акта тлумачення, відповідальність особи за його зміст і наслідки дії; ставиться наприкінці акта тлумачення; містить такі складники: назва посади, установи, звання, підпис, ініціали та прізвище особи.

6. Затвердження – санкціонування змісту акта тлумачення або поширення його дії на визначене коло установ, організацій, підприємств. Складники реквізиту: слово «Затверджую», назва документа в називному відмінку, його дата і номер.

7. Погодження – використовують для поліпшення якості акта тлумачення, уникнення недоречностей, зайвого чи, навпаки, його доповнення. Внутрішнє (всередині установи) оформляється візою, до складу якої входить підпис, його розміщення, дата візування; у разі потреби вказують посаду того, хто візує. Зовнішнє (за межами установи) складається зі слова «ПОГОДЖЕНО», назва посади особи, його розміщення і дати.

8. Печатка – реквізит, що засвідчує акт тлумачення і права осіб, які його підписали. Існує гербова печатка, проста (квадратна, трикутна, кругла). Печатку потрібно прикладати так, щоб вона захоплювала частину слів – найменування посади особи, яка підписала документ.

9. Нумерація сторінок – використовують тоді, коли інтерпретаційний акт має дві сторінки і більше. Нумерують сторінки арабськими цифрами без будь-яких пунктуаційних знаків посередині верхнього поля на відстані не менше як 10 мм від верхнього краю.

10. Членування тексту і нумерація частин – виражає зовнішню будову акта тлумачення і вказує на його формальну складність, яка залежить від змісту тематики і призначення документа. Простий за будовою інтерпретаційний акт має однотипні, рівнозначні частини і нумерується наскрізно арабськими цифрами. У складних інтерпретаційних актах треба вказувати на залежність частин, їх підпорядкування.

Для цього існують дві системи членування тексту і позначення частин:

- 1) комбінована система полягає у використанні букв, цифр, слів, символів;
- 2) система арабських цифр: кожна частина має свій номер, що позначається тільки арабськими цифрами, після кожної цифри, крім останньої, ставиться крапка.

Чіткий поділ на частини містить усі номери відповідних складових частин вищих рівнів.

11. Додатки – наявні додатки можуть називатися і не називатися в тексті акта тлумачення [145, с. 33-39].

На думку В. М. Кравчука, офіційні акти тлумачення у вигляді рішень, ухвал та постанов суду мають бути гранично повними, ясними, чіткими, викладеними у встановленій законом послідовності. Водночас у рішеннях, ухвалах та постановах не повинно бути зайвої деталізації, яка не має правового значення у справі, а також незрозумілих словосполучень, надто довгих речень, що ускладнюють сприйняття фактичних обставин [94, с. 36-48].

Щоб акти тлумачення норм права були бездоганні, треба дотримуватися вимог щодо їх складання [73, с. 73]. Вимоги до окремих процесуальних документів (інтерпретаційних актів) викладено в нормах процесуального законодавства [251, с. 62], в Цивільно-процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Господарсько процесуальному кодексі України.

Законодавство передбачає наявність вступної частини в судових інтерпретаційних актах (рішеннях, ухвалах і постановках). Вони містять низку вимог щодо її змісту із зазначенням часу та місця постановлення, прізвищ суддів та найменувань сторін, а також характеру позову. Це досить вичерпний перелік інформації, яка мусить бути у вступній частині, проте не заборонено подавати більше інформації, якщо це доцільно [139, с. 23], щоб належно викласти справу для сприйняття читачами.

Усе зазначене в акті тлумачення об'єднує одна вимога: описова частина мусить містити інформацію про факти й обставини справи. Описова частина акта тлумачення повинна містити всі юридично значущі факти та достатньо фонових обставин, щоб читач зміг не лише розібратися у правових питаннях, про які йдеться в акті тлумачення, а й зрозуміти та простежити події, які призвели до позову, і, зрештою, зрозуміти мотиви судового рішення у справі [139, с. 26].

Суть мотивувальної частини полягає у викладі міркувань суду, які привели його до висновку, викладеного в тексті рішення. У дуже багатьох аспектах мотивувальна частина акта тлумачення є сутністю самого рішення. Саме мотивувальна частина може виявитися найскладнішим для написання розділом рішення. На відміну від вступної частини, яка іноді може виступати мікромоделлю всього рішення, і на відміну від описової частини, яка покликана подати переважно хронологію подій, мотивувальна частина не має визначеної парадигми, якої можна було б дотримуватися в більшості випадків.

З огляду на обширність діапазону питань, які можуть розглядатися в рамках окремої справи, неможливо запропонувати єдиний формат викладу міркувань

суду. Очевидно, саме тому мотивувальна частина акта тлумачення може виявитися для читачів найскладнішою для розуміння на тлі інших частин рішення. Адже завжди є ймовірність того, що читач не зрозуміє мотивів судді в обґрунтуванні судового рішення, навіть якщо справа буде не дуже складною чи коли буде добре викладено мотиви [139, с. 27]. Тож ретельне виконання суддею згаданих вимог різних положень кодексів ще не гарантує легкого сприйняття тексту рішення.

Що стосується резолютивної частини інтерпретаційного акта (постанов та ухвал), то до неї є вимога завершеності. Ця частина рішення має повідомляти читачеві про остаточний результат розгляду судом конкретної справи. Суддя повинен подбати про чітке формулювання способу звернення рішення суду до виконання, зокрема щодо сплати судових витрат, якщо це передбачено [139, с. 27].

Наведемо приклад структури інтерпретаційного акта у вигляді рішення Конституційного Суду України. Акт тлумачення Конституційного Суду України містить: найменування рішення, дату і місце прийняття, його номер; персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи; перелік учасників судового засідання; зміст конституційного подання; повну назву, дату прийняття, порядковий номер, за яким орган, посадова особа прийняла правовий акт, конституційність якого розглядається; положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України під час ухвалення рішення; мотивувальну частину рішення; резолютивну частину рішення, де наводиться висновок щодо конституційності правового акта, яким встановлено повноваження конституційних органів державної влади України, органів місцевого самоврядування; обов'язково має бути зазначено, що рішення Конституційного Суду України є остаточним й оскарженню не підлягає [187].

Рішення Конституційного Суду України мотивуються письмово, підписуються окремо суддями Конституційного Суду України, які голосували за його прийняття, і тими, які голосували проти його прийняття, та

оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню. Підписання суддею Конституційного Суду України рішення Конституційного Суду України є обов'язковим. Офіційний акт тлумачення Конституційного Суду України у вигляді рішення Конституційного Суду України друкується в офіційному виданні «Вісник Конституційного Суду України» [187].

Офіційні інтерпретаційні акти загального характеру органів державної влади та органів місцевого самоврядування мають схожу вищезазначену структуру. Вони, як і всі інші акти офіційного нормативного тлумачення, обов'язково мають свою назву, реквізити. Їхній зміст охоплює вступну частину, в якій за загальним правилом викладаються мотиви прийняття конкретних актів та вказуються роз'яснювальні в них нормативні приписи. Саме ж тлумачення норм права міститься в основній частині інтерпретаційного акта, яка може мати і просту будову (складатися з одного або декількох абзаців), і досить складну (поділену на пункти і розділи) [139, с. 36].

Виступ адвоката у суді або виголошування промови, являється *офіційним усним актом тлумачення*. Публічний виступ складається із трьох основних елементів: вступ – основна частина – висновки.

На вступну частину рекомендується відводити близько 10 % всього обсягу роботи. Найкраще почати виступ із запитання, яке разом із очікуваною відповіддю повинно бути цікавим для слухачів, потім дати короткі відомості джерел проблематики, її сучасний стан розробки, для чого і в якому контексті буде здійснюватися повідомлення і пропозиції. На відмінну від інших частин, вступ стосується не змісту, а слухачів.

Основна частина має реалізувати, підтвердити все заявлене у вступі. Ця частина відрізняється своїм змістом, часовим обсягом (на неї припадає близько 80-85 % всього змісту і часу виступу), суворою логічною послідовністю частин, їх доказовістю. Відомі і різні форми подання матеріалу основної частини: опис, розповідь, доведення певного твердження, комбінування названих форм. Вибір

конкретної форми залежатиме від намірів оратора, складу аудиторії, теми виступу.

На висновки рекомендується виділити близько 5% часу й обсягу матеріалу виступу. Висновкова частина містить у собі підсумки, звернення до слухача і стосується суті всього виступу. Виступ має мати частини: узагальнювати основне у виступі – тобто коротко повернутися до вже сказаного в основній частині; обов'язковий підсумок чи настанова щодо виконання певних дій [145, с. 60-62].

При складанні *акта неофіційного тлумачення* необхідно користуватися такими правилами:

- складати прості речення;
- застосовувати стійкі словосполучення і терміни;
- використовувати прямий порядок слів у реченні;
- не застосовувати застарілі слова і вислови (архаїзми), слова і вислови місцевого діалекту, а також іноземні слова;
- не вживати зайвих слів, що не вносять нічого нового до змісту фрази, речення;
- кожен пункт (стаття) повинен виражати, як правило, закінчену думку;
- тлумачення норм права проводиться і розділи акта тлумачення розташовуються в логічній послідовності: загальні питання тлумаченої норми викладаються спочатку, а конкретні правила поведінки, вчинення або утримання від вчинення певних дій, заохочення, дозвіл, примус, заборона окремих вчинків – після них;
- терміни повинні відповідати термінології, вкладеній у правовій нормі, бути вивченими юридичною наукою і вживатися в тому ж значенні, що і в нормі права загалом;
- якщо вживаються спеціальні або нові терміни, їх значення повинно бути роз'яснено в тексті акта неофіційного тлумачення, наприклад, у письмовій юридичній консультації, у правовій експертизі установчих документів, монографії, навчальному посібнику [249, с. 176].

Відповідно до Конституції України всі громадяни країни мають право направляти особисті та колективні звернення до державних органів і посадових осіб, які в межах своєї компетенції зобов'язані розглядати це звернення, прийняти щодо них рішення і дати відповідь у встановлений термін.

Заяви як різновид неофіційних інтерпретаційних актів – це виклад певного прохання в усній чи (переважно) письмовій формі. Це також вид звернень громадян до державних органів та громадських організацій для реалізації наданих їм прав. Незважаючи на те що заяви складаються в довільній формі, є певна схема розміщення реквізитів, вироблена багаторічною практикою, а саме:

–адресат (праворуч зазначаються посада і з нового рядка – прізвище та ініціали особи, на чие ім'я подається заява);

–заявник (нижче адресата пишуться прізвище, ім'я, по батькові, домашня адреса і номер телефону);

–назва виду документа (посередині рядка пишеться слово «Заява» з великої літери, після слова крапка не ставиться);

–текст заяви (розміщується з нового рядка з абзацу, відступивши два-три рядка від слова «Заява»). У тексті чітко викладається прохання з логічним обґрунтуванням;

–відмітка про наявність додатків;

–дата заяви (ліворуч нижче тексту або після переліку за наявності додатків);

–підпис заявника (праворуч в одному рядку з датою) [168, с. 147].

Монографія як вид неофіційного інтерпретаційного акта – наукова публікація у вигляді книги, що містить повне і вичерпне дослідження однієї проблеми чи теми та її теоретичний виклад. Науковий рівень монографії характеризує довідковий апарат, список використаних джерел, хронологічний довідник, тематичний або іменний покажчик, глосарій. Структура монографії виражається самостійними розділами і підрозділами, назви яких відображають динамічний виклад матеріалу дослідження. В разі потреби підрозділи поділяють на пункти. В сукупності вони мають розкривати зміст досліджуваної проблеми.

Після кожного розділу і підрозділу не обов'язково викладати висновки, але слід наводити коротке резюме, що посилює сприйняття викладеного тексту [52, с. 241].

До письмових актів тлумачення відносять *наукову статтю*. Перш ніж написати її потрібно зосередитись на таких питаннях: головна мета статті; коло осіб, на яких розраховано ваше повідомлення; допоміжні засоби, якими ви можете скористатися під час написання статті. Процес написання статті складається з таких етапів: попередній збір інформації – нотатки, опрацювання літератури тощо; формування тексту статті – поділ зібраного матеріалу на групи відповідно до визначеної тематики; визначення структури статті – заголовків, підзаголовків, частин тощо [262, с. 275].

Наукова стаття має містити такі необхідні елементи:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

3) формулювання цілей статті (постановка завдання);

4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку [190].

Письмові неофіційні акти тлумачення норм права на сьогоднішній день в переважній більшості готуються у друкованому вигляді за допомогою комп'ютерної техніки. Окремі внутрішні акти тлумачення (довідні і пояснювальні записки, заяви тощо), авторами яких є як посадові, так і фізичні особи, дозволено оформлювати рукописним способом. Текст документів, які друкують на папері формату А 4, рекомендовано друкувати через 1,5 міжрядкових інтервали, а формату А 5 – через 1 – 1,5 міжрядкового інтервалу.

Текст документів, що готуються до видання, доповіді та проекти нормативних документів друкують через два міжрядкові інтервали. Реквізити документа (крім тексту), які складаються з кількох рядків, друкують через 1 міжрядковий інтервал. Складові частини реквізитів «Адресат», «Гриф затвердження», «Гриф погодження» відокремлюються один від одного 1,5 – 2 міжрядковими інтервалами. Реквізити документа відокремлюють один від одного 1,5 – 3 міжрядковими інтервалами. Назву виду документа друкують великими буквами. Розшифровку підпису в реквізиті «Підпис» друкують на рівні останнього рядка назви посади, ініціали друкують через один інтервал від прізвища, між ініціалами також має бути один інтервал. Максимальна довжина рядка багаторядкових реквізитів (крім реквізиту «Текст») – 73 мм (28 друкованих знаків). Якщо заголовок до тексту перевищує 150 друкованих знаків (5 рядків), його дозволено продовжувати до межі правого берега. Крапку в кінці заголовка не ставлять [168, с. 46-47].

При підготовці та оформленні документа склад реквізитів може бути доповнено іншими реквізитами, якщо цього вимагає призначення акта тлумачення або його опрацювання [168, с. 49].

До *усних форм актів неофіційного тлумачення* належать семінари, конференції, симпозіуми тобто, виступи перед аудиторією, котрі вимагають від лектора особливого підходу. По-перше, треба чітко усвідомити тему виступу. По-друге, добре продумати сам виступ, накидати план основних думок, тез. Щоб думка сприймалась, треба її добре оформити, адже краса стилю в багатстві думок. Точно сформулювати думку – завдання не таке вже й просте, але не легше і висловити її, передати слухачам, особливо в умовах публічного виступу. Наперед це вимагає від промовця вміння точно визначити паузу і виділити найважливіші для передання думки слова. Крім того потрібне точне інтонування речення. Природа мови така, що логічна пауза однаково потрібна і тому, хто говорить, і тому, хто слухає. Впродовж паузи промовець готує нову думку, а слухачі осмислюють те, що почули. Оратор силою слова повинен вплинути на слухача,

викликати в нього негативний внутрішній відгук. Його слово хвилює, запалює, організовує [260, с. 154].

Усний акт тлумачення у вигляді *наукової дискусії* належить до найефективніших форм колективної творчої праці. Плідні результати вона дає тоді, коли учасники дискусійного спілкування проявляють активність, вміння вбачати позитивні сторони дискусійної проблеми, правильно викладають позиції опонента, чітко кваліфікують суть помилок (некоректність формувань) та інше (не принципове) і вказують можливі шляхи їх виправлення. Критикуючи помилки у обговорю вальній роботі, учасники дискусії не повинні торкатися особистих якостей і здібностей автора.

Важливим моментом дискусійного обговорення проблеми стає відповідне слово дослідника. Його переконливість й ошадлива та ефективна побудова має спиратися на вміння захищати свою позицію. Потрібно заздалегідь підготувати відповіді на заперечення й зауваження, що містяться в письмових відгуках або висловлювалися у попередніх обговореннях і можуть висуватися знову. Відповідати на них треба не в тій послідовності, як проголошувалися виступи і не кожному виступаючому окремо, а відповідно до плану обговорюваної роботи, попередньо згрупувавши заперечення і зауваження за їхнім змістом.

Як правило спілкування, включає три етапи: По-перше, попередню підготовку, в процесі якої визначають мету й термін проведення спілкування, але не більше 45 хвилин, формують запитання і складають детальний перелік фактів, що підлягають уточненню; правильно добирають факти для дискусійного спілкування і захисту своєї позиції; передбачаються можливі заперечення й варіанти відповідей.

По-друге, потрібно дотримуватися техніки спілкування. Її правилами і прийомами ведення передбачається дотримання таких умов:

– визначеності, тобто чітко визначити предмет обговорення і цілі розмови, сформулювати обговорювані питання і можливі варіанти рішень;

- обґрунтованості й аргументованості точок зору учасників. Система доказів має викладатися у логічній послідовності та переконувати співбесідника;
- послідовності у захисті своїх поглядів і думок, несуперечливості тверджень, готовності до зміни свого рішення, але за наявності дієвих аргументів опонента.

По-третє, будь-який діалог повинен змінюватися увагою до доказів опонента. У взаємному спілкуванні важливим стає вміння слухати опонента, терпіння і неупереджене ставлення та делікатність взаємостосунків між учасниками. Рекомендується дивитися співбесіднику у вічі, не переривати його. Можна занотовувати важливі моменти бесіди. Після завершення спілкування слід записати отриману інформацію, щоб потім проаналізувати її та використати в наступній роботі [52, с. 86-87].

Кожен інтерпретаційний акт повинен мати реквізити, які відображають його юридичну природу, предмет регулювання, сферу дії. Внутрішня будова письмового акта тлумачення виражається в поділі на складові елементи, які пов'язані між собою.

Отже, під структурою акту тлумачення норм права розуміється його будова, тобто розташування основних елементів і зв'язків, які забезпечують збереження його (акта) необхідних властивостей і функцій при впливі на нього різноманітних внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників правової дійсності.

Структура актів тлумачення досить різноманітна і, як правило, складна. Наявність в акті тих чи інших структурних елементів (генетичну, функціональну, горизонтальну і вертикальну, тимчасову, просторову, стохастичну та інші структури) залежить від різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на весь процес інтерпретаційної діяльності. Структура складається з низки взаємопов'язаних елементів, що дає змогу повно, ясно і логічно викласти роз'яснення норм права.

2.3. Видова характеристика актів тлумачення норм права

Сучасний стан законодавства України, яке переживає етап реформування, об'єктивно спричиняє появу великої кількості інтерпретаційних актів. У зв'язку з цим постає необхідність їхньої класифікації. Обґрунтування самостійного значення інтерпретаційних актів у правовому регулюванні, а також проблема класифікації цих актів, залишаються найбільш спірними питаннями в сучасній юриспруденції.

Окремі аспекти видової характеристики актів тлумачення норм права досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, такі як: С.С. Алексеев, Ю.В. Власов, М.М. Вопленко, А.В. Малько, І.Ю. Настасяк, А.С. Піголкін, П.М. Рабінович, Л.В. Соцуро, Ю.М. Тодика, А.Ф. Черданцев, В.М. Хропанюк інші. Кожен дослідник по-різному класифікує інтерпретаційні акти з урахуванням їх юридичних властивостей.

На думку Н.І. Мотузова та А.В. Малько, які вказують, що впорядкування правових актів, приведення їх за допомогою системного поєднання до єдиного несуперечливого цілого є важливим шляхом підвищення ефективності правової політики сучасної держави [218, с. 139].

При розмежуванні інтерпретаційних актів на види слід виходити з найзагальніших ознак, маючи при цьому на увазі, що будь-яка класифікація є теоретичною абстракцією, умовним розподілом, хоча й базується на об'єктивних властивостях класифікованих явищ [218, с. 139]. В даному підрозділі запропоновано класифікацію інтерпретаційних актів, яка зумовлена видами тлумачення правових норм.

З огляду на сказане, у першу чергу слід зазначити, що акти тлумачення поділяються на *акти офіційного та неофіційного тлумачення*. Вирішальним моментом у визначенні видів актів тлумачення є суб'єкт або учасник – орган або особа, що дає це тлумачення. Тлумачити норми права, як-правило, можуть всі суб'єкти права. Взагалі, слід зазначити, що суб'єктами тлумачення норм права є органи законодавчої і виконавчої влади, судові і прокурорські органи, юридичні і

фізичні особи. Але значення такого тлумачення, його юридична обов'язковість і компетентність неоднакові. Залежно від суб'єктів тлумачення має різні юридичні наслідки [224, с. 408].

Інтерпретаційні акти вважаються офіційними, якщо вони видаються суб'єктом у зв'язку з реалізацією ним повноважень щодо тлумачення правових норм. Такими суб'єктами виступають спеціально уповноважені державні органи чи їх посадові особи на підставі їхнього службового обов'язку. Акти офіційного тлумачення мають обов'язковий характер лише у зв'язку з дією норм права, зміст яких вони роз'яснюють.

Результати офіційного тлумачення набувають офіційного значення та юридичної форми (постанови, накази, інструкції, тощо), зокрема втілюються в правотлумачних (інтерпретаційних) актах. Основна мета акта офіційного тлумачення полягає в забезпеченні єдиного розуміння правових норм усіма суб'єктами та їх одноманітного застосування на всій території держави, що сприяє верховенству права [254, с. 143].

Офіційні акти тлумачення за ступенем конкретизації поділяються на *нормативні та казуальні*.

Залежно від суб'єктів, що тлумачать нормативно-правовий припис, офіційні нормативні акти тлумачення поділяють на *автентичні та легальні*. Ці види офіційних нормативних актів тлумачення розрізняють залежно від державних органів, що тлумачать норму, їх місця у структурі державного апарату, різної сили актів тлумачення (інтерпретаційних актів), що ними видаються.

Об'єднуючою ознакою, що характеризує ці групи актів тлумачення норм права, є нормативність, яка виявляється в тому, що вони:

- поширюються на невизначене коло суспільних відносин, у зв'язку з чим набувають загального характеру. Нормативні інтерпретаційні акти не пов'язані із конкретною справою, а поширюються на всі випадки передбачені нормою, яка тлумачиться. Вони не містять і не повинні містити нові юридичні норми (тільки роз'яснюють зміст чинних норм) [206, с. 59];

- мають більший ступінь державної обов'язковості в порівнянні з іншими видами актів тлумачення;

- мають обмежену самостійність, оскільки видаються з метою розкриття й уточнення змісту правових норм, а, відтак, значення джерел права не набувають;

- відрізняються властивою їм установленою формою юридичного документа. Акти нормативного тлумачення видаються у формі постанов, указів, рішень, розпоряджень тощо. Характерною рисою нормативних роз'яснень є те, що вони об'єктивуються у формі письмового юридичного документа, який має необхідні реквізити і виданий у встановленому законом порядку;

- відіграють особливу роль у процесі правового регулювання суспільних відносин, сприяють підвищенню його ефективності, оскільки позитивно впливають на юридичну практику, охороняючи від можливості неправильного застосування закону. Конкретизуючи, уточнюючи розпорядження правових норм, вони роблять доступними їх для розуміння всіма суб'єктами права, тим самим стають засобом підвищення ефективності правових норм. Крім того тлумачення нормативних актів завершує процес регламентації суспільних відносин. Акти нормативного тлумачення відіграють тут особливу роль, тому що реально регламентація суспільних відносин, яка здійснюється за допомогою юридичних норм, стає завершеною лише учасники правовідносин усвідомили зміст юридичних норм за допомогою актів тлумачення, що діють разом із нормативними актами [125, с. 49-50].

Нормативні акти тлумачення видаються у випадках, коли норми що тлумачаться не досконалі за своєю формою, мають різне текстове розуміння, невірну й суперечливу практику застосування [78, с. 311]. Вони покликані забезпечити однозначність в розумінні і застосуванні норм права.

Провідне місце серед актів нормативного тлумачення посідають рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету

Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України.

Зміст цих актів становить правотлумачні положення, які є загальнообов'язковими, що підтверджуються положеннями ст. 150 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України». Нерідко ці акти містять легальні дефініції термінів, що вживаються в законодавстві України, які набувають завдяки ним своєї юридичної визначеності («член сім'ї», «право на правову допомогу», «законодавство» та ін.) [57, с. 440].

До актів нормативного тлумачення можна також віднести й постанови Пленуму Верховного Суду України, а також роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів України. Повноваження Верховного Суду надавати роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальненої судової практики та аналізу судової статистики передбачено ст. 36 Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» [200]. Аналогічні повноваження вищих спеціалізованих судів України передбачені ст. 32 цього Закону. Роз'яснення Верховного Суду України мають вищу юридичну силу України, ніж відповідні роз'яснення пленумів вищих спеціалізованих судів, які у разі необхідності можуть бути визнані не чинними Пленумом Верховного Суду України. Отже, правотлумачні повноваження вищих судових інстанцій України мають легальний, нормативний характер [57, с. 440].

Важливе значення має автентичне тлумачення норм права. Ще з часів римського права існує правило, згідно з яким той, хто встановив відповідне правило має безумовне право на його роз'яснення [253, с. 181]. *Акти автентичного (авторського) тлумачення* виникають в результаті роз'яснення, яке здійснюється тим органом, що видав норму, котра підлягає тлумаченню. Таке повноваження державного органу тлумачити норми, що містяться в його актах, безпосередньо виникає з його повноважень на видання нормативно-правових актів і не потребує на це будь-якого спеціального дозволу [253, с. 432], він робить це в силу своєї компетенції. Суб'єкт, який видав автентичний акт тлумачення,

найбільш адекватно розуміє власну волю, виражену в нормі права, аби роз'яснити її дійсний зміст іншим суб'єктам.

Як вважає, російський науковець Я.Н. Колоколов, акт автентичного тлумачення має бути зрозумілим для суб'єктів, яким він адресований. Цей документ, як правовий акт, повинен мати необхідні реквізити, які відображали б його юридичну силу, предмет регулювання, сферу дії та надавали б офіційності [84, с. 79].

У науці існують різні думки, щодо належності актів автентичного тлумачення, вважають, що вони є результатом лише офіційного нормативного тлумачення або офіційного нормативного та казуального тлумачення. Проте на думку, Ю. Л. Власова, суб'єкт, який видав норму права, може здійснювати її офіційне роз'яснення і загального характеру, і щодо конкретного казусу. Однак на практиці автентичне роз'яснення має здебільшого загальний характер [38, с. 102].

Щодо природи автентичного офіційного тлумачення, тут нема єдиної точки зору. Так, А. С. Піголкін вважає, що право органу держави на автентичне тлумачення логічно впливає з його права на нормотворчість. При цьому акт автентичного тлумачення має такі ж ознаки та юридичну силу, як і нормативний акт [152, с. 98]. Таку позицію підтримує і Н. Л. Гранат, який зазначає, що акт автентичного тлумачення має таку ж юридичну силу і зовнішню форму, що й нормативний акт. При цьому необов'язково, щоб автентичне тлумачення було сформульоване в окремому акті. Часто в нормативних актах поряд із новими нормами права існують положення, що передбачають нормативне роз'яснення вже чинних правових приписів [47, с. 64].

Ми підтримуємо думку Ю.Л. Власова, з приводу того, що вищенаведені висловлювання А. С. Піголкіна і Н. Л. Гранат є хибними, адже автентичне офіційне тлумачення не може мати ознак і юридичної сили нормативного акта. Справді, акт автентичного тлумачення перебуває в нерозривному зв'язку з нормою права, що тлумачаться, але він не містить правових норм, не регулює

суспільні відносини, його дія цілком залежить від дії норми права, яку він тлумачить [38, с. 102].

Слушною є думка Р. С. Реза, що акт автентичного тлумачення, нерозривно пов'язаний із нормою права, яку він тлумачить і має допоміжне значення, що полягає в адекватному й обґрунтованому роз'ясненні дійсного змісту норми права. Водночас акти автентичного офіційного тлумачення належать до окремого виду правових актів, тому можна говорити про їх відносну окремість [212, с. 14].

Легальним (від лат. *lex, legis* – закон) тлумаченням займаються органи, які не видавали дані правові норми, але яким передано право їх тлумачити [250, с. 308], ще його називають делегованим тлумаченням. Тому, акти які приймаються в результаті такого тлумачення називаються легальні (делеговані) акти тлумачення норм права.

Результати легального (делегованого) тлумачення, котрі містяться у відповідних інтерпретаційних актах, мають обов'язкову силу тільки стосовно осіб, які підлягають юрисдикції державного органу, що тлумачить норму. Особливо важливе значення для юридичної діяльності має судове тлумачення. Основний Закон (п. 2 ст. 150 Конституції України) відносить офіційне легальне (делеговане) тлумачення Конституції України виключно до компетенції Конституційного Суду України.

Також, згідно п. 1 ст. 150 Конституції України Конституційний Суд вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Відповідно до Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII Пленум Верховного Суду України за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ [57, с. 438].

Ступінь обов'язковості та чинність акта делегованого тлумачення залежить від місця суб'єкта тлумачення в ієрархії органів державної влади [125, с. 51]. Наприклад, на Конституційний Суд України відповідно до Конституції України офіційного тлумачення Конституції [90, с. 41-42].

На нашу думку, особливість правової природи актів офіційного легального тлумачення судових органів полягає в тому, що чинність офіційного тлумачення поширюється за межі кола тільки судових органів. Наприклад, роз'яснення Пленуму Верховного Суду України вичерпується не тільки судами, а й слідчими, суб'єктами, які здійснюють пізнавальну діяльність, іншими службовими особами [57, с. 433].

Юридична практика виділяє такий вид актів офіційного тлумачення, як *акти офіційного казуального тлумачення норм права* – це роз'яснення змісту правової норми, які видаються компетентними судовими або адміністративними органами стосовно конкретної справи [140, с. 161].

Якщо нормативне тлумачення невіддільне від норми, що тлумачиться, то розглянутий різновид офіційного тлумачення невіддільний від конкретного випадку (казусу). А. М. Шульга вважає, що в юридичній літературі існує справедливе зауваження, що більш правильним можна назвати вид тлумачення не «казуальним» (традиційна назва), а «казусне» як похідне від слова «казус» – конкретний випадок [301, с. 81]. Відтак акт офіційного казуального тлумачення слід було б називати казусним.

Акти казуального тлумачення відрізняють від актів нормативного тлумачення, тим що видаються компетентним суб'єктом по конкретній справі (випадку). Вони відносяться тільки тих осіб, які являються учасниками даної юридичної справи. Необхідність у видачі казуального акта тлумачення виникає у випадках, коли конкретна справа, конкретне питання, спір вирішувався в різних інстанціях по-різному. Компетентний орган, наприклад, Верховний Суд України після розгляду даної справи, дає роз'яснення та вказує на допущені помилки,

неправильне розуміння попередніми інстанціями змісту норми, що застосовується [209, с. 643].

Акти казуального офіційного тлумачення зумовлені конкретним випадком (казусом), і їхня мета – правильне вирішення конкретної юридичної справи, яка вже має місце. Наприклад, вирок суду, в якому обґрунтовується вид та міра покарання за вчинений злочин [156, с. 196]

Казуальне тлумачення може бути виражене в спеціальних вказівках роз'яснювального характеру, які містяться в актах юрисдикційних та адміністративних органів. Так, у постанові (ухвалі) судів другої інстанції нерідко прямо роз'яснюється зміст правозастосовних нормативних актів. Водночас казуальне тлумачення не зводиться тільки до прямих роз'яснень; воно може бути дане і в прихованому вигляді у самому рішенні юрисдикційних адміністративних органів з конкретних справ. Отже, найважливішою основою для тлумачення нормативних актів слугують не тільки акти судового і адміністративного нагляду, де можна знайти прямі роз'яснення, а й усі юрисдикційні рішення, тобто вся судова та інша практика застосування норм права [5, с. 311-312].

Необхідність в офіційному казуальному тлумаченні та виданні офіційних казуальних актів виникає тоді, коли рішення вищестоящих правотворчих органів щодо конкретних юридичних справ не відповідає закону [281, с. 196].

Акти казуального тлумачення мають певний вплив на правозастосувачів під час розгляду та прийняття рішень у всіх аналогічних юридичних справах. Можливість надання тлумачення правової норми. Яке відповідає тільки одному випадку, взагалі вбачається досить проблематичною, оскільки норма завжди розрахована на низку однорідних випадків. Підтвердженням цього, є Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. 2755-VI, яким передбачено, що платник податків має право безоплатно одержати будь-яке податкове роз'яснення, у тому числі надане іншому платнику податків з питання, що розглядається. Отже податкові роз'яснення, надані з конкретних питань тим чи іншим особам. Можуть використовуватись іншими платниками податків для розв'язання аналогічних

ситуацій. Як підтвердження цього названим Законом також передбачається, що визнання судом податного роз'яснення податкового органу недійсними є підставою для використання зазначеного рішення всіма платниками податків з моменту його прийняття [57, с. 441].

Нижчестоящі інстанції, як правило, орієнтуються на практику тлумачення і застосування законів, здійснену вищими органами. Принципові положення, що містяться в рішеннях вищих судових інстанцій з конкретних справ, називають прецедентами. Але, як правильно зазначає А.Ф. Черданцев, цей прецедент є лише прикладом для наслідування, для правильного розуміння і застосування закону. Формальної обов'язковості для інших справ він не має і не є прецедентом в сенсі джерела права, як це має місце в англосаксонській правовій системі [287, с. 339].

Варто зауважити, що в юридичній літературі виділяють *акти судового тлумачення та акти адміністративного тлумачення норм права*.

Акти судового тлумачення – мотивувальна частина рішення суду; роз'яснення (лист, рекомендації) касаційного або наглядової судової інстанції, яка здійснює перевірку законності акта застосування норм права [255, с. 176]. Цей вид казуального акта тлумачення видається судовими органами в процесі вирішення конкретних справ та у процесі узагальнення судової практики. До того ж основним методом, за допомогою якого суддя приступає до дослідження тексту правового акта є безумовно філологічний спосіб тлумачення норм права .[305, с.88].

Найбільш поширене казуальне тлумачення в рішеннях Верховного Суду України, щодо конкретних справ. Воно має значний вплив на судову практику. Завдяки апеляційній та касаційній діяльності цієї вищої судової інстанції координується практика роботи судів стосовно однакового вирішення подібних випадків. При цьому неможливо механічно поширювати казуальне роз'яснення на інші однорідні справи, оскільки кожна з них має індивідуальні особливості [156, с. 196].

Акти судового тлумачення мають ряд специфічних ознак. Вони:

1) видаються судовими органами в процесі їх правозастосовчої діяльності в межах своєї компетенції;

2) містять роз'яснення правових норм, що даються або в межах розгляду конкретної справи і мають підлеглий характер, або у процесі аналізу й узагальнення судової практики;

3) містять організаційно-допоміжні правила, прийоми, за допомогою яких відбувається правильна, однакова реалізація правових норм;

4) не можуть бути покладені в основу рішення юридичної справи у відриві від відповідного нормативно-правового акта або всупереч йому [125, с. 56].

Інтерпретаційні акти адміністративного тлумачення видаються адміністративними органами (міністерствами, відомствами, місцевою державною адміністрацією та ін.) в процесі застосування норм права до конкретного випадку. Особливість цього виду актів тлумачення в тому, що вони можуть існувати не тільки в формі рішень з конкретної справи, а і в формі наказів нижчестоящим органам (за їхніми запитами або заявами зацікавлених осіб), якщо ці органи повинні вирішувати конкретну справу [19, с. 31].

У своїй праці вітчизняний учений-правознавець Самсін І. Л. до актів казуального тлумачення відносить результати бухгалтерських експертиз щодо застосування норм податкового законодавства, підготовлені спеціалізованими установами, що мають відповідну ліцензію. У результатах експертизи є роз'яснення щодо правозастосування тієї чи іншої норми законодавства в конкретному випадку підприємницької діяльності. Також, автор відносить до казуальних інтерпретаційних актів всі акти перевірок дотримання платниками податків норм чинного законодавства, адже в них наводиться кваліфікація поведінки платника податків, здійснена на підставі тлумачення порушених норм податкового законодавства, їх правильне чи неправильне правозастосування, з конкретизацією (роз'ясненням) сутності правопорушення. Тобто роз'яснюється конкретне порушення норми чинного законодавства з посиланням на дійсні

обставини, їх юридичну кваліфікацію та встановлення логічної норми податкового права, яка застосовується до спірного випадку [220, с. 121].

Отже зауважимо, що *акти офіційного казуального тлумачення є разовими та поширюються тільки на конкретну ситуацію, стосовно саме тих осіб, які мають до справи безпосереднє відношення, хоча можуть поширюватися і на інші схожі юридичні справи.* Маючи формально-обов'язкове значення тільки для осіб, що беруть участь у конкретній справі, вони фактично впливають на всю діяльність судової системи, тому що слугують зразком вирішення аналогічних справ. Особливого значення набувають рішення, опубліковані в офіційних виданнях правозастосовних органів, оскільки вони є зразком правильного розуміння норм права [39, с. 172]. Фактично, в основі всіх судових рішень лежить казуальне тлумачення.

Інтерпретаційні акти як результат неофіційного тлумачення – це правила загального характеру, які не є обов'язковими для суб'єктів правозастосування, не мають юридичної сили і формально є рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту норм права.

Неофіційне тлумачення здійснюється, коли роз'яснення змісту законів й інших нормативних актів можуть даватися не тільки компетентними органами, а й громадськими організаціями, визначними державними і громадськими діячами, вченими, а також будь-якими іншими громадянами у повсякденному житті [39, с. 172]

Одним із видів неофіційних інтерпретаційних актів є *акти доктринального (наукового) тлумачення норм права.* Особливість доктринального виду тлумачення полягає в тому, що він є результатом наукового пошуку, характеризується використанням існуючих наукових методів, теорій або ж дається в процесі розробки і обґрунтування нової теоретичної концепції, а відтак відрізняється достатньою глибиною проникнення в об'єкт пізнання. Доктринальне тлумачення здійснюють, здебільшого, учені-юристи, науково-дослідні установи, використовуючи досягнення юридичної науки [140, с. 190]. У

результаті виникають акти доктринального тлумачення: коментарі до законодавства, монографії, статті, лекції, виступи тощо [255, с. 176].

Хоча даний різновид неофіційних інтерпретаційних актів не є формально обов'язковим, однак роботи авторитетних науковців використовуються на практиці в якості орієнтирів, а окремі доктрини стають основою правової політики держави, правотворчої діяльності державних органів [253, с. 182].

На сьогодні акти доктринального тлумачення не є обов'язковими та офіційними, але все ж таки мають досить важливе значення в юридичній практиці. Більшість юристів свого часу вивчали думки провідних вчених. Як з'ясувалося, юристи-практики здебільшого звертаються до нових коментарів кодексів та законодавчих актів, вивчають монографії, дослідження, статті провідних вчених щодо правозастосування в конкретних галузях, що в кінцевому підсумку впливає на формування їхньої правової культури, професійний досвід та діяльність із правозастосування [220, с. 126].

Акти доктринального тлумачення мають вагоме значення для правотворчої та правозастосовної практики, адже багато норм права трактуються в юридичній практиці саме так, як це робиться в юридичній науці. Останнім часом роль доктринального тлумачення права посилюється. Це пов'язано з тим, що юристи-вчені стали активніше залучатися до участі в правотворчому і правозастосовному процесах як розробники законопроектів, експерти, фахівці, консультанти [231, с. 108].

Також науковці виділяють *акти компетентного тлумачення норм права*, проте вони визнаються не всіма вченими, а іноді ототожнюються з актами доктринального тлумачення [272, с. 351].

Насправді зв'язок компетентного тлумачення з доктринальним вельми тісний, оскільки ці види пізнавальної і роз'яснювальної діяльності в реальній практиці переплітаються і виступають в якості комплексних, наділених властивостями інтерпретаційних актів. Однак немає підстав ототожнювати означені види інтерпретаційних актів [255, с. 176].

Акти неофіційного доктринального й компетентного тлумачення, не наділені їх творцями правом нормативності, проте фактично набувають цього права на практиці, оскільки для суб'єктів правозастосування вивчення коментарів, посібників стає потребою, а відтак, і правилом [231, с. 42].

Акти компетентного тлумачення інколи називають актами професійного тлумачення норм права, проте їх необхідно розрізняти. Компетентне неофіційне тлумачення ширше за обсягом порівняно з професіональним неофіційним тлумаченням. Останнє входить у структуру компетентного і відрізняється від інших видів компетентного неофіційного тлумачення тим, що ним займаються юристи-професіонали.

На думку Л. В. Соцуро, акт компетентного тлумачення може виходити не тільки від осіб, які мають юридичну освіту. Його автором може бути будь-який громадянин, що користується заслуженим суспільним визнанням, володіє авторитетом у суспільному житті. Акти компетентного тлумачення можуть виходити від спеціалістів, які обізнані в сфері правового регулювання, які не є вченими: філософів, психологів, соціологів, журналістів, педагогів, юристів, письменників, громадських, юридичних та інших некомерційних організацій, колеги адвокатів, юридичних фірм і кооперативів тощо [230, с. 128].

Отже, акти тлумачення, як результат компетентного тлумачення – це не у всіх випадках юридично правильне і бездоганне роз'яснення змісту норм права. Головне, на нашу думку, полягає в тому, що *акти тлумачення виходять від суб'єкта, який має соціальне визнання, і тому є авторитетом для інших осіб.*

Акти професійного тлумачення норм права ґрунтуються на професійних знаннях у сфері права і даються фахівцями-юристами (посадовими особами державного апарату, прокурорами, суддями, адвокатами, працівниками юридичних служб) під час прийому громадян [78, с. 312]. Цей акт тлумачення може реалізовуватися в рекомендаціях, в різноманітних посібниках, редакціях юридичних видань, радіо і телебачення, що ведуть спеціальні огляди та здійснюють консультації для ефективного застосування норм права, що

ґрунтується на практичному досвіді вищезазначених суб'єктів. Юрист за освітою, який окрім того обіймає високу посаду, завжди має більше шансів надати компетентне роз'яснення права. Професійне тлумачення завжди компетентне, але не будь-яке авторитетне роз'яснення засноване на професіоналізмі [140, с. 186].

Повсякденне тлумачення, здійснюється учасниками, що не мають юридичної освіти, не є спеціалістами в сфері юриспруденції. Їхня інтерпретаційна діяльність з тлумачення правових приписів не входить до структури їх професійних обов'язків. Буденне тлумачення – це правове явище, яке виражає правові почуття, емоції, уявлення, переживання, оціночні та інші судження, що відбуваються у сфері психіки громадян у зв'язку з використанням прав і обов'язків, ставленням до права загалом і до конкретного закону або підзаконного акту зокрема. Сутність *актів повсякденного (побутового) тлумачення норм права* полягає в тому, що вони є безпосередньою дійсністю процесу з'ясування і роз'яснення змісту правових норм без зв'язку з правозастосовною діяльністю. Такий вид інтерпретаційного акта має істотне значення для успішної реалізації громадянами своїх прав і законних інтересів.

Якість результату буденного тлумачення визначається рівнем правової культури громадян, посадових осіб, суспільства загалом. Воно спрямоване, насамперед, на себе і найближче оточення. Учасники відносин, спілкуючись на побутовому рівні, виробляють свої стереотипи поведінки у правовій сфері. У ході цього спілкування засвоюються одні й заперечуються інші правові приписи. У повсякденному тлумаченні правових приписів беруть участь не тільки конкретні особистості, а і групи, колективи людей. Важливо, щоб у них було позитивне ставлення до права.

В актах буденного тлумачення відображаються його основні риси:

1. *Формування ставлення до права і закону на рівні масової психології* [265, с. 63-64]. Відомо, що поведінка людини зумовлена не тільки особистими, а й суспільними інтересами. Здійснюючи індивідуальний вчинок, людина шукає підтримки у правилах масової психології. При цьому домінуючими елементами

формування відношення до права є правові відчуття і емоції. Відомі юристи надавали важливого значення правовим відчуттям і емоціям. Наприклад, Л.І. Петражицький в основу своєї теорії права поклав правові емоції. Він вказував, що це головні чинники життя людини, у зв'язку з чим решта психічних процесів – інтелектуальні і вольові – відіграють підпорядковану, незначну роль.

Кожен нормативний акт, набувши чинності, одночасно вступає у сферу почуттєво-емоційних відносин або масової психології. Відбувається тісна взаємодія нормативного акта з емоційно-вольовою сферою учасників правовідносин, які є носіями суспільних відносин. Участь у буденному тлумаченні формує основу не тільки правової культури, а і звички виконувати акт тлумачення психології [140, с. 198].

Формування відношення до права на рівні масової психології зачіпає не тільки чуттєво-споглядальну, але і емпіричну сторону процесу пізнання. Публікація в засобах масової інформації нових нормативних актів направлена на те, щоб громадяни знали юридичні правила, що діють, підвищували свою правову культуру. «Забезпечення високого рівня правової інформованості населення і посадових осіб повинне розглядатися в комплексі проблем виховання пошани до соціальних норм взагалі, звичаям, традиціям» - справедливо наголошується в літературі [230, с. 77].

Участь в буденному тлумаченні закладає фундамент не тільки правової культури, але і звички виконання акта тлумачення. Чуттєво-емоційна сфера громадянина набуває більшу стійкість від повсякденного звернення нормативних актів. Почуття і емоції людини в процесі взаємодії з правом можуть досягати чи не досягати «довіри», яке породжує згоду з чинним законодавством. Останнє вкрай важливо для вирішення наявних суперечностей у механізмі правового регулювання. Але тут слід мати на увазі, що якщо почуття громадянина і закон знаходять консенсус тільки у вузькому колі, то відбувається вихолощення правової культури, звички до дотримання закону чи іншого нормативного акта. Звичка як чуттєво-емоційне відображення своїх правових переживань складається

на основі всієї діяльності громадянина щодо дотримання норм права, актів тлумачення [231, с. 77-78].

2. Широке і дуже різноманітне коло суб'єктів – учасників тлумачення передбачає плюралізм думок. Це, на наш погляд, є показником демократичних процесів у праві. У буденному тлумаченні беруть участь групи і колективи людей. Їхню діяльність завжди слід розглядати через призму того, наскільки ті або інші учасники, залежно від соціальних, юридичних, індивідуальних якостей. Впливають на процес формування «думки про право»: згода чи незгода з правом – ось результат впливу неофіційного тлумачення [140, с. 199].

3. Практична спрямованість, пов'язана з дотриманням громадянами правових заборон, при виконанні юридичних обов'язків або реалізації суб'єктивних прав. Під час тлумачення і реалізації нормативних актів громадяни керуються різними мотивами. Однак пріоритет мають ті, які володіють практичною спрямованістю. Виходячи з цієї залежності, видається за доцільне виділити певні групи громадян [140, с. 199].

Перша група громадян виконує нормативні акти в силу поваги до всього законодавству. Хоча той чи інший закон і викликає у них неприємні почуття, але вони його виконують як законослухняні громадяни.

У другу групу входять громадяни, об'єднані об'єктивними умовами життя, де певна частина нормативних правил виконується незалежно від бажання в досягненні практичної мети.

Третя група учасників правовідносин виконує закони через страх перед покаранням, вони, використовуючи випадок, збагачуються за рахунок держави, суспільства, інших громадян, але, побоюючись караючої сили закону, адміністративної або судової відповідальності, дотримуються правової заборони.

В юридичній літературі проблема прав і обов'язків громадян розглядається в двох аспектах:

по-перше, як певна система суб'єктивних прав і обов'язків, гарантованих державою, тобто правовий статус;

по-друге, як механізм реалізації правового статусу індивідуально-визначеними суб'єктами в конкретних правовідносинах [231, с. 108].

4. Пошук в тлумаченні шляхів задоволення інтересів учасників. Участь громадян у повсякденному тлумаченні з одного боку закладає фундамент правової культури особистості, а з іншого – звичку виконувати акти тлумачення [265, с. 64].

Закономірностями процесу пошуку істини в тлумаченні права є:

- а) розв'язання життєвих проблем за допомогою тлумаченої норми права;
- б) боротьба за істину і справедливість за допомогою норм права та моралі;
- в) захист суб'єктивних прав за допомогою чинного законодавства;
- г) інформування громадськості. Офіційних структур про ефективність дії правових норм [140, с. 199].

Наступним різновидом підсистеми неофіційного тлумачення є *акти казуального тлумачення*. Їх можна визначити як роз'яснення змісту правової норми стосовно конкретних обставин справи, що не має обов'язкового значення для інших справ. Правове регулювання акта казуального тлумачення обмежується тільки рамками конкретних обставин. Така точка зору в нашій літературі є панівною, вона відповідає інтересам зміцнення законності і заснована на принципі індивідуалізації в правозастосовчій діяльності. Проте в юридичній літературі існує й інша точка зору: прецедент у нас хоча не творить право, однак у випадку неодноразового застосування спричиняє якісні зміни існуючої юридичної практики [140, с. 194].

За юридичною силою акти тлумачення можуть бути класифіковані відносно двох критеріїв:

– в залежності від місця суб'єкта тлумачення в системі державних органів: акти Конституційного Суду України (вони мають вищу силу за винятком випадків); акти вищих державних органів (Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, Верховного Суду України); акти центральних державних органів (міністерств, відомств, державних комітетів); акти місцевих державних органів;

– в залежності від місця нормативно-правового акта в системі законодавства: акти тлумачення Конституції України; акти тлумачення законів України; акти тлумачення підзаконних нормативно-правових актів.

Важливою є наступна класифікація актів офіційної інтерпретації: акти буквального тлумачення, поширювального тлумачення і обмежувального тлумачення. Дана класифікація має важливе значення для юридичної практики у зв'язку з тим, що в залежності від обсягу тлумачення вирішуються питання про можливість застосування норм у конкретній ситуації. При цьому найважливішою умовою реалізації процесу тлумачення є неухильна і точна відповідність змісту правової норми [125, с. 55].

В актах буквального тлумачення зміст норми права чи іншого юридичного припису збігається з формою текстуального та іншого зовнішнього вираження даного припису.

Акти поширювального тлумачення містять результат інтерпретаційної практики, при якому дійсний зміст правового припису ширше його текстуального чи іншого виразу

В актах обмежувального тлумачення дійсний зміст нормативно-правового або іншого припису вже його текстуального або іншого зовнішнього вираження [226, с. 48].

За предметом тлумачення виокремлюють нормативні акти, які містять тлумачення норм права, викладених в нормативно-правових актах, інших джерелах права, та індивідуальні інтерпретаційні акти, предметом тлумачення яких виступають індивідуальні юридичні акти (рішення суду, правочини) [254, с. 147].

За сферою дії акти офіційного тлумачення поділяються на: роз'яснення державного значення, дія яких поширюється на всю територію держави; акти тлумачення регіонального характеру; акти тлумачення локального (місцевого) застосування.

Інтерпретаційні акти можуть бути розділені на види залежно від приналежності тлумачних норм до приватного чи публічного права; національного чи міжнародного; матеріального чи процесуального права.

Залежно від предмету правового регулювання можна виділити конституційно-правові акти тлумачення, цивільно-правові акти тлумачення, кримінально-правові акти тлумачення [273, с. 13-18].

Важливе значення для юридичної практики, має класифікація інтерпретаційних актів за структурними елементами норм, що роз'яснюються: акти тлумачення гіпотези норми права; акти тлумачення диспозиції норми права; акти тлумачення санкції норми права; комплексні акти тлумачення, у яких роз'яснюються зміст декількох елементів правової норми [125, с. 55].

За юридичною формою в юридичній літературі інтерпретаційні акти розрізняють: постанови, розпорядження, накази, роз'яснення, ухвали, листи, інструкції, правила та інші [207, с. 185].

У правовій літературі відзначено два різновиди актів тлумачення:

1) інтерпретаційні акти правотворчості – нормативні юридичні акти, видані в процесі автентичного чи делегованого тлумачення;

2) інтерпретаційні акти правозастосування – специфічні правові акти, що містять правила застосування норм права, сформульовані в результаті узагальнення досвіду їхньої практичної реалізації [274, с. 123].

У даному підрозділі охарактеризовані окремі види актів тлумачення норм права. Зазначимо, що існують інші критерії класифікації інтерпретаційних актів. Це пов'язано насамперед з тим, що у правознавстві не існує єдиної точки зору щодо юридичної природи цих актів. Тому науковці по-різному трактують видову характеристику актів тлумачення норм права.

Власне здійснюючи класифікацію актів тлумачення норм права, можна чітко розмежувати спільні та відмінні ознаки їх юридичної природи. Виокремлення та обґрунтування видів актів тлумачення норм права має вагомий значення для вдосконалення правотворчої та правозастосовчої діяльності. Однак і

це не дозволяє глибоко й повно схарактеризувати сутність актів тлумачення норм права. Саме тому найбільш важливу роль набуває дослідження їхніх функцій, функціональних зв'язків, в основі яких лежить не просто місце акту тлумачення в нормотворчій діяльності держави, а його призначення, роль, його визначеність та змістовний аспект.

2.4. Функції актів тлумачення норм права

Питання функцій актів тлумачення норм права потребує докладного вивчення для того, щоб зрозуміти функціональне призначення правотлумачної діяльності. Функції актів тлумачення норм права мають велике значення для правового регулювання, забезпечення законності і правопорядку, якості оптимального функціонування і розвитку національної правової системи.

Питання функцій актів тлумачення норм права недостатньо досліджено в теорії держави і права та й в юридичній літературі загалом. Окремі аспекти означеної проблеми розглядали такі науковці-юристи як С. С. Алексєєв, Н. Н. Вопленко, Л. Г. Матвєєва, П. М. Рабінович, А. Н. Шаранов, В. Н. Хропанюк, В. А. Четвернін, М. М. Цвік та ін.

Однак розмірковуючи про функціональну характеристику актів тлумачення норм права, перш ніж перейти до аналізу конкретних функцій цього феномену треба постійно мати на увазі одну обставину. Тлумачення норм права може виступати чинником або стабілізації правопорядку, або розумної його трансформації, або його дестабілізації. Ці функції особливо притаманні, наприклад, автентичному офіційному тлумаченню конституційних норм [59, с. 86], яке здатне допомогти уникнути політико-юридичного конфлікту та правової нестабільності.

Зрозуміло, що процес і результат тлумачення норм права може і повинен бути організований так, щоб у суспільстві і державі панували толерантність, злагода і зрештою законність. Саме тому, на нашу думку, всі нижче перераховані

функції актів тлумачення норм права здатні більшою чи меншою мірою слугувати цим глобальним цілям.

Термін «функція» досить багатогранний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур. Це зумовлено специфікою пізнавальних завдань тих наук, у яких його використовують (математика, біологія, соціологія, юриспруденція). Однак у більшості випадків з функцією пов'язують спрямований вплив системи (структури, цілого) на конкретні сторони зовнішнього середовища [255, с. 316]. На разі у науці немає єдності у визначенні поняття «функція». Тому передусім розглянемо, що таке «функція». Так, у філософії під функцією (від лат. *Functio* - вчинення, виконання) розуміється відношення двох (групи) об'єктів, в яких зміни одного з них супроводжують зміну іншого [275, с. 751].

В іншомовному словнику зазначено, що «функція» (від латин. «*functio*» виконання) означає обов'язок, коло діяльності; призначення, роль [233, с. 556]. Філософський словник визначає функцію як «зовнішній вияв властивостей будь-якого об'єкта в конкретній системі відносин». [275, с. 504-505]. Дещо ширше тлумачення цього терміна наведено в «Новому тлумачному словнику української мови», а саме: 1) явище, що залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюються відповідно до його змін; 2) робота будь-кого, буд-чого, обов'язок, повинність, місія [146, с. 707].

Варто зауважити, що досліджень категорії «функції актів тлумачення» в загальній теорії вітчизняного права, по суті не проводилося. Однак спеціальними об'єктами наукового аналізу були питання про функції застосування права, а також про функції офіційного і неофіційного тлумачення.

З цього приводу авторитетною можна вважати думку А. М. Шаранова, яка стосується безпосередньо функцій інтерпретаційних актів. Зокрема, вчений зауважує, що на сьогодні:

- 1) відсутня загальна теорія функцій актів тлумачення норм права;
- 2) автори описують переважно функції інтерпретаційних актів судових органів;

3) ніхто з науковців не виділяє ознак функцій актів тлумачення;

4) немає науково обґрунтованої дефініції цього поняття;

5) досить обмеженими є класифікації функцій актів тлумачення та поділ їх на окремі види;

б) нерідко ототожнюють функції права і функції інтерпретаційних актів. Насправді ж про функції права і функції актів тлумачення може йтися тільки тоді, коли вони є засобами діючих суб'єктів й учасників юридичної практики [296, с. 80-81].

Вважаємо, що, вивчаючи цю категорію, треба розрізняти загальні і спеціальні функції тлумачення норм права. Загальні – це основні канали та напрямки впливу актів тлумачення на правотворчість, правореалізацію і всю юридичну життєдіяльність суспільства, спеціальні – особливі функції актів тлумачення права, які вони виконують, супроводжуючи правозастосування і обслуговуючи їх [296, с. 136].

Ми вже зауважували, що науковці найчастіше виділяють функції актів саме судового тлумачення. Так, російська дослідниця В. В. Тарасова групує їх на загальні та спеціальні.

До *загальних* функцій вона зараховує функції, властиві праву й актам судового тлумачення як соціально-правовому явищу, а саме:

а) виховну функцію, яка виявляється в тому, що акти судового тлумачення мають виховне значення для суб'єктів правовідносин;

б) ідеологічну функцію, оскільки вони містяться в актах роз'яснювальних юридичних приписів, то забезпечують однакове і правильне їх розуміння та застосування, що сприяє зміцненню законності і правопорядку, формуванню державної ідеології;

в) пізнавальну функцію, суть якої виражається в тому, що через осмислення зазначених актів пізнається не лише державна воля законодавця, але й саме життя, реальна дійсність;

г) інформаційну функцію, за допомогою якої акти судового тлумачення доводять до всіх громадян, їх колективів, організацій, посадових осіб державних волю – волю суспільства, виражену законодавцем [242, с. 67].

Спеціальні функції, – пише В. В. Тарасова, – конкретизують службову роль актів судового тлумачення. Найвагомішою серед них є регулятивна функція, суть якої полягає в регулюванні суспільних відносин; «однак в її основі лежать не норми права, а допоміжні правила, за допомогою яких суб'єкти реалізують правові норми». За допомогою цих правил акти тлумачення впливають на суспільні відносини, спрямовуючи їх у русло норми права, дозволяють правильно зрозуміти права та обов'язки, надані чинним законодавством суб'єктів.

Охоронна функція, як спеціальна функція актів судового тлумачення, виражається в тому, що ці акти сприяють охороні, захисту суспільних, групових та індивідуальних інтересів [242, с. 70], зміцненню законності і правопорядку.

Специфічною функцією актів судового тлумачення є і забезпечувальна, оскільки ці акти забезпечують оптимальні результати в роботі судів.

В. В. Тарасова виділяє також правовстановлювальну функцію, оскільки «тлумачення, яке переважно дається Конституційним Судом України за скаргами громадян і за запитам судів, прямо обґрунтовується необхідністю встановлення законних прав та інтересів громадян. Це стосується й діяльності інших судів усіх ланок судової системи» [242, с. 70].

На багатоаспектності інтерпретаційних актів наголошує М. М. Вопленко, зауважуючи, що їх можна розглядати як:

- а) одну з правових форм здійснення державою своїх функцій;
- б) засіб зміцнення законності в діяльності правозастосовчих органів;
- в) як одну із форм правової пропаганди;
- г) як метод підвищення ефективності правового регулювання.

Цей же науковець однією з найважливіших функцій актів тлумачення вважає *функцію контролю і нагляду*, яку здійснюють компетентні органи за

допомогою офіційних роз'яснень сенсу і порядку застосування правових норм [41, с. 58].

Л. Г. Матвєєва акцентує увагу на тому, що інтерпретаційні акти виконують відповідні функції і слугують елементом механізму правового регулювання суспільних відносин [125, с. 106]. Це окремий вид правових актів, юридична природа яких виражається в їх сутності як інструменту забезпечення умов реалізації нормативних приписів, а соціальна – у тому, що вони є засобом забезпечення безперервності правового регулювання. Вони виступають засобом формальної визначеності права, дієвим інструментом однакової, правильної й ефективної реалізації нормативних актів. Інтерпретаційні акти спрямовані на оптимізацію правового регулювання, на унеможливлення свавілля з боку окремих осіб і на досягнення стійких суспільних відносин, стабільності правового статусу людини.

С.С. Алексєєв вважає, що основні функції тлумачення пов'язані із зовнішньою формою права, необхідністю проникнення з її допомогою у зміст правових приписів, у розуміння волі законодавця [7, с. 201].

Д.А. Гаврилов вказує на наступні функції правозастосовного тлумачення: інформаційно - пошукову, аналізу та узагальнення, кваліфікаційну, мотивувальну, контрольню-наглядову, правоорієнтуючу, правокоректуючу [43, с. 5-6].

А.В. Смірнов і А.Г. Манукян виділяють три функції сучасного тлумачення права, які, як вважають автори, будучи взяті в послідовності, відображають історичні етапи становлення цієї діяльності:

1) компенсація технічних неясностей, неточностей і заповнення прогалин правових норм;

2) інтерпретація узагальнених правових понять з метою правореалізації;

3) інтерпретація правових норм з урахуванням загальноновизнаних принципів гуманності, поваги прав людини і справедливості [228, с. 10-11].

Як бачимо, доктринальна позиція про те, що функції обумовлюються насамперед властивостями функціонуючого соціального явища, поступово

утверджується в правовій науці. Більшість дослідників у функціональну характеристику включають :

- 1) поняття та зміст функції;
- 2) їх систему;
- 3) можливі класифікації функцій.

Спосіб дослідження правових явищ за допомогою вивчення їх функцій в юридичній науці називається *функціональним методом*. Цей підхід дозволяє глибше дослідити досліджуване явище з метою пізнання його природи. Застосування даного способу дозволяє дослідникам розкрити складний і різноманітний зміст функції , що включає предметну (об'єктну) спрямованість, цілі, форми і методи.

Ми будемо розглядати функції актів тлумачення норм права з точки зору їх ролі і значення в процесі з'ясування і роз'яснення юридичних норм.

На початок зазначимо, що форми (закони, підзаконні акти), принципи (пріоритет прав і свобод людини і громадянина, конституційна законність, єдність політичного і правового простору, пріоритет міжнародного права перед нормами національного законодавства) і цілі тлумачення (встановлення сенсу та соціальної спрямованості нормативних правових норм; конкретизація норми права; усунення абстрактності і колізій правових норм; внесення ясності і точності в норму, що тлумачиться; досягнення однаковості в розумінні та застосуванні юридичної норми) *визначають зміст функцій актів тлумачення*. Виходячи з цього, на нашу думку, можна виокремити такі функції актів тлумачення норм права:

Пізнавальна функція актів тлумачення юридичної норми виражається в тому, що на першому етапі інтерпретації необхідно осягнути справжній зміст державного припису, а потім вже перейти до розкриття його буквального змісту. Дана функція проявляється в тому, що в процесі тлумачення усвідомлюється і оцінюється буквальний сенс роз'яснювального правового акта (норми); з'ясовується сенс, що був наданий, можливо, іншим актом тлумаченням, ustalеною юридичною практикою. Виявляються інші положення, які пов'язані

нерозривним зв'язком і мають єдиний предмет правового регулювання з витлумаченими положеннями. Для того, щоб тлумачення юридичних норм не йшло в різнобій з конституційно-правовим смислом даних положень необхідно знати і виявлений також конституційний зміст норми (тобто відповідність Конституції України).

Функція підвищення рівня правової культури. Нині у суспільстві значно зріс потік правової інформації. Саме тому результатом тлумачення є права інформованість. У свою чергу правове інформування населення – це основа правової культури, правового виховання населення. Зі сказаного можна зробити висновок, що виховання правової культури є однією з важливих функцій тлумачення. Результат тлумачення втілює в собі відповідну кількість операцій і дій, прийомів і способів, інтелектуально - вольове зусилля його суб'єктів. Хоча результат, наприклад, неофіційного тлумачення носить необов'язковий характер, проте всі суб'єкти прагнуть максимально встановити точність і ясність витлумаченої норми, використовуючи різні прийоми, способи, методи і навіть кошти. Чим грамотніше і професійніше здійснюється тлумачення, тим більше воно значиме для практичного застосування. Важливу роль у цьому відіграють засоби правової освіти та виховання, такі як засоби масової інформації, робота вчених, юристів-практиків, пояснення важливості і корисності певних юридичних цінностей. Отже, можна зробити висновок, що тлумачення виконує ще одну функцію - *регулятивну*. Природно, що ця регулятивність відносна, оскільки не можна змусити людину зрозуміти абсолютно все в силу різних причин. Але також не слід забувати, що багато хто, не знаючи закону, його сенсу, порушують його та основні ідеї правової регулювання.

Ознайомлюючись із змістом інтерпретаційних актів, із роз'ясненнями чинного законодавства, зацікавлені суб'єкти не тільки засвоюють правильне розуміння конкретної правової норми, але й осягають логіку тлумачення, що дозволяє їм надалі правильно підходити до реалізації і цієї норми, і інших норм права. Особливо яскраво ця функція виражається в рішеннях Конституційного

Суду України, які містять докладне, комплексне тлумачення досліджуваних нормативних приписів [228, с. 169].

Функція конкретизації – уточнення норми права з урахуванням конкретної справи, певних обставин [260, с. 181]. Ця функція може виявлятися по-різному під час нормативного і казуального тлумачення, однак спільним є те, що тлумачувальній нормі не має надаватися нового сенсу. Дана функція передбачає, що акт тлумачення норм права долає абстрактність. Цим актом до абстрактності норми буде внесено уточнення в її сенс і зміст. Так, Законом України «Про застосування амністії в Україні» перераховують конкретні органи, на які покладено виконання відповідної постанови, деталізується перелік засуджених, які підпадають під дію зазначеного акта, називаються ті, хто під дану амністію не підпадає, визначаються засуджені, яких можна вважати злісними порушниками режиму [175].

Пояснювально-роз'яснювальна функція забезпечує в ході тлумачення виявлення сенсу та змісту витлумаченої норми. Ця функція проявляється в кожному випадку тлумачення (стосовно кожного його виду), оскільки роз'яснення витлумаченої правової норми є загальновизнаним елементом тлумачення правових норм. Наприклад, за змістом частини другої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV [83] юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Однак Постановою Пленуму Вищого адміністративного суду України «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» визначено, що чинне законодавство не містить визначення терміна «публічно-правовий спір». Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Для з'ясування характеру спору суди повинні враховувати, що протилежним за змістом є приватноправовий спір. Це означає, що в основі розмежування спорів лежить поділ права на публічне та приватне [188].

Стосовно цього, варто зазначити, що зміст правових понять розкривається в нормативних дефініціях, як формі тлумачення юридичних норм [169, с. 109-110]. Наприклад, «актами цивільного стану є події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків» (стаття 49 Цивільного кодексу України) [282].

Функція забезпечення єдності законності. Завжди існує небезпека того, що в різних регіонах країни, у різних державних структурах складатиметься особлива практика застосування законодавства, основана на особистому, відмінному від інших, представленні про дійсний сенс тих чи інших нормативних приписів. Акти офіційного тлумачення усувають подібні відмінності і забезпечують єдине розуміння законів у масштабах усієї країни.

Функція заперечення довільного застосування нормативних приписів. Багато органів й осіб, які наділені владними повноваженнями, використовують законодавчі неточності у своїх інтересах, надаючи нормам права вигідного для них самих змісту. За наявності акта офіційного тлумачення в суб'єктів права з'являється можливість домогтися справедливого, відповідного не тільки букві, але й духу закону, рішення [128, с. 168].

Функція сигналізування про наявні недоліки в нормативно-правових актах. Дана функція досить тісно пов'язана із попередніми та дозволяє виявити в нормах права недоліки техніко-юридичного характеру, наявні колізії правових норм, норми з суперечливим змістом, але такі, що регулюють одні й ті ж суспільні відносини. Розкриваючи сенс того чи іншого нормативного припису, суб'єкт офіційного тлумачення одночасно вказує правотворчому органу на прихованні у виданих ним актах вади технічного або юридичного характеру. Це є своєрідним сигналом про необхідність удосконалення чинного законодавства (детально про це див. підрозділ 4.4 роботи).

Правозабезпечувальна функція. Деякі акти тлумачення видаються для забезпечення єдності й ефективності правозастосовчої практики [243, с. 373].

Відомо, що окрім застосування законів відповідно до їх справжнього змісту, може бути й інша крайність, коли суб'єкти утримуються від реалізації незрозумілого (неточного) нормативно-правового акта, щоб уникнути помилок й ускладнень у майбутньому, пов'язаних з його неправильним застосуванням. Інтерпретаційний акт, усуваючи неясність нормативного припису, сприяє функціонуванню механізму правового регулювання без збоїв [243, с. 169].

Наступна функція актів тлумачення - *функція обґрунтованості акта тлумачення (мотивувальна)*. Ця функція розуміє під собою повноту і доведеність обставин, що мають істотне значення для справи, а також відповідність висновків суду, зазначених у судовому рішенні, обставинам, встановленим у судовому засіданні. Інтерпретаційний акт у вигляді рішення вважається обґрунтованим, якщо: по-перше, суд дослідив усі обставини, що мають істотне значення для справи; по-друге, в основу рішення суду покладені ті обставини, які суд установив за допомогою доказів, безпосередньо досліджених у судовому засіданні; по-третє, висновки суду про права й обов'язки сторін тощо відповідають встановленим обставинам справи. Крім того, виходячи з його значення і сутності, судові рішення повинно бути конкретизованим, безумовним і повним [221, с. 118].

Взагалі сутність цієї функції зводиться до пошуку мотивів і аргументації свого ставлення до ситуації (наприклад, консультації адвокатів, тлумачення учених, які виступають з лекціями і доповідями, публікують наукові статті, монографії тощо).

У такому разі способи тлумачення норми права включають в себе обґрунтування змісту правової норми, знання правил державної мови, посилання на вже визнані обґрунтованими твердження, а також моральне забарвлення даного питання. Взагалі моральна оцінка в тлумаченні має бути присутня завжди як арбітр, що надає ясності та здорового глузду правовим явищам та процесам. При цьому об'єкт тлумачення – суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що знаходяться в нерозривній єдності, оскільки є юридичним змістом будь-якого

правовідношення. Саме через них здійснюється юридичний зв'язок учасників правовідносин. У конкретному правовідношенні тлумачення дозволяє не тільки усвідомити сенс прав, але і роз'яснити відповідність власної волі правовому порядку. Тобто виконання суб'єктивних прав і обов'язків породжує необхідність тлумачення. Саме в цьому полягає своєрідний механізм реалізації правових норм. Правосвідомість і правова культура дуже важливі в діяльності судді, законодавця, підприємця, вченого, пересічного громадянина. На тлумачення також впливає загальна ерудиція, рівень професійної підготовленості, індивідуально засвоєні навички та вміння роботи з правовими текстами.

Компенсаційна функція – також сприяє усуненню (подоланню) техніко-юридичних дефектів, інших недоліків та сприяє поясненню юридичних норм. Так, наприклад, Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» постановив, що судам необхідно виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств та відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій тощо) підлягають оцінці на відповідність як Конституції України, так і закону [184]. Роз'яснюючи дані положення, Верховний Суд України пояснив, що якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законові, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

Значення тлумачення може виразитися і в *прогностичній функції*. На основі зіставлення юридичних норм проекту з положеннями діючих нормативних правових актів розробник повинен проаналізувати, які наслідки може викликати його прийняття або видання. Чому ми говоримо «повинен проаналізувати»?

Реалізація будь-якого нормативного правового акта має юридичні наслідки. Тому, для того щоб застосування положень знову введеного в дію документа не викликало негативного ефекту – невиконання його положень, пониження прав і свобод людини і громадянина, несхвалення його громадськістю, важливо продумати як саме ті чи інші положення відіб'ються на ситуації в країні, як впишеться цей акт у систему законодавства держави.

І на кінець, *контрольна функція* актів тлумачення спрямована на своєчасне, швидке, економне виявлення техніко-юридичних дефектів, інших недоліків у тексті нормативно правового акта, викликаних проблемами правореалізації. У процесі розвитку суспільних відносин вдосконалюється саме визначення відповідного поняття і усуваються недоліки, викликані проблемами правозастосування.

Щодо ознак функцій актів офіційного юридичного тлумачення, то зауважимо таке:

1. У функціях виражається активна, динамічна роль актів тлумачення в інтерпретаційній та юридичній практиці загалом (регулювання, закріплення, охорона, розвиток) суспільних відносин.

2. Про функціонування актів тлумачення можна говорити лише в тому випадку, коли мати на увазі діючих суб'єктів юридичної практики (правотворчої, практики реалізації права, інтерпретаційної практики, судової тощо).

3. Функція актів тлумачення – це відносно відособлений напрямок більш-менш однорідного впливу (регулятивний, компенсаційний тощо) на ті чи інші сфери (економічну, політичну, соціальну, духовну та ін.) суспільного життя.

4. Функції безпосередньо пов'язані із завданнями та цілями, що стоять перед інтерпретатором. Тому вони завжди становлять собою цілеспрямований вплив актів офіційного тлумачення на реальну дійсність [255, с. 84].

5. До функцій зараховують лише позитивні, прогресивні напрямки впливу актів тлумачення на всі сфери життєдіяльності людей, колективів та організацій. Негативний вплив потрібно розглядати як дисфункції.

6. У функціях предметно конкретизуються властивості актів офіційного юридичного тлумачення (обов'язковість, гарантованість), їх зміст (нормативні, казуальні роз'яснення) і форми (наприклад, постанови Конституційного Суду України).

7. На функції актів тлумачення істотно впливає їх структура і навпаки.

8. У функціях інтерпретаційних актів відображається їх роль, загальносоціальне і спеціально-юридичне призначення у правовому регулюванні суспільних відносин [42, с. 85].

В контексті даного питання варто також зазначити, що кожна функція інтерпретаційних актів, синтезуючи багатство однопорядкових напрямків впливу, складається з певних підфункцій. Якщо функція – це найбільш загальний напрямок впливу, в якому виражаються природа, соціальна роль і призначення актів тлумачення права в тих чи інших сферах життєдіяльності, то підфункції позначають у рамках даного напрямку деякі специфічні форми впливу на свідомість і поведінку людей, їх об'єднань та різних організацій. Наприклад, в межах регулятивних функцій актів тлумачення права можна виділити орієнтаційну, реєстраційну та інші підфункції, а в рамках охоронної функції – превентивну, забезпечувальну та інші підфункції. Аналіз змісту перелічених та інших функцій актів тлумачення норм права допоможуть більш докладно і всебічно розкрити все розмаїття напрямів впливу даних актів в певному просторі і часі, за адресатам і на різні сфери життєдіяльності людей, дослідження яких ще більшою мірою дозволить зрозуміти специфіку актів тлумачення норм права.

Отже, авторська дефініція функцій актів тлумачення норм права зводиться до того, *що це такі відносно відокремлені напрями однорідного прогресивного впливу актів тлумачення на свідомість і поведінку людей, в яких проявляється їх природа, місце серед інших правових актів і відображається загальносоціальна і спеціально-юридична роль у правовому регулюванні суспільних відносин.*

Завершуючи розгляд функцій актів тлумачення норм права необхідно наголосити, що кожна функція акта тлумачення норм права відіграє важливу роль

у процесі розвитку та якості функціонування національної правової системи. Саме тому, на нашу думку, в процесі тлумачення всі вони повинні враховуватися в комплексі. Тільки в такому випадку витлумачена правова норма може бути з'ясована в тому значенні, яке їй надавалося законодавцем, або ж, якщо відбувається інтерпретування проекту норми – то це буде сприяти її створенню в найбільш досконалому вигляді.

Докладне ж вивчення системи функцій актів тлумачення необхідне для кращого розуміння функціонального призначення правотлумачної діяльності. Деякі функції інтерпретаційних актів виявляються на стадії розгляду і вирішення юридичних справ, інші ж – діють одночасно на декількох стадіях механізму самовдосконалення правозастосування.

ГЛАВА 3.

ДІЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

3.1. Опублікування (оприлюднення) актів тлумачення норм права

Для забезпечення дотримання норм права необхідно, щоб вони стали відомі всім. Це відноситься не тільки до законів, а й до актів тлумачення норм права, які також зачіпають значне коло громадян або груп населення. В основі цього правила – презумпція, згідно з якою об'єктивна неможливість дізнатися зміст актів тлумачення логічно повинна звільняти від обов'язку їх виконання. Право на інформацію про нові акти тлумачення – це одне з визнаних міжнародною спільнотою прав людини. Держава зобов'язана поважати це право і сприяти його реалізації [180].

Загальнотеоретичні питання опублікування (оприлюднення) актів тлумачення норм права практично не вивчені в даний час ні у вітчизняній, ні в зарубіжній юридичній науці. Деякі винятки, мабуть, становлять дослідження, котрі стосуються діяльності Конституційного Суду України та органів конституційного контролю (нагляду) зарубіжних країн, де даному аспекту проблеми деякі автори приділяють, як правило, буквально кілька рядків [9, с. 118]; [223, с. 150]; [290, с. 72].

Трохи більше уваги приділяється порядку опублікуванню актів тлумачення судів загальної юрисдикції та господарських судів. Можна виділити кілька робіт представників загальної теорії права, в котрих лише «мимохідь» зачіпається дане питання [65, с. 311-314].

Оприлюднення (обнародування) або промульгація акту, дуже давня проблема, яка постає знов і знов, починаючи щонайменше з часів виходу плебсу в Римі. Хоч би якою очевидною та невідкладною здавалася ця вимога, треба визнати, що вона зумовлена принципом граничної корисності. Дійсно було би безглуздом намагатися просвітити кожного громадянина щодо повного значення кожного закону або інтерпретаційного акта, який теоретично може бути до нього застосований [278, с. 52-53]. Тому перш ніж переходити до суті дослідження

даного аспекту проблеми, слід уточнити питання про використання даних термінів. Тим більше, що в юридичній літературі і в законодавстві на цей рахунок є суттєві суперечності.

Необхідно насамперед встановити співвідношення понять «офіційне оприлюднення» та «офіційне опублікування».

Під поняттям «офіційне опублікування» слід розуміти розміщення прийнятого (виданого) акта тлумачення в офіційному друкованому виданні, котрі нижче будуть перелічені.

Водночас в межах ст. 94 Конституції України поняття «офіційне оприлюднення» та «опублікування» слід розуміти як синоніми. Теоретично оприлюднення норм, метою якого є доведення її до відома адресатів, може передувати в часі її офіційному опублікуванню. Ознайомившись з оприлюдненою нормою, адресат у випадку необхідності може отримати її офіційний текст з належного джерела. Про застосування юридичної норми мова може йти лише за наявності факту оприлюднення її офіційного тексту. Тому законодавцю належить пов'язувати часові межі дії юридичної норми саме з її офіційним опублікуванням в належному джерелі, а не з її оприлюдненням у засобах масової інформації [115, с. 40-41].

Під оприлюдненням (обнародуванням) інтерпретаційного акта вважають доведення його тексту до загального відома. Доведення до загального відома саме його тексту, а не змісту. Зміст (смысл) акта тлумачення з'ясовується (виявляється) в процесі його тлумачення. Текст ж акта тлумачення може бути доведений до загального відома різними способами, як-от шляхом: оголошення його по радіо чи телебаченню, розміщення на відповідних сайтах, опублікування (надрукування) у тих чи інших виданнях (свого часу використовувались і такі, скажімо, способи публічного ознайомлення з текстом закону, як оголошення його оповісником, вивішування в людних місцях) [80].

Офіційним оприлюдненням акта тлумачення можна вважати:

– доведення до загального відома змісту прийнятого акта тлумачення з метою інформування про його прийняття та створення умов для ознайомлення з його змістом, що полягає у відповідній інформації, яка видається від імені законодавчого органу, містить повний і гарантовано точний текст прийнятого закону;

– доведення його до відома громадськості, громадян і відповідних державних органів шляхом поміщення прийнятого акта тлумачення у певному друкованому виданні. В окремих випадках він може бути опублікований і в інших друкованих засобах, обнародований по телебаченню, радіо, переданий телеграфом, розісланий відповідним державним органам і громадським організаціям;

– доведення до відома громадян і державних органів від імені Президента України повного і точного тексту закону державною мовою шляхом його опублікування в офіційному друкованому виданні. Ці видання визначені Указом Президента України від 10 червня 1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [194].

В окремих випадках акт тлумачення може бути оприлюднений через телебачення, радіо, комп'ютерні мережі. Такі шляхи офіційного оприлюднення повинні бути передбачені в самому законі;

– надрукування від імені Президента України повного й точного його тексту в офіційному друкованому засобі масової інформації [80].

Відповідно до Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Це означає, що держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Акти тлумачення норм права вищих органів державної влади та управління України приймаються українською мовою. В Україні мовою роботи, діловодства та документації, а також взаємовідносин державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, а також мовою сесій, конференцій, з'їздів,

засідань, зборів, інших зібрань державних органів, підприємств і організацій є українська мова.

Неофіційним оприлюдненням акта тлумачення в засобах масової інформації здійснюється у вигляді повідомлень про їх видання чи викладення їх змісту у неофіційних друкованих виданнях, радіо- і телепередачах, у наукових виданнях [166, с. 72].

Для актів тлумачення обов'язковим способом передання гласності є публікація, тобто поширення актів тлумачення за допомогою засобів масової інформації [75, с. 327]. В даний час їх друкують в офіційних збірниках.

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» доступ до інформації, яка зазначена в актах офіційного або неофіційного тлумачення, забезпечується шляхом:

1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом;

2) надання інформації за запитами на інформацію [180].

Офіційне друковане видання – періодичне друковане видання, в якому здійснюється офіційне оприлюднення документів держави чи певної установи (законів, рішень, офіційних оголошень, об'яв тощо). Може виходити у формі газети, журналу, бюлетеню, альманаху тощо.

Офіційними друкованими виданнями вважають:

1. «Офіційний вісник України».

2. Газета «Урядовий кур'єр».

3. Офіційними друкованими виданнями, в яких здійснюється офіційне оприлюднення законів та актів тлумачення Верховної Ради України, є газета «Голос України», «Відомості Верховної Ради України».

4. Офіційним друкованим виданням, в якому здійснюється офіційне оприлюднення законів, актів тлумачення Президента України, є інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України».

5. Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Інтерпретаційні акти можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення. Акти тлумачення опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування [194].

Згідно ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» Верховний Суд України має офіційний друкований орган, у якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду України та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інші матеріали. Офіційний друкований орган може видаватися в електронному вигляді [200].

Верховний Суд України має офіційний друкований орган, який видає «Вісник Верховного Суду України» та «Рішення Верховного Суду України»

– «Вісник Верховного Суду України» є загальнодержавним офіційним спеціалізованим виданням, основні завдання якого полягають в оперативному доведенні до судів усіх рівнів роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, інформуванні суддів про напрямки судової практики, нове законодавство, хід судово-правової реформи, найважливіші події, що відбуваються в судах України, органах суддівського самоврядування. Постановою Президії ВАК України журнал включено до переліку наукових фахових видань.

– «Рішення Верховного Суду України» – це методичне видання. Його завданням є публікація в систематизованому вигляді найбільш характерних і актуальних судових рішень – ухвал судових палат та рішень у справах, що виникають з адміністративних правопорушень. Обов'язковою складовою видання є алфавітно-предметний покажчик опублікованих у ньому матеріалів [87, с. 124].

Один із діючих вищих спеціалізованих судів України – Вищий господарський суд України має такі офіційні видання: «Вісник Вищого

господарського суду України» та «Збірник рішень Вищого господарського суду України».

Офіційними виданнями Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ є «Часопис цивільного і кримінального судочинства» «Кримінальне судочинство. Судова практика у кримінальних справах» «Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах» [158].

Важливо відмітити, що офіційне оприлюднення інтерпретаційних актів здійснюється після включення їх до Єдиного державного реєстру нормативних актів із зазначенням присвоєного їм реєстраційного коду.

Оприлюднення всіх актів Конституційного Суду за результатами конституційного провадження здійснюється на офіційному веб-сайті Суду або в окремих випадках за ухвалою Суду – в Залі засідань Суду, але не пізніше наступного робочого дня після їх ухвалення.

Пленарне засідання Сенату, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, є повноважним, якщо на ньому присутні не менш як шість суддів Конституційного Суду, які входять до складу цього Сенату.

Пленарне засідання Великої палати, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, є повноважним, якщо на ньому присутні не менш як дванадцять суддів Конституційного Суду.

Пленарне засідання Сенату чи Великої палати, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, проводиться урочисто. На таке пленарне засідання запрошуються учасники конституційного провадження, представники засобів масової інформації, інші особи.

Головуючий на пленарному засіданні Сенату чи Великої палати зачитує текст акта Суду за результатами конституційного провадження, а всі присутні заслуховують його стоячи.

Після зачитування акта Суду за результатами конституційного провадження головуючий на пленарному засіданні Сенату чи Великої палати повідомляє присутніх про наявність окремих думок суддів Конституційного Суду, що додаються до акта Суду [211].

Рішення і висновки Конституційного Суду разом з окремою думкою суддів Суду публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних виданнях України (наприклад, в газетах «Голос України», «Урядовий кур'єр», в щотижневому збірнику актів законодавства «Офіційний вісник України» тощо).

При публікації нормативного акта тлумачення вказуються його реквізити: вид; найменування; дата прийняття; посадова особа, яка його підписала; місце; дата підписання; реєстраційний номер [74, с. 291].

Крім офіційного опублікування актів тлумачення, існують інші форми їх проголошення. Офіційні та неофіційні акти тлумачення, що вимагають термінового і широкого оприлюднення, поряд з опублікуванням у офіційних виданнях можуть бути оприлюднені по радіо і телебаченню, а також в Інтернеті. Акти тлумачення норм права, які не мають загального значення, підлягають розсилці певному колу органів і організацій. Нормативні акти тлумачення можуть бути опубліковані в інших печатних виданнях, передані по каналах зв'язку та ін. Ніщо не заважає їх опублікувати і у вигляді окремого видання. Однак ці варіанти опублікування не визнаються офіційними [74, с. 301].

Крім того, пунктом 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 року № 150 «Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» встановлено, що регуляторні акти, прийняті Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими, районними, районними у м. Києві та Севастополі державними адміністраціями,

а також територіальними органами центральних органів виконавчої влади в Автономній Республіці Крим, областях, м. Києві та Севастополі, районах, районах у м. Києві та Севастополі та їх посадовими особами, офіційно оприлюднюються в офіційних друкованих виданнях або друкованих засобах масової інформації відповідно Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій [189].

Акти Верховної Ради, Президента України та Кабінету Міністрів України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, можуть не публікуватися за рішенням відповідного органу. Ці акти тлумачення та акти тлумачення з обмежувальними грифами офіційно оприлюднюються шляхом надіслання відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування і доведення ними до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їх чинність [172].

Акти тлумачення у вигляді судових рішень відповідно до законодавства проголошується негайно після виходу суду з нарадчої кімнати, де це рішення було ухвалене (постановлене). Ухвали, постановлені в судовому засіданні без виходу до нарадчої кімнати, також оголошується негайно після їх постановлення. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення. Проголосити – означає офіційно виголосити, прилюдно (публічно) довести до загального відома відповідну інформацію, рішення тощо. Проголошення судового рішення – обов'язкова дія суду. Навіть якщо судовий розгляд кримінальної справи відбувся у закритому судовому засіданні, судові рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення [96, с. 793-794].

Проголошенню інтерпретаційного акта у формі вирок у кримінальній справі, закон надає певну урочистість, адже він ухвалюється іменем України. Цей фактор, зумовлює, щоб усі присутні в залі засідання заслуховували вирок стоячи.

Відхилення від цих правил допускається з дозволу головуєчого в судовому засіданні (наприклад за відповідного дозволу особи, яким через поганий стан здоров'я важко стояти, можуть заслуховувати вирок сидячи).

Проголошення вироку полягає у зачитуванні його повного тексту. Не можна проголосити лише окремі його частини (наприклад, резолютивну частину) або не проголошувати якій обставини тощо. Якщо обвинувачений не володіє державною мовою, то після проголошення вироку перекладач роз'яснює йому зміст резолютивної частини судового рішення. Копія вироку рідною мовою обвинуваченого або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручається обвинуваченому. Отже, під час проголошення вироку в такому випадку присутність викладача є обов'язковою. Суд не повинен проголошувати вирок за його відсутності [96, с. 974].

Існують акти тлумачення, які містять інформацією з обмеженим доступом: 1) акти тлумачення з конфіденційною інформацією; 2) акти тлумачення з таємною інформацією; 3) акти тлумачення з службовою інформацією.

Обмежене оприлюднення та обмежений доступ до таких актів тлумачення здійснюється відповідно до законодавства України при дотриманні сукупності певних вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Інтерпретаційні акти, які містять інформацію з обмеженим доступом мають надаватися розпорядником інформації, якщо він правомірно оприлюднив її

раніше та якщо немає законних підстав для обмеження у доступі до такої інформації, які існували раніше [180].

Доцільно на веб-сайті оприлюднювати найбільш запитувану інформацію за власною ініціативою розпорядника навіть без законодавчої вказівки щодо цього, бо такий підхід оптимізує його роботу через зменшення потоку запитів на інформацію. Тобто, крім виконання вимог з приводу оприлюднення інформації за Законом України «Про доступ до публічної інформації» та іншим законодавством (напр. Постановою КМУ № 3 від 4 січня 2002 р.), розпорядник самостійно може визначити додаткові види відомостей, що підлягають оприлюдненню на його веб-сайті [180].

Акти тлумачення індивідуальної дії, що не мають загального характеру, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» обов'язково повинні оприлюднюватись. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 15 цього Закону розпорядники інформації зобов'язані: оприлюднювати акти тлумачення індивідуальної дії (крім внутрішньоорганізаційних), прийняті розпорядником проекти рішень, що підлягають обговоренню, інформацію про нормативно-правові засади діяльності. На практиці багато хвилювань серед правозахисників викликає використання органами влади непередбачених законодавством позначок: «опублікуванню не підлягає» та «не для друку», якими фактично засекречуються тексти окремих актів. Більше того, навіть після введення в дію Закону України «Про доступ до публічної інформації» Кабінет Міністрів України все одно використовує ці грифи [34, с. 11].

Якщо орган влади не оприлюднив акт тлумачення, який вас цікавить, можна звернутися спочатку з інформаційним запитом про отримання такого документа (на підставі ст. 19 Закону України «Про доступ до публічної інформації»), а в разі відмови – з позовом до суду. Суд має право витребувати оспорюваний документ і перевірити правомірність присвоєння йому обмежувального грифу, аналізуючи зміст і дотримання процедури (ведення журналу тощо). Також можна

оскаржувати до суду, в прокуратуру чи вищестоящий орган сам факт неоприлюднення акта [34, с. 11].

В законодавстві порядок (процедуру) оприлюднення цих актів чітко не визначено, що на практиці призводить до численних зловживань з боку органів місцевої виконавчої влади. Практичне значення має розмежування офіційного та неофіційного оприлюднення: акт тлумачення набуває чинності тільки з моменту офіційного оприлюднення. Воно може здійснюватися тільки способами, прямо передбаченими законодавством (про що буде йти мова нижче).

Неофіційне оприлюднення є способом інформування населення про зміст прийнятих актів тлумачення, але не може використовуватися для офіційного застосування. Це означає, що органи державної влади не мають права посилалися на текст офіційно неоприлюдненого акта у своїх рішеннях, вимагати його виконання чи притягати на його підставі до юридичної відповідальності. Так само не можуть на нього посилалися й громадяни для обґрунтування своїх вимог чи звернень у суді, чи інших органах державної влади. Ще одним спірним питанням є сам термін «оприлюднення», визначення якого законом теж не передбачено. Ось чому державні адміністрації та органи місцевого самоврядування трактують його кожен на свій лад, коли визначають, які акти і яким чином оприлюднювати. Таких способів виникло кілька, і кожен з них заслуговує на розгляд:

1. Розміщення прийнятих актів тлумачення на інформаційних стендах. Інформаційні стенди дозволяють дуже швидко і економно оприлюднювати інформацію. Проте, вони здебільшого розташовані в приміщеннях органів влади. Такий спосіб ознайомлення доступний для громадян, які проживають поруч з цим органом, працюють в ньому, або часто бувають у справах. З кожним новим прийнятим актом, інформація, що характеризує діяльність органу влади, змінюється. Це вимагає її систематичного оновлення.

2. Опублікування деяких актів тлумачення обласної державної адміністрації чи міської ради (як правило інтерпретаційні акти, які містять регуляторний характер) в різноманітних засобах масової інформації, за вибором

самих органів в кожному окремому випадку. При цьому всі інші акти тлумачення залишаються неоприлюдненими. При такому способі оприлюднення інтерпретаційних актів, громадянин може ознайомитись з текстом лише тих актів, які чиновники бажають довести до відома населення, за умови, що знайде газету чи видання, де було опубліковано відповідний документ. Це суперечить вимогам багатьох нормативно-правових актів, і порушує конституційні права людини.

3. Розміщення актів тлумачення тільки на офіційному веб-сайті цього органу. Міністерство юстиції України так роз'яснює цю процедуру: «офіційне оприлюднення правових актів – це розміщення в офіційних друкованих виданнях правових актів». А також: «Законодавством України не передбачено офіційне оприлюднення правових актів (в тому числі актів тлумачення) органів державної влади та органів місцевого самоврядування в електронних засобах масової інформації». Тоді як, відповідно до роз'яснень Державного комітету інформатизації України: «Згідно чинного законодавства веб-сайти не відносяться до засобів масової інформації». Тож такий спосіб оприлюднення актів тлумачення може використовуватись лише як додатковий. І його можна зробити доволі зручним як для населення, так і для органів влади.

Теоретично для ознайомлення з діяльністю органів влади через офіційний веб-сайт необхідно мати доступ до мережі Інтернет, володіти навичками користування комп'ютером та мережею Інтернет. А службовцям достатньо лише створити офіційний веб-сайт та регулярно його наповнювати. Однак насправді не все так просто. Навіть, якщо Ви досвідчений користувач, ніхто не гарантує успіху в отриманні інформації. По-перше, веб-сайти органів влади часто поновлюються, змінюють свою структуру, у зв'язку з чим припиняють свою роботу на час реконструкції. По-друге, здебільшого, вони оснащені незручними, або й взагалі не мають пошукових систем. По-третє, не всі органи влади мають свої офіційні веб-сайти і тільки поодинокі – на офіційному рівні закріпили домене ім'я. По-четверте, і найгірше, окремі акти тлумачення мають дивну здатність «зникати» з

офіційного веб-сайту. Логічно, що за таких умов громадяни часто не можуть знайти потрібні їм документи. Такий спосіб є ненадійним.

4. Опублікування актів в офіційному друкованому виданні або, за його відсутності, у визначеному розпорядженням її голови друкованому засобі масової інформації. Такий спосіб є найбільш доцільним, і має низку переваг:

- громадяни знають, які газети є офіційними виданнями місцевої адміністрації, і де шукати необхідні нормативні акти (для цього видається окреме розпорядження органу). Опублікування інтерпретаційних актів в інших газетах чи виданнях не вважається офіційним оприлюдненням;

- розміщення кількох примірників випусків офіційних друкованих видань, наприклад, в центральних бібліотеках дозволяє зробити їх доступними. Зручною також може бути підписка на таке видання [34, с. 16].

- опублікування усуває будь-які суперечки з приводу вступу акта тлумачення в дію, офіційного тексту і, взагалі, дозволяє органу влади буквально виконати свій обов'язок про оприлюднення таких актів. У випадку відсутності офіційного оприлюднення через опублікування, можна говорити про притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за бездіяльність;

- для того, щоб публікувати акти тлумачення, орган влади не мусить утримувати своє власне видання, що є дорого для бюджету. Він може укласти договір з будь-яким засобом масової інформації на таке опублікування або об'єднуватися з іншими органами [34, с. 17].

Отже, оприлюднення (опублікування) має своєю метою доведення до відома всіх зацікавлених громадян і посадових осіб змісту і форми прийнятих рішень, що, безумовно, відіграє істотну роль для ефективної реалізації нормативних положень актами тлумачення, підвищення рівня правосвідомості та правової культури суб'єктів права, якості та ефективності правового регулювання суспільних відносин; зміцнення законності та стабільності правопорядку в суспільстві.

В багатьох видах діяльності люди додержуються закону не тому, що знають його безпосередньо, а тому що наслідують взірці, встановлені іншими, кого вони вважають краще поінформованими, ніж самих себе. У такий спосіб обізнаність у законі небагатьох часто побічно впливає на дії багатьох. Законом має надаватись відповідна публічність також для того, щоб вони підлягали публічній критиці, в тому числі стосовно того, що являють собою типи законів, які мають прийматися лише за умови ефективного повідомлення їхнього змісту суб'єктам цих законів [34, с. 54]. Таким чином, з опублікуванням (оприлюдненням) актів юридичного тлумачення безпосередньо пов'язана їх дія в часі, просторі та за колом осіб, про що мова піде нижче.

3.2. Дія актів тлумачення норм права в часі

Для досягнення правової визначеності про яку було задекларовано у вступній частині означеної розвідки важливо, щоб суб'єкти права при здійсненні тих чи інших юридично значимих дій могли правильно оцінити можливі наслідки скоєних дій, встановити коло нормативних актів, які їх регулюють, і узгодити свою поведінку з нормативними приписами. Для вирішення цього завдання власне необхідно чітко сформулювати правила дії нормативних правових актів, [300, с. 123] зокрема у часі. Так, на думку, І.Г. Оборотова, питання про дію правової норми у часі має велике практичне значення [149, с. 98]. Від його правильного вирішення досить часто залежить, який закон буде застосовуватися до конкретних відносин, як будуть здійснюватися його приписи, які обов'язки і права будуть мати сторони у правовідносинах, строки їхнього здійснення і багато іншого [21, с. 8].

Відомо, що часові межі дії характеризуються моментом набрання чинності актом і моментом втрати ним юридичної сили [161, с. 106]. Акти тлумачення приймаються після вступу нового нормативного акта в силу тобто набрання «актом чинності». Однак між набранням чинності нормативного акта, який підлягає тлумаченню і самого акта тлумачення існує певний часовий проміжок.

Перш ніж розпочати розгляд дії актів тлумачення в часі, необхідно визначити відповідне поняття. На перший погляд дію нормативного правового акта в часі можна визначити як регулювання ним відповідних суспільних відносин у певний проміжок часу. Однак акт тлумачення норми права (нормативно-правового акта) (або інтерпретаційний акт, як його ще називають) сам по собі регулювати правовідносини не може. На підставі такого акта не можуть виникнути суб'єктивні права, юридичні обов'язки і відповідальність. Навіть ті вчені, які визнають такі акти джерелами права, вказують, що «судова правотворчість не має самостійного значення ... носить вторинний, допоміжний характер, який полягає у внесенні у нормативну систему так званих вторинних нововведень» [91, с. 12]. На нашу думку, акт тлумачення доповнює або уточнює певні елементи правової норми, найчастіше гіпотезу або диспозицію. Таким чином, *за наявності акта офіційного нормативного тлумачення, акт, що підлягає тлумаченню діє з урахуванням тих доповнень і уточнень, які внесені актом тлумачення.* Тобто дія акту тлумачення у часі являє собою регулювання суспільних відносин нормативним актом, що підлягає тлумаченню з урахуванням конкретизуючих положень відповідного акта тлумачення в певний проміжок часу.

Проблеми дії в часі актів тлумачення виникають у зв'язку з тим, що іноді акти тлумачення (як, наприклад, автентичного, так і легального) суперечать сформованій правозастосовчій практиці, адже часто після набрання чинності нового нормативного акта правозастосовна практика не діє. З цього питання в юридичній літературі точаться гострі дискусії. Зокрема, відомі випадки, коли акти тлумачення суперечать змісту самого нормативного акта, на роз'яснення якого вони спрямовані. «Тлумачення закону іноді буває таке, що воно абсолютно змінює зміст закону колишнього» [270], - зазначав Є.М. Трубецької ще на зорі ХХ століття. На нашу думку, *акти офіційного нормативного тлумачення повинні носити суто інтерпретаційний характер і не повинні створювати нових норм права.* Уявляється, що мета тлумачення полягає саме в роз'ясненні положень нормативних актів, подоланні прогалів у праві, вирішенні юридичних колізій, а не в зміні діючих нормативних актів.

Тут хотілося б звернути увагу на один момент. Досить часто Постанови пленумів роз'яснюють питання дії в часі закону, а саме вказують, на які відносини поширюється новий закон, а на які та за яких обставин регулюються старим. Особливо актуально це тоді, коли окремі норми нового закону вступають в юридичну силу пізніше, ніж інша частина нормативного акта.

З цього приводу можна зазначити, що суди, до компетенції яких віднесено тлумачення нормативних актів, при виявленні розбіжностей між правозастосувачами у тлумаченні нового нормативного акту не завжди забезпечують своєчасну підготовку актів тлумачення. Це відноситься і до актів легального тлумачення, спрямованим на роз'яснення питань дії в часі нових прийнятих нормативних актів. Прикладом може слугувати відсутність актів легального тлумачення з питань про дію в часі статті 376 Цивільного кодексу України (самочинне будівництво) [282]. Тобто саме недостатнє опрацювання при підготовці та прийнятті нормативних актів можливих варіантів їх тлумачення, тексти нормативних актів не виключають можливість розбіжностей у їх тлумаченні. При розробці проектів нормативних актів не завжди сповна враховуються рекомендації вчених, суддів, співробітників правозастосовних органів, представників інших державних та недержавних організацій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з реалізацією підготовлюваного нормативного акту.

Взагалі варто зазначити, що дія інтерпретаційного акта – це обов'язковість виконання громадянами, посадовими особами, державними органами та іншими суб'єктами права стосовно певної сфери (виду) суспільних відносин, за певних обставин (ситуацій), протягом певного часу, на певній території (у певному просторі) та відносно конкретного певного кола суб'єктів права, тобто осіб, організацій (у широкому значенні слова), що наділені певними характеристиками.

Межі дії актів тлумачення визначаються такими критеріями (параметрами):

- видом регульованих суспільних відносин (тобто предметом регулювання);
- обставинами, за настанням яких вони повинні бути покликані до виконання своєї регулятивної функції;

- часовими вимірами;
- просторовими вимірами (або територією в широкому розумінні слова);
- колом осіб, на яких поширюється акт тлумачення [122, с. 154].

Проблема дії правової норми в часі в тому числі акта тлумачення норм права тривалий час залишалася «білою плямою в юридичній науці». Нині вона доволі актуальна, оскільки акти тлумачення застосовуються до відносин, що мають місце в період від введення їх в дію до втрати ними сили.

Взагалі для того, щоб зрозуміти будь-яку проблему, не лише правову, необхідно починати з її «коріння», з зародження самої ідеї, вивчення поступового її розвитку від самого початку до теперішнього часу. Вивчення історії розвитку інституту дії актів тлумачення норм права в часі має суттєве значення для розуміння багатьох теоретичних і практичних питань [110].

Створення часової теорії дії актів тлумачення в часі у західній правовій системі відносять до періоду існування Римської імперії. Занурюючись в античність можна знайти зародки всіх сучасних теорій, які слугували та продовжують слугувати основою та першоджерелами дослідження та творення правових явищ, принципів, норм, юридичних фактів та самого права. Перша згадка про дію правового акта в часі міститься в промовах Марка Тулія Цицерона: *Lex prospicit, non respicit* (закон дивиться вперед, а не назад). Однак, відповідності з існуючими тоді поглядами на право, як на процес новий, закон не підлягав застосуванню до завершених справ, але застосовувався до всіх справ, що знаходились в провадженні, незалежно від часу виникнення відносин, які вирішуються [259, с. 5].

Дія законів та інших правових актів в тому числі інтерпретаційних актів в часі, в період Римської імперії як предмет наукового пізнання, науковцями досліджувалась лише поверхнево, в основному в контексті розкриття публічно-правового порядку в Стародавньому Римі. В римському праві законом вважалось спеціальне і конкретне в правовому відношенні вираження суверенної волі римського народу, реалізоване через сформовані державні постанови. Постанови

виносилися на обговорення народних зборів магістрами. Видання закону обов'язково повинно було здійснюватись у відповідному порядку. Ініціатива закону походить завжди від якого-небудь магістра. Акт тлумачення у вигляді постанови повинні бути виставлені на форумі в крайньому випадку за *trinundinum*, тобто за 24 дні до дня того народного зібрання коли він буде голосуватись. В цілому акт тлумачення виражав обов'язкову юридично зобов'язуючу волю, що мала передумови та була прив'язана до конкретної дати і конкретних обставин. Разом з тим, були вироблені певні принципи сприйняття дії закону.

Закон мав необмежений термін дії, не могло бути закону з точно визначеним терміном припинення його дії. Більше того, римське право не передбачало можливості власне юридичного скасування закону, можна було прийняти змістовно нову законну постанову по тому ж питанню або у відношенні до тієї ж особи, але один раз повноважне (правочинне) вираження волі народу сумніву не підлягало. Попередній закон в будь-якому випадку мав прерогативу (в цьому також була особливість римського публічно-правового порядку). Закон припинив свою дію або з юридичним видозміненням норм з того ж питання шляхом нового закону, або з фактичним припиненням своєї дії; в зв'язку зі зміною обставин, з припиненням причин, що породили закон: *cessante ratione legis, cessat et ipsa lex*. До кінця Республіканського періоду зародилися основні засади дії закону в часі, що стали першоосновою закономірностей та принципів дії інтерпретаційних актів в часі в правових системах багатьох сучасних країнах світу.

Після остаточного закріплення імператорської влади, вищу силу закону мали одноосібні розпорядження імператора, що носили загальну назву «конституції», які діяли на всій території держави. Одні з них це рескрипти і декрети, які кваліфікувались, як акти тлумачення діючих законів і тому не втрачали юридичної сили внаслідок зміни імператора [110].

Будь-який інтерпретаційний акт має межі своєї чинності. Дія інтерпретаційного акта в кожній державі визначається порядком набрання чинності акта тлумачення та моментом припинення його юридичної сили. В основному, акти тлумачення приймаються після вступу нового нормативного акта в силу, і між вступом в силу тлумачувального нормативного акта та акта тлумачення існує певний часовий проміжок [53, с. 137].

Дія акта тлумачення у часі починається з моменту набрання ним чинності – календарної дати, з якої всі суб'єкти права (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, інші фізичні і юридичні особи тощо) повинні керуватись ним, виконувати і додержуватись його приписів.

Відомості, щодо порядку і строків набрання правовими актами чинності встановлюються в законодавстві кожної держави. У нас ці правила сформульовані насамперед у ч. 2 і 3 ст. Конституції України, згідно з якими закони і інші правові акти в тому числі інтерпретаційні акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку встановленому законом [91].

Отже, в Конституції України порядок набрання чинності правовими актами викладено лише в загальних рисах. Більше того в Конституції є пряма вказівка на необхідність прийняття з цього питання спеціального закону. На жаль, на сьогодні в Україні такого закону ще немає [57, с. 292]. Зараз з цього питання діють Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 «Про порядок офіційного обнародування нормативно-правових актів і набрання ними чинності» [194] і Указ Президента України від 3 жовтня 1992 р. № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» [179].

У юридичній літературі поняття «введення в дію» визначено як «завершальну стадію законодавчого процесу, що включає визначення порядку й умов набрання чинності законом порядку та умов його впровадження в систему

законодавства, а також порядку й умов застосування закону в цілому чи окремих його положень» [28].

Дія акта тлумачення норм права в часі визначається моментом набрання ним чинності та моментом припинення його юридичної сили. Момент вступу інтерпретаційного акта в дію пов'язаний з тим, який з правових актів є об'єктом інтерпретаційної практики [90, с. 654]. Акти тлумачення набирають чинність:

- з моменту прийняття;
- з моменту опублікування;
- з моменту передбаченого в самому нормативно-правовому акті, що тлумачиться чи в супроводжувальному акті про порядок введення цього нормативного акта в дію;
- по закінченні встановленого терміну після його опублікування (наприклад, для законів України це 10-денний строк, якщо в законі чи постанові про проведення його в дію не вказаний момент набрання законом чинності);
- з моменту фактичного отримання акта тлумачення виконавцями (якщо даний акт не підлягає опублікуванню);
- з виникненням певних обставин (проголошення війни, надзвичайного стану тощо);
- з дати реєстрації (затвердження) акта тлумачення [35, с. 129-130].

Цвік М. В. розглядає порядок набуття чинності деякими загальнодержавними нормативними актами тлумачення:

1. Згідно з ч. 5 ст. 94 Конституції України та Указом Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 «Про порядок офіційного обнародування нормативно-правових актів і набрання ними чинності» [194]. нормативні акти тлумачення Верховної Ради України і Президента України набирають чинність через 10 днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим нормативним актом, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

2. Згідно зі ст. 52 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [186] нормативні акти тлумачення Кабінету Міністрів України набувають чинності з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування.

3. Згідно з Указом Президента України від 3 жовтня 1992 р. № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» [179] нормативні акти тлумачення, що видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, підлягають держаній реєстрації в Міністерстві юстиції України. Такі нормативні акти набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізніший строк набрання чинності [57, с. 292-293].

Встановлення точного строку вступу в силу актів тлумачення важливе тому, що саме з цього моменту їх приписи підлягають виконанню. Наприклад, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, що мають нормативний характер, набувають чинності з того строку, який в них вказаний. Такий порядок встановлено в більшості держав. Якщо ж така вказівка відсутня, то вони набувають чинності з моменту їх прийняття. Новий акт тлумачення поширює свою дію тільки на ті відносини, які мають місце після його вступу в силу [171, с. 284].

Правозастосовчі акти, які служать об'єктом тлумачення, вступають в юридичну (законну) силу, як відомо, з моменту їх прийняття, підписання, затвердження, отримання адресатом, настання певних обставин, після закінчення певного строку, з конкретної дати, встановленої самим суб'єктом правозастосування, з моменту зазначеного в реалізованому нормативному правовому акті [72, с. 415].

Сфера дії правотлумачних актів збігається зі сферою дії витлумачених норм та не може бути ширшою за неї. Дія інтерпретаційних актів у часі визначається

чинністю норм права, що підлягають тлумаченню. Інтерпретаційні акти діють поряд з витлумаченими нормами, починаючи з моменту набуття ними чинності [57, с. 437].

Бувають випадки, коли нові нормативні акти (особливо великі або такі, що містять суттєві зміни по відношенню до раніше прийнятих норм права) не завжди вводяться в дію з таким розрахунком, щоб всі зацікавлені особи мали можливість заздалегідь ознайомитися з новим актом, при необхідності привести у відповідність з ним, підготувати і прийняти передбачені новим нормативним актом акти нижчою юридичної сили. Останнє призводить до того, що у суб'єкта права існує право чи обов'язок по вчиненню передбачених законом дій, однак відсутній механізм реалізації даного права або обов'язку. Відтак органи, до компетенції яких віднесено тлумачення нормативних актів повинні мати достатньо часу для підготовки відповідних актів тлумачення.

Прикладом несвоечасного прийняття акта, який встановлює механізм реалізації права, може бути відсутність на протязі тривалого часу закону, що регулює реалізацію права громадян призовного віку на проходження альтернативної служби в разі, якщо проходження військової служби суперечить їхнім переконанням.

Певний внесок у вирішення питань про напрями дії актів тлумачення у часі зроблено Конституційним Судом України в Рішенні у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 [217].

У цьому рішенні зазначається, що перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма). Оскільки тлумачення не виходить за межі правових норм, а лише розкриває їх дійсне значення, то інтерпретаційні акти мають зворотну силу (ретроактивна форма), межі якої визначаються моментом набрання чинності юридичним актом, що підлягає тлумаченню. Ця

особливість відрізняє акти тлумачення норм права від нормативно-правових актів, які не можуть мати зворотну дію, крім випадків, коли це прямо передбачено законом та відповідає правовим принципам. Так, якщо правова норма застосовувалася в кримінальному праві в одному значенні, а згодом Пленум Верховного Суду або Конституційний Суд дав тлумачення в іншому значенні, то в разі зміни покарання у бік пом'якшення, наприклад, у випадку перекваліфікації даного діяння, такий акт тлумачення повинен мати зворотну силу [209, с. 651].

Коли говорять про зворотну силу закону, то мають на увазі, що закон поширює свою дію на суспільні відносини, які виникли до його створення, причому зворотна дія надається законом на необмежений час. При тлумаченні зворотна (ретроактивна) дія проявляється в тому, що правовідносини, які виникли під дією певної правової норми, повинні розвиватися і реалізовуватися у відповідності зі змістом цієї норми, який їй надається актом офіційного тлумачення. Однак при тлумаченні його дія може бути ретроактивною тільки до моменту, коли норма, що підлягає тлумаченню вступила в силу. Далі цього моменту ретроактивність тлумачення не поширюється [128, с. 162].

Тому одна із специфічних ознак актів тлумачення це можливість їх дії зворотної сили. Наприклад, якщо правова норма застосовувалася в кримінальному праві в одному значенні, а згодом Пленум Верховного Суду України або Конституційний Суд України дав тлумачення їй в іншому, то в разі зміни покарання у бік пом'якшення, наприклад, у випадку перекваліфікації даного діяння, такий акт тлумачення повинен мати зворотну силу [209, с. 643].

Якщо норма права за будь-яких причин не діяла до видання акта її офіційного тлумачення, то після його видання діятиме відповідно до наданого офіційним роз'ясненням її дійсного змісту. Зовсім інша справа, коли норма права реалізується зі змістом, який відрізняється від того, що роз'яснюється в акті її офіційного тлумачення.

В інтерпретаційному акті може прямо вказуватися на необхідність перегляду раніше ухвалених рішень, які не відповідають викладеному в ньому

тлумаченню норм права. Так виходячи з наданого ним тлумачення, Конституційний Суд України в Рішенні у справі за зверненням жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. зазначив, що ухвали судів про відмову в прийнятті позовних заяв жителів міста Жовті Води до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань, які виникли у зв'язку з придбанням облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 р., та відшкодування моральної шкоди підлягають перегляду в порядку, встановленому Цивільним кодексом України [57, с. 438].

Оскільки інтерпретаційні акти мають зворотну дію, момент набрання ними чинності не має такого принципового значення, як момент набуття чинності закону. Тому, наприклад, Конституційний Суд України у одних своїх рішеннях вказує, що вони набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, а в інших обходить це питання мовчанням [120, с. 61].

Більшість учених, наприклад А. С. Піголкін, підтримуючи безумовний ретроактивний ефект офіційного тлумачення норм права, по суті, визначають наведені дії певних суб'єктів, які реалізовували або застосовували відповідні норми права як такі, що не відповідають дійсному змісту норми права, а прийняті ними документи – не є дійсними [163, с. 124]. Інші автори, такі як А. Тілле, зазначають, що зворотна сила офіційного тлумачення не завжди призводить до суспільно виправданих наслідків [259, с. 74]. Щоб уникнути таких результатів, пропонують обмежувати зворотну дію офіційного тлумачення в певних випадках, наприклад, коли вони передбачені рішеннями та вироками, що набули законної сили. З цим не погоджується Б. П. Спасов, мотивуючи тим, що для обмеження ретроактивного ефекту офіційного тлумачення нема легальних підстав, пропонує з міркувань доцільності, скасовувати ретроактивний ефект, якщо для цього є законні підстави [232, с. 57].

На думку вітчизняного вченого Ю. Л. Власова офіційне тлумачення має діяти з моменту набуття юридичної сили нормою права, дійсний зміст якої роз'яснюється у відповідному акті. Водночас, коли норма права вже діє і

реалізується не з тим змістом, що роз'яснюється в акті офіційного тлумачення, і при цьому офіційне тлумачення такої норми погіршує правове становище суб'єктів суспільних відносин, надане роз'яснення повинно діяти з моменту опублікування офіційного тлумачення. Цей принцип, по-перше, повніше захищатиме права і свободи особи; по-друге, попереджатиме випадки видання нових норм права чи внесення змін і доповнень до існуючих під виглядом їх офіційного тлумачення [38, с. 106].

Усі акти тлумачення за часовим критерієм (тривалістю їх дії) можуть бути поділені на два види:

а) акти тлумачення із невизначеним строком дії, для яких не встановлений кінцевий момент їх дії;

б) акти тлумачення тимчасової дії, тривалість якої залежить від різних заздалегідь визначених обставин [122, с. 154].

Дія акта тлумачення норм права у часі завершується з моменту припинення дії нормативного акту, що є об'єктом тлумачення (календарної дати, з якої нормативний акт остаточно втрачає чинність) [254, с. 98]. Традиційно в юридичній літературі наводяться такі підстави припинення дії актів тлумачення:

1) закінчення строку дії нормативно-правового акта, який є об'єктом тлумачення;

2) зміна обставин акта тлумачення, на які він був розрахований, тобто зникнення тих суспільних відносин, на які інтерпретаційний акт був поширений [44, с. 129] (наприклад, втратили свій сенс і тому припинили дію акти періоду Великої Вітчизняної війни після її закінчення);

3) визнання судами офіційних актів тлумачення неконституційними, незаконними або такими, що не відповідають правовому акту вищої юридичної сили (наприклад, рішення можуть приймати Конституційний Суд України);

4) скасування інтерпретаційного акта іншим актом тлумачення [254, с. 98-99].

Болгарський науковець Б. П. Спасов вважає, звичайними та найбільш поширеними випадками зупинення дії акта тлумачення є скасування норми яка тлумачиться. Оскільки те, що витлумачувалося, вже не існує, то стає безглуздим існування акту, яким давалося тлумачення. Зміна норми може призупинити дане її тлумачення, коли зміна торкнулася тієї частини правового припису, яка визвала в свій час необхідність офіційної інтерпретації. Однак можливо, що відповідна норма змінена або скасована, але акт тлумачення зберігає свою силу і значення (наприклад, при зміні норми збережеться незмінною та її частина, якій було дано тлумачення). При повному скасуванні будь-якого правового припису тлумачення може зберегти свою силу і значення, якщо стосується певних термінів, понять або інститутів. Зрозуміло, це не загальнозначуще явище, а виключення, але воно все-таки можливо. Більш того, тлумачення скасованої правової норми може в деяких випадках допомогти в з'ясуванні нових правових правил поведінки, які покликані регулювати аналогічні суспільні відносини або стосуються інститутів, що мають зв'язок з скасованими [232, с. 238].

Що стосується припинення дії акта тлумачення, то в цьому сенсі, він поділяє долю відповідного нормативно-правового акта.

Конституційний Суд дійшов висновку, що органи місцевого самоврядування мають право прийняти рішення, вносити до них зміни та скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами, керуючись у своїй діяльності ними та актами Президента, Кабінету Міністрів [216, с. 77].

Це виходить із правової позиції Конституційного Суду України, за якою конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайно є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше

не визначено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше [235, с. 532-533].

Конституцією встановлено правило, за яким рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду (частина 2 статті 144). Цей Конституційний припис конкретизовано, частині 10 статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», якою акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам визнаються незаконними в судовому порядку [235, с. 532-533].

У Законі України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [182] органу місцевого самоврядування надано право за його ж ініціативою переглянути, зупинити дію та скасувати власний регуляторний акт (ч. 1, 2 ст. 11). Зі змісту Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [201] випливає, що органи місцевого самоврядування у місячний строк повинні усунути виявлені Уповноваженим з прав людини порушення прав і свобод людини і громадянина (п. 11, ст. 13; ч. 3, ст. 15), тобто скасувати або змінити свої рішення. У Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» визначено право органів місцевого самоврядування привести у відповідність із законодавством прийняті ними рішення з питань регулювання земельних відносин, використання та охорони земель (абзац 2 пункт «б» статті 6), тобто змінити власні акти. Законом України «Про звернення громадян» [185] встановлено право органів місцевого самоврядування скасовувати або змінювати або оскаржувати рішення (абзац 5 частини 1 статті 19).

На думку судді Конституційного Суду України у відставці А. А. Стрижака системний аналіз наведених положень Конституції та Законів України дає підстави вважати, що за органами місцевого самоврядування законодавцем закріплюється право на зміну та скасування власних рішень. Таке право випливає

із конституційного повноваження органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення шляхом прийняття рішень, що є обов'язковими до виконання на відповідній території. оскільки вони є суб'єктами правотворчості, яка передбачає право формування приписів, їх зміну, доповнення чи скасування [235, с. 532-533].

Що стосується актів тлумачення обласних державних адміністрацій, то називаються такі основні підстави втрати чинності:

1) Пряме скасування акта тлумачення відбувається тоді коли існує вказівка щодо скасування нормативно-правового акта, який став об'єктом тлумачення, міститься в іншому подібному акті. Це може бути як окремий документ, який приймається спеціально для того, щоб офіційно скасувати застарілі нормативно-правові акти, або ж норма про скасування старого акта вміщується в новому документі, що регулює аналогічне питання.

2) Фактичне скасування акта тлумачення відбувається тоді, коли із зазначеного питання пізніше прийнято інший інтерпретаційний акт.

3) Закінчення строку дії інтерпретаційного акта, залежить від того на який строк видався нормативно-правовий акт який є об'єктом тлумачення та на який був установлений.

4) Зміна обстановки, зникнення суспільних відносин, на регулювання яких був розрахований акт тлумачення [137].

В усіх випадках втрата чинності інтерпретаційного акта відбувається після того, як нормативно-правовий акт фактично вичерпав себе, орган, який його видав, дійшов висновку, що немає потреби в регулюванні суспільних відносин. При цьому не потрібно приймати спеціальний акт про зупинення або відновлення дії інтерпретаційного акта.

Підсумовуючи, зазначимо, що акти тлумачення норм права, які приймаються Конституційним судом України в межах його компетенції з точки зору дії в часі досить схожі на нормативні акти, однак вони вступають в дію до їх опублікування, що неприпустимо для нормативних актів. Крім того, дані акти

можуть діяти по іншому, деяких випадках, які не характерні для нормативних актів. Якщо акт тлумачення прийнятий до введення в дію нормативного акту, він починає діяти з тієї ж дати, що і нормативний акт. Акт тлумачення володіє мінімальною зворотною силою, якщо він прийнятий пізніше нормативного правового акту. Саме тому вважаємо, що з метою найбільш повного забезпечення єдності законності необхідно передбачити в процесуальному законодавстві України можливість перегляду за нововиявленими обставинами судових актів судів загальної юрисдикції та господарських судів у разі, якщо ухваленим після вступу відповідного судового акта в законну силу актом автентичного або легального тлумачення застосований у конкретній справі нормативний акт витлумачений інакше, ніж він витлумачений судом, який видав акт тлумачення.

Призупинення або відновлення дії нормативного акта спричиняє відповідно призупинення або поновлення акта тлумачення норми права. При припиненні дії нормативного акта шляхом його скасування, фактичної заміни, закінчення терміну дії акт його тлумачення продовжує діяти, якщо в нормативному акті, що прийшов йому на зміну, містяться аналогічні норми. При припиненні дії нормативного правового акта шляхом визнання його не чинним в судовому порядку відповідні положення акта його тлумачення припиняють діяти з тієї ж дати, що й відповідний нормативний акт. Акт тлумачення може бути змінений або скасований при тому, що нормативний правовий акт, що був витлумачений не змінюється. При цьому акт тлумачення у новій редакції має мінімальну зворотню силу.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що *дія акта тлумачення норми права у часі являє собою врегулювання суспільних відносин інтерпретаційним нормативним актом з урахуванням конкретизуючих положень відповідного акта тлумачення в певний проміжок часу.*

Акти тлумачення діють у часі за загальними правилами дії нормативних правових актів, однак питання про зворотню силу має бути врегульоване нормативно, так як правових приписів з даного питання чинне законодавство не

містить. Питання про дію актів тлумачення в часі має не тільки важливе наукове, а й практичне значення, дозволяючи вносити ясність і чіткість у правове регулювання суспільних відносин, забезпечення прав і свобод людей, їх колективів і організацій, сприяти підвищенню якості та ефективності інтерпретаційної та інших різновидів юридичної практики, зміцненню законності і правопорядку в країні. Тому вважаємо, що при прийнятті та тлумаченні норм права необхідно враховувати наявність описаних у даному підрозділі проблем і уникати причин їх виникнення.

3.3. Дія актів тлумачення норм права у просторі

Одним із сутнісних елементів держави є її територія. Це зумовлено тим, що держава не може існувати поза територією як сферою здійснення своїх функцій. Правовий простір інтерпретаційних актів також обмежений. В його основі лежать територіальні кордони держави [44, с. 134].

Просторова (територіальна) чинність актів тлумачення норм права характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів.

Така чинність залежить насамперед від того, як розуміти поняття цього простору (територія держави). В Україні законодавча інтерпретація зазначеного поняття нині значною мірою легалізована, офіційно зафіксована у Законі України «Про державний кордон України» від 17 листопада 1991 р. У ст. 1 цього Закону передбачено, що державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. У цьому законі визначено, які води належать до територіального моря України та до її внутрішніх вод (ст. 5, 6) [208, с. 135].

Однак на доктринально-науковому рівні дане питання або взагалі не розглядається у вітчизняній та зарубіжній літературі, або йому присвячується кілька рядків. Яскравий приклад вельми легковажного ставлення до даної теми демонструє, наприклад, видатний, болгарський учений-юрист Б. П. Спасов. Він

пише: «Питання дії указів про тлумачення в просторі не викликає яких-небудь проблем» [232, с. 230]. Якщо в книзі, виданій А.Ф. Черданцевим в 1979 році про дію інтерпретаційних актів у просторі навіть не згадується, то в роботі, опублікованій вже в 2003 році цьому питанню приділяється багато уваги. Вчений, зокрема, зауважує: «Дія інтерпретаційних актів у просторі відповідає дії в просторі актів, що підлягають тлумаченню. У разі застосування іноземного закону він розуміється згідно офіційного тлумачення відповідної держави. Інтерпретаційний акт фактично супроводжує інтерпретований ним закон при перетині ним кордону» [286, с. 304]. Насправді ж у теоретичному і практичному плані все набагато складніше, ніж здається вищезазначеним авторам. Не зовсім зрозумілим є, наприклад, саме визначення поняття «простір». У відомому словнику С. Ожогова слово «простір» має три значення: 1) об'єктивна реальність, форма існування матерії, що характеризується протяжністю та обсягом; 2) проміжок між чим-небудь, місце, де що-небудь вміщається; 3) поверхня, земельна площа [154, с. 540].

В енциклопедіях та енциклопедичних словниках простір розглядається як загальна форма існування матеріальних об'єктів і процесів, які характеризують їх структурність, протяжність, об'єктивність, єдність перервності і неперервності [135, с. 12]; [136, с. 28]; [229, с. 283]. У філософії простір досліджується, як правило, у зв'язку з тимчасовими параметрами системи [11, с. 103]; [49, с. 218]; [68, с. 259-263]; [157, с. 124-127]; [233, с. 276-285]; [276, с. 124]. Так, аналіз відповідних філософських робіт дозволяє нам виділити загальні і специфічні (локальні) властивості простору. До загальних властивостей простору відносять звичайно *протяжність*, яка б означала розташування та існування різних елементів, можливість додавання до кожного елементу деяких наступних елементів або зменшення їх числа. Протяжною можна вважати будь-яку систему, в якій можлива зміна характеру зв'язків і взаємодій, складових її елементів, їх числа, взаємного розташування і якісних особливостей. Це означає, що протяжність тісно пов'язана зі структурністю систем, що мають атрибутивний

характер. Разом з тим простору властива відносна *безперервність*, що виявляється в окремому існуванні об'єктів і систем, що мають певні розміри та межі, в існуванні різноманіття структурних рівнів з різними просторовими відносинами.

Загальною властивістю простору, що виявляється на всіх структурних рівнях є *тривимірність*, яка характеризує протяжність і структурність об'єкта, співіснування та взаємодія його елементів у різних системах. З протяжністю простору нерозривно пов'язані його метричні властивості, особливості зв'язку просторових елементів, порядок та кількість цих зв'язків.

До специфічних властивостей простору різноманітних систем відносяться симетрія і асиметрія, конкретні форми і розміри, місце розташування, відстань між об'єктами, межі, що відокремлюють різні системи. Всі ці властивості залежать від структури і зовнішніх зв'язків об'єктів, швидкості їх руху, характеру взаємодії з зовнішнім середовищем. Простір кожної матеріальної системи принципово але не безперервно переходить в простір іншої системи, яка може відрізнятися за локальними та іншими властивостям. Звідси відбувається зв'язок всього реального простору, його невичерпність у кількісних і якісних масштабах.

У вітчизняній юридичній літературі даний аспект проблеми розглядається, як правило, стосовно дії тільки нормативно правових актів [26, с. 19]; [27, с. 89]; [44, с. 209]; [106, с. 35] чи галузевих норм у просторі.

Відомий французький учений-юрист Ж. Карбоньє поряд з поняттям «соціальний простір» виділяє поняття «правовий простір», вважаючи останнє психологічною конструкцією, в якій люди важливіші, ніж визначені території. Зокрема він пише: «Ми стверджуємо про правовий простір в тому ж плані, як кажуть про соціальний простір. Обидва ці поняття не повинні розумітися в прямому, матеріальному сенсі, бути, так би мовити «прикріплені до ґрунту» [71, с. 177]. Звичайно, природною базою правового простору є територія, то є певна, обмежена частина землі на якій відбуваються відповідні події. Ідея юридичної плюралізму в її застосуванні до відмінностей негеографічного порядку (наприклад, класові відмінності, вікові відмінності і т.п.) припускає, що в одному і

тому ж місці може існувати кілька правових просторів. Це означає, що жодна з наявних систем не володіє власною територією. Правовий простір - це психологічна конструкція, - пише автор. Він окреслений мережею правовідносин. Для того щоб склався правовий простір, люди важливіші, ніж територія, але, зрозуміло, не ізольовані індивіди, а люди, пов'язані між собою і утворюють певні групи» [71, с. 177]. Зазначені положення вимагають, на наш погляд, деяких уточнень. По-перше, територія не обмежується тільки частиною землі. По-друге, складно погодитись з тим, що «жодна з наявних систем не володіє власною територією. Як ми вже відзначали з посиланням на переважну більшість філософів, простір є абсолютним атрибутом будь-якої системи, володіє об'єктивністю і певною незалежністю від свідомості людини. У виправданні Ж. Карбоньє в цьому випадку можна лише відзначити, що сучасна наука ще не сформулювала просторово-часових відносин для біологічних та соціальних систем, хоча деякі окремі випадки вивчені. Безумовно ідея про існування правового (економічного, політичного, соціального, національного, культурного, морального, психологічного тощо) простору, без сумніву, є плідною та вимагає її розробки не тільки в рамках правовідносин, взаємодії соціальних груп, але й набагато ширше.

На нашу думку, правовий простір - це все-таки певна територіальна межа, в якій існує і функціонує правова система (її елементи, частини, сторони і т.п.), здійснює свою юрисдикцію держава, окремі органи державної влади та місцевого самоврядування, господарюючі суб'єкти та інші недержавні організації. Таким чином, ми вважаємо в якості загального принципу (юрисдикційної презумпції) для всіх правових актів, у тому числі і актів тлумачення норм права – визнавати їх дію *в конкретних територіально просторових межах*. Дане положення застосовується до нормативно правових актів, закріплюється в українському законодавстві та в міжнародних актах. Наприклад, у статті 4 Кримінально-процесуального кодексу України говориться, що Кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених цим

Кодексом, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому цим Кодексом. При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення цього Кодексу. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України - за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України [97].

Територіальний принцип дії нормативних правових актів та актів тлумачення норм права впливає також зі статті 2 Конституції України, згідно з якою суверенітет України поширюється на всю її територію, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. У відповідності до статті 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [91].

Під територією вітчизняні вчені розуміють різні простори земної кулі з його сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряним простором, а також космічний простір і небесні тіла, що в ньому знаходяться. За основними типами, правового режиму вся територія поділяється на три класи: 1) державна територія; 2) території з міжнародним режимом; 3) території зі змішаним режимом [14, с. 18]. До державної відноситься така територія, яка знаходиться під суверенітетом конкретної держави, що здійснює в її межах своє верховенство. Належність і верховенство є двома основними ознаками державної території. Території з міжнародним режимом - це лежачі за межами, державної території простору, що не належить будь-якій державі окремо, а перебуває в їх загальному користуванні відповідно до міжнародних нормам, принципів права та договорів (відкрите море, повітряний простір над ним і глибоководне морське дно за межами континентального шельфу). Територія зі змішаним режимом - це континентальний шельф і виняткова економічна зона. Ці простори не знаходяться під суверенітетом конкретних держав і не входять до складу державних територій, але кожна прибережна держава має суверенні права на розвідку і розробку природних ресурсів прилеглого до нього континентального шельфу та виключної економічної морської зони. Обсяг прав і обов'язків по відношенню до даних територій визначається міжнародними нормами і договорами, зокрема Конвенцією про континентальний шельф 1958 р. [87] і Конвенцією ООН з морського права 1982 р. [86]. У межах своїх повноважень кожна держава видає закони, регулюючи згадані види діяльності (наприклад, в Україні 4 листопада 1991 року було прийнято Закон України «Про державний кордон України» з наступними змінами і доповненнями) [178].

Взагалі державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

- 1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;
- 2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) у той чи інший бік;

4) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх замовлення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді [90, с. 16-17].

До територіального моря належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материк, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а при відсутності договорів відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [90, с. 17].

До внутрішніх вод України належать: 1) морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; 2) води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; 3) води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль; 4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично

належать Україні; 5) обмежена лінією державного кордону частина вод, річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні [90, с. 17].

До території держави, на яку поширюється чинність її нормативно-юридичних актів та актів тлумачення, також звичайно включають територію її закордонних посольств, консульств, представництв, місій, територію її літаків, які знаходяться за межами держави, територію її торгових кораблів у відкритому морі (в океані), а також військових кораблів, що перебувають за кордоном [208, с. 135].

До території держави прирівнюються морські та річкові судна (військові та торговельні), що законно несуть прапор своєї держави, які перебувають у відкритому морі і, за деякими винятками, в іноземних портах. До території держави прирівнюються повітряні та космічні апарати, що несуть розпізнавальний знак своєї держави, а також деякі інші об'єкти (трубопроводи та інші споруди), які належать державі і розташовані в межах так званої міжнародної території [122, с. 158].

На основі норм і принципів міжнародного права, різного роду міжнародних угод територією України вважаються також військово-морські кораблі, що знаходяться під її прапором або розпізнавальним знаком у територіальних водах або порту іноземної держави, або у відкритому морі; морські та річкові судна торгового та іншого призначення, що знаходяться в відкритому морі під прапором України; повітряні кораблі з розпізнавальними знаками України; об'єкти (супутники, кораблі, станції тощо, запуснені в космічному просторі) тощо.

В руслі даного дослідження варто зауважити, що при встановленні та реалізації правових режимів кордону велику роль відіграють саме акти тлумачення норм права, які дозволяють усунути окремі неточності, протиріччя, колізії та інші недоліки між сторонами. Цей аспект проблеми, є насамперед предметом науки міжнародного права і не є безпосередньою метою нашого дослідження. Однак варто зазначити наступне. Як нами вже було зазначено, акти тлумачення норм права у вітчизняній літературі поділяються на акти, що діють на

території всієї держави і роз'яснення, що мають локальну сферу застосування [130, с. 96-100]. Зазначений підхід нам видається занадто абстрактним. У даному випадку не враховується дія українського законодавства і відповідних актів тлумачення норм права на території зарубіжних країн, а також те, що загальновізані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори відповідно до частини 2 статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто вони є складовими елементами правової системи нашої держави. Тлумачення міжнародного договору має здійснюватися у відповідності з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (розділ 3; статті 31-33) [37]. Згідно з пунктом «б» частини 3 статті 3 Віденської конвенції при тлумаченні міжнародного договору поряд з його контекстом, повинна враховуватися практика застосування договору, яка встановлюється угодою учасників відносно акту його тлумачення. Україна, як учасник Конвенції про захист прав та основних свобод людини, визнає юрисдикцію Європейського Суду з прав людини обов'язковою з питань тлумачення і застосування Конвенції та протоколів у випадках передбачуваного порушення Україною положень цих договірних актів, коли дане порушення мало місце після набрання ними чинності в ставленні України (стаття 1 Закону України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції») [196]. Тому застосування судами вищезазваної Конвенції повинно, здійснюватися з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини, щоб уникнути будь-якого порушення Конвенції в захисті прав людини та основних її свобод. У цьому плані певний інтерес становить питання про просторову сферу дії актів тлумачення Суду Європейського Співтовариства, - коли будь-який з національних судів звертається до нього (Суду ЄС) з проханням про розгляд юридичної справи в преюдиційному порядку. Строго кажучи, в цьому випадку немає сторін юридичного спору, процесуальні дії проводяться не з метою

розгляду спору сторонами; Суд ЄС бачить своє завдання в наданні допомоги національному суду. Таким чином, сторони спору в національному суді не можуть взяти на себе ініціативу і національний суд починає процедуру, передаючи питання на розгляд Суду ЄС, і рішення останнього повертається національному суду, де потім процес триває автоматично. Те, що відбувається в Суді ЄС - тільки фрагмент слухання в національному суді. Сторони юридичної суперечки в національному суді не можуть звертатися з проханням про перегляд судового рішення або про його тлумачення, однак, це має право зробити національний суд, він може прийняти рішення про повторну передачу питання на розгляд для винесення рішення з урахуванням нового аспекту або звернутися з проханням роз'яснити початкове рішення.

З цього приводу слушною є думка російського вченого В. Н. Карташова, який вважає, що межі дія інтерпретаційних актів в просторі обумовлені, по-перше, територіальною дією нормативно-правових актів; по-друге, місцем і роллю суб'єктів інтерпретаційної діяльності в ієрархії визначених органів; по-третє, компетенцією відповідних суб'єктів інтерпретаційної діяльності [72, с. 414].

Справді, дія акта тлумачення норм права у просторі відбувається відповідно до територіальних і екстериторіальних принципів.

Територіальна дія інтерпретаційного акта окреслена територією держави (Україна) або окремого регіону (Автономної Республіки Крим), або адміністративно-територіальної одиниці (обласного, районного, міського масштабу), тобто тією територією, на яку поширюються владні повноваження органу, що його видав (підприємства, установи тощо) [225, с. 378].

З приводу територіального принципу, то варто наголосити на думці М. В. Цвіка, який вказує, що інтерпретаційний акт може поширюватися:

а) на всю територію України (укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів) [57, с. 295].

Акти тлумачення Президента України у формі указів, які є обов'язковими до виконання на всій території України. Прикладом цього можуть бути Указ Президента України від 19 серпня 2008 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)», Указ Президента України від 10 травня 2006 р. «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів».

Кабінет Міністрів України видає постанови і розпорядження, обов'язкові до виконання. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2008 році «Деякі питання обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» [225, с. 374].

У п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснено, що «відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території усіма без винятку органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, організаціями, установами, посадовими особами, а також окремими громадянами та їх об'єднаннями...»

б) на територію відповідних адміністративно-територіальних одиниць або певну її частину (рішення органів місцевого самоврядування, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій) [57, с. 295]. Акти тлумачення можуть прийматися вищими й центральними органами держави, так і органами відповідними регіональними і певними локальними органами, а також органами місцевого самоврядування [208, с. 135].

Місцеві акти тлумачення мають територіальну обмежену дію:

– акти тлумачення, прийняті колективними суб'єктами безпосередньої демократії: а) у порядку місцевого референдуму (рішення); б) шляхом голосування на загальних зборах громадян (рішення); в) територіальними громадами (статути територіальних громад);

– акти тлумачення органів місцевого самоврядування – постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань їх компетенції; рішення обласних і районних рад; районних у містах, міських, селищних, сільських рад; рішення виконавчих комітетів рад і їх голів; набувають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо не встановлених більш пізній строк уведення їх у дію;

– акти місцевої виконавчої влади – акти (постанови, рішення і розпорядження) голів обласних і районних державних адміністрацій Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій та ін.; акти тлумачення керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевої державної адміністрації.

Локальні акти тлумачення мають внутрішню дію, в межах відповідних підприємств, установ, організацій: акти управління, що приймаються керівниками підприємств, установ, організацій в межах їх компетенції і поширюються на сфери службової і трудової діяльності (накази, інструкції, статuti, правила, положення) [225, с. 375-275].

В енциклопедичному словнику екстериторіальність означає (франц. *exterritorialite*, від лат. *ex* – поза і *territoralis* – той, що стосується території) [36, с. 246]. – вилучення, звільнення певних територій держави від дії її законів та поширення замість цього на зазначені території законів інших держав. Наприклад, дипломатичне представництво, консульські приміщення та архіви консульства іноземної держави, військові частини (військово-морські бази), літаки та кораблі, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом [122, с. 158].

З приводу даного питання варто зазначити, що нині в умовах світової глобалізації економічних процесів, дійсно стрімкого розвитку набувають взаємовідносини між державами та їх громадянами у різноманітних сферах життя, еміграції та імміграції, правове регулювання яких не може підпорядковуватися одній правовій системі. Це стосується правовідносин з іноземним елементом,

тобто таких, суб'єктом яких є іноземна фізична або юридична особа; або об'єктом яких є річ, яка знаходиться за кордоном; або у випадку коли юридичні факти, з якими пов'язано виникнення, зміна чи припинення правовідносин, мають місце за кордоном. Такі правовідносини не можуть бути локалізовані в межах системи законодавства однієї держави. Будь-яка держава в такому випадку зустрічається з проблемою вибору: або застосувати своє власне законодавство, або дозволити врегулювати відповідні відносини згідно з законодавством іншої заінтересованої у такому врегулюванні держави. Вибір другого варіанта здійснюється державою виключно добровільно. Водночас на сьогодні жодна держава в принципі не може відмовитися застосовувати іноземні правові акти, оскільки відмова в застосуванні у відповідних випадках іноземних законів може викликати відповідні заходи з боку інших держав, крім того, у певних випадках застосування іноземного законодавства для держави є більш доцільним, ніж застосування національного законодавства [115, с. 66].

Тобто екстериторіальність означає, що на території держави визначається і застосовується законодавство іншої держави. Однак застосування іноземного законодавства, а значить і визнання принципу екстериторіальності, є винятком, що можливий лише у міжнародних та міждержавних відносинах. Екстериторіальність ґрунтується на добровільності та взаємності держав [200, с. 266-267]. Разом з тим потрібно відзначити, що наявність у певних відносинах іноземного елемента не призводить до автоматичного застосування іноземного законодавства. Дозвіл на застосування іноземного права дається саме національним законодавцем, тому формально-юридичною підставою визнання і застосування права іноземної держави на своїй території є відповідні положення закону або відповідні міжнародно-правові договори. Не виключені випадки, коли держава може використовувати іноземне законодавство і в односторонньому порядку, сподіваючись, що у випадку виникнення аналогічних відносин на території іноземної держави, правове регулювання відбуватиметься відповідно до її законодавства [200, с. 66].

Найбільш чітко територіальний принцип дотримується в таких галузях, як конституційне, адміністративне, кримінальне, процесуальне право, а дія екстериторіального принципу спостерігається у цивільному, торговельному, сімейному праві [208, с. 378]. Таким чином держава дозволяє собі відхід від принципу територіальної дії акта тлумачення здебільшого у приватноправових відносинах. Проте навіть у приватноправових відносинах з іноземним елементом держава в особі своїх судових органів може відійти від принципу територіальної дії. Підставою для подібного вибору може бути безпека держави, основи встановленого в ній правопорядку тощо. Так, у ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» вказано, що норма права іноземної держави не застосовується, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основним правопорядком (публічним порядком) України .[115, с. 66].

Отже, аналіз зазначених вище теоретичних джерел і матеріалів інтерпретаційної та інших різновидів юридичної практики показує, що було б доцільно в самих актах тлумачення вказувати просторові сфери їх дії. Це внесло б більшу ясність і чіткість у правове регулювання поведінки людей, їх колективів та організацій, забезпечення різноманітних прав та інтересів суб'єктів, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Просторові межі дії інтерпретаційних актів визначаються відповідними межами правової норми, що тлумачиться. Як носії прецеденту тлумачення, інтерпретаційні акти можуть бути використані і за межами їх безпосередньої територіальної сфери дії. Крім того, якщо виникає необхідність звернення до законодавства іноземної держави, то воно повинно застосовуватися у відповідності з тим тлумаченням, яке має місце в державі яка безпосередньо прийняла нормативно правовий акт.

3.4. Дія актів тлумачення норм права за колом осіб

Усі автори, що займаються дослідженням правової природи актів тлумачення норм права, в якості самостійного критерію їх класифікації вказують також на коло осіб, яким ці акти адресуються, однак розглядають дане питання

буквально на одній - трьох сторінках [5, с. 311]. На нашу думку, цей аспект проблеми настільки різноманітний, теоретично і практично важливий, що ми приділимо йому більш пильну увагу.

Дія актів тлумачення норм права за колом осіб характеризується тим, на які саме суб'єкти права поширюється формальна обов'язковість юридичних норм, закріплених в інтерпретаційних актах. Ця юридична властивість таких актів значною мірою визначається чинністю у часі та чинністю у просторі: адже будь-який суб'єкт не може не перебувати на якійсь території (де поширюється або ж не поширюється чинність акта) і не діяти у певному часі (на який також поширюється чи не поширюється чинність акта). І все ж чинність акта тлумачення за колом суб'єктів не збігається повністю, не ототожнюється із двома попередніми проявами його чинності [208, с. 135].

За загальним принципом, чинність законодавства держави поширюється на всіх осіб, що перебувають на її території. Це зумовлюється, зрозуміло, суверенністю державної влади. У такий спосіб реалізуються насамперед засади рівності всіх людей перед законом, незалежно від їх біологічних і соціальних властивостей. І це найбільше відповідає концепції основоположних прав кожної людини, засадам верховенства права [208, с. 135].

У руслі даних міркувань, варто навести думку Б. В. Малишева, який дію актів тлумачення за колом осіб розглядає в трьох аспектах: особливості дії акта тлумачення щодо іноземців, які перебувають на території держави; обмеження щодо дії акта тлумачення на окрему категорію осіб; правила визначення осіб, на яких поширює свою дію акт тлумачення [115, с. 69].

Коло осіб, які підпадають під дію нормативного акта, визначається обсягом і специфікою правового статусу суб'єктів.

За характером політико-правового зв'язку суб'єкта з державою розрізняють:

а) нормативні акти загальної дії, які поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави (Конституція України) [91];

б) нормативні акти, які поширюються тільки на громадян даної держави (закони України «Про політичні партії в Україні» [191], «Про вибори Президента України» [176]);

в) нормативні акти, які поширюються на іноземних громадян та осіб без громадянства (Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [192]) [57, с. 296].

О. Ф. Скакун дію актів тлумачення за колом осіб визначає залежно від обсягу їх правового статусу:

а) загальної дії – поширюються на всіх осіб, що перебувають на території держави: громадяни, іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди), біженці; почесні громадяни, усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не користуються правом екстериторіальності. Тут виявляється тісний зв'язок дії акта тлумачення за колом осіб та у просторі.

б) спеціальної дії – деякі інтерпретаційні акти поширюються на всіх індивідуальних і колективних суб'єктів певної держави, що діють у конкретній сфері суспільних відносин; інші охоплюють лише конкретну категорію осіб (пенсіонерів, військовослужбовців, лікарів, вчителів та ін.);

в) виняткової дії – поширюються на осіб, що тимчасово перебувають на території держави (іноземних громадян та осіб без громадянства). Так, іноземним громадянам не надаються окремі права і на них не покладаються певні обов'язки: обирати і бути обраними у представницькі органи країни, бути суддями, перебувати на службі у Збройних Силах [225, с. 379].

Дія акта тлумачення за колом осіб пов'язана також з наявністю чи відсутністю в осіб юридичного імунітету. Юридичний імунітет (від лат. *immunitas* – звільнення, свобода) означає повне або часткове звільнення його носія від поширення на його дії загальних правових норм. У міжнародному праві утвердилося поняття дипломатичного імунітету [57, с. 297].

До іноземців, які мають повний імунітет від юрисдикції України, належать глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв, члени сімей глав дипломатичного персоналу представництв і члени сімей дипломатичного персоналу представництв, представники іноземних держав (глави держав, урядів тощо), члени парламентських і урядових делегацій, працівники окремих міжнародних організацій. Проте на цих осіб не поширюється імунітет від цивільно – правові відносини як приватні особи з відповідними позовами, за умови, що це виходить за межі їх офіційних функцій [88, с. 139].

Обмежений дипломатичний імунітет мають дипломатичні кур'єри, члени адміністративно-технічного і обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, консульські посадові особи і консульські посадові особи і консульські службовці, члени дипломатичного персоналу іноземних держав в інших країнах, які прямують транзитом через територію України та інші особи. Ці особи звільняються від кримінальної відповідальності лише за дії вчинені ними при виконанні своїх обов'язків (ст. ст. 37, 38 «Віденської конвенції про дипломатичні зносини»). Питання про кримінальну відповідальність осіб, що мають дипломатичний імунітет і вчинили злочини на території України, вирішується дипломатичним шляхом (ч. 4 ст. 6 КК України).

Нормами національного законодавства можуть бути встановлені депутатський, президентський, суддівський та інші види імунітету [57, с. 297].

Дія акта тлумачення норм права за колом осіб органічно пов'язана з дією акта тлумачення в просторі (детально про це мова йшла в підрозділі 3.3). Територіальний принцип дії акта тлумачення у просторі повинен визначатися як поширення дії акта тлумачення на всіх осіб незалежно від їхнього громадянства, які перебувають на території держави. В демократичній державі іноземці за свої правовим статусом в основному прирівнюються до громадян, за окремими вказаними в законі винятками. Спеціальні правила для іноземців можуть встановлюватися також міжнародно-правовими договорами між державами.

Оскільки громадянство визначається як політико-правовий зв'язок між державою і особою, то логічним є те, що різниця в дії акта тлумачення щодо іноземців насамперед повинна обумовлюватися відсутністю в іноземних громадян відповідних політичних (і похідних від них) прав і кореспондуючим цим правам обов'язків. Разом з тим сучасні держави досить часто практикують встановлення обмежень для іноземців у сфері соціально-економічних прав [115, с. 128].

Слід також зазначити, що правове регулювання дії акта тлумачення щодо іноземців ґрунтується і міжнародному праві на основі принципу взаємності. Принцип взаємності в міжнародному праві спрямований на недопущення дискримінації щодо громадян іноземних держав. Під даним принципом розуміється надання іноземним громадянам такого обсягу прав, який був би максимально наближеним до того, який мають громадяни на території своєї держави. Відхід однієї держави від даного принципу має наслідком аналогічної дії іншої держави. Дане положення підтверджується ч. 3 ст. 2 вже згадуваного нами Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [192], де вказується, що якщо іноземною державою встановлено обмеження щодо реалізації прав і свобод громадянами України, Кабінет Міністрів України може прийняти акт тлумачення у вигляді рішення про встановлення відповідного порядку реалізації прав та свобод громадянами цієї держави на території України. Цей акт тлумачення набирає чинності після його опублікування та може бути скасоване, якщо відпадуть обставини, які обумовили його прийняття [252, с. 207].

Існують різні думки щодо дії актів за колом осіб. Деякі вчені, наприклад О. Ф. Черданцев, вважають, що сфера дії акта офіційного тлумачення за колом осіб дорівнює сфері дії норми права, яку він тлумачить [285, с. 11]. Інші автори, такі як М. Г. Авдюков, наполягають на тому, що окремі акти офіційного тлумачення, наприклад, видані вищою судовою владою, є не обов'язковими для певних суб'єктів, скажімо, судів, оскільки є, по суті, рекомендаціями [1, с. 28]. Позиція, яку підтримує А. С. Піголкін, полягає в тому, що акти офіційного

тлумачення обов'язкові для виконання тими особами, які підлягають під юрисдикцію суб'єкта, що видав відповідний акт [162, с. 54].

Як бачимо, ця проблема є досить актуальною для теорії і практики, тому вимагає певного уточнення. В даному випадку йдеться про формальну обов'язковість актів офіційного тлумачення правових норм [140, с. 109].

На думку Ю. Л. Власова, сфера дії акта офіційного тлумачення формально не може дорівнювати сфері дії норми права, яку він тлумачить, оскільки обов'язковість правових норм походить із загальних принципів права та повноважень правотворчого суб'єкта, чого не можна сказати про акти офіційного тлумачення. Водночас помилково говорити про необов'язковість актів офіційного тлумачення. Правильнішим є твердження, що акти, які розглядаються, обов'язкові для виконання тими суб'єктами, які перебувають під юрисдикцією суб'єкта, що видав відповідний акт. Проте це також вимагає уточнення. Вчений вважає, що дія акта офіційного тлумачення поширюється на коло тих осіб, які визначені у відповідному повноваженні, що надається суб'єктові на офіційне тлумачення правових норм. Коли коло осіб не окреслено, дія акта поширюється на осіб, підпорядкованих суб'єктові, що надав офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, а також на осіб, для яких рішення вказаних суб'єктів є обов'язковими [38, с. 109].

Отже, можна підкреслити, що дія актів тлумачення за колом осіб – це їх поширення на певні категорії суб'єктів права. Однак більшість вітчизняних авторів вказують, що дія інтерпретаційних актів за колом осіб залежить від того, які перед нами акти тлумачення: загальні (нормативно - інтерпретаційні) або індивідуальні (казуальні). Вважається, що перші містять не персоніфіковані за колом осіб приписи і звернені до відносно не визначеного кола осіб. Так, С.С. Алексєєв пише, що «це роз'яснення (тлумачення – Н.Л.), яке, як і норма права має загальну дію, розповсюджується на невизначене коло осіб і в принципі діє на необмежену кількість випадків» [5, с. 311]. В.В. Лазарєв також зазначає, що результати нормативного тлумачення поширюються на невизначене коло осіб і

випадків, тобто таке тлумачення, яке подібно нормі права [101, с. 58]; [279, с. 58]. Тобто, на думку даного автора, тлумачення має загальний характер (загальну дію). Подібна правова позиція характерна і для суб'єктів інтерпретаційної практики. Так, М.А. Маркуш зазначає, що рішення Конституційного Суду України мають таку ж сферу дії за колом осіб, як і рішення нормотворчого органу, і, отже, таке ж, саме як і нормативно - правові акти, загальне значення [119, с. 77]. З цього приводу є ряд заперечень. Зокрема, на думку, В.Д. Басай та С.О. Ковальчук, визнання рішень Конституційного Суду України в якості нормативно-правових актів суперечить легальному визначенню останніх, оскільки Конституційний Суд України відповідно до ст. ст. 147 і 150 Конституції України [91] і ст. ст. 1, 2 і 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р. [187] не виступає суб'єктом нормотворення та не може приймати норм права прямої дії [20].

Подібної точки зору з певними нюансами дотримується багато теоретиків права та практичних працівників. Але це, на наш погляд, занадто абстрактний підхід до дії актів тлумачення за колом осіб. Розглянемо в зв'язку з цим приклади конкретних типів (видів і підвидів) інтерпретаційної практики, в яких реально розкриваються способи і засоби, що конкретизують дану позицію.

Так, у постановах Конституційного Суду України загальний характер актів тлумачення за колом осіб певною мірою деталізований. Цей акт прямо може адресуватися, наприклад, Верховному Суду України і Вищому Господарському Суду України. Однак, побічно в коло адресатів потрапляють і відповідні нижчі суди, інші правозастосовні органи, українські громадяни, права і свободи яких потребують юридичного (насамперед судового) захисту, а також органи влади та місцевого самоврядування.

Чому мова йде про непряму форму визнання зазначеного коло осіб в постановах Конституційного Суду України? Покажемо це на конкретному прикладі. Як правило в постановах Конституційного Суду України наголошується, що безпосередньо з Конституції України не впливає положення

про те, що суди мають право поза зв'язком з розглядом конкретної справи здійснювати контроль щодо нормативних актів і визнавати їх недійсними у зв'язку з невідповідністю іншому акту, що має більшу юридичну силу. У той же час Конституція України не виключає право законодавця спеціально передбачати здійснення судами загальної юрисдикції та господарськими судами в порядку адміністративного судочинства повноважень з перевірки відповідності Конституції України нормативних актів нижчого рівня, закону що має більшу юридичну силу, окрім Конституції України. Однак визнання не чинними згідно Конституції України актів нижчого рівня неможливе у зв'язку з нечіткою регламентацією процедури прийняття таких рішень. Тобто в своїх постановках Конституційний Суд України по суті справи звертається до законодавця зняти існуючі протиріччя і внести ясність і чіткість в правове регулювання означених певних відносин, що мають місце у розв'язанні конкретного спору.

Нерідко акти тлумачення норм права поширюють свою дію на більш широке коло громадян, посадових осіб і організацій, ніж це зазначено в самих інтерпретаційних актах. Наприклад, формально постанову Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» адресовано судам загальної юрисдикції (в п.1 прямо зазначено: «Звернути увагу судів на те, що згідно з чинним законом відповідальність за одержання хабара можуть нести лише службові особи. При вирішенні питання, чи є та або інша особа службовою, належить керуватися правилами, які викладено в пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України (2341-14). При цьому слід мати на увазі, що до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості») [199]. Однак фактично без зазначеної постанови немислима діяльність співробітників органів внутрішніх справ, слідчих різних відомств, прокурорів і т.п. при розгляді справ цієї категорії.

Так звана непряма форма визнання певного кола осіб в актах нормативного тлумачення, на наш погляд, не завжди видається прийнятною, якщо врахувати, що метою даних актів є усунення всіх неясностей, неточностей, протиріч і т.п. в інтерпретаційних приписах. Тому перевага повинна бути віддана такому викладу тексту акта тлумачення, яке прямо і вельми чітко визначало б коло суб'єктів. В якості подібного прикладу наведемо постанову № 13 Пленуму Верховного Суду України від 3 березня 2000 р. «Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією [193] роз'яснення якого поширюють свою дію на: осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а саме:

1) державні службовці;

2) депутати всіх рівнів;

3) сільські, селищні, міські голови та голови районних і обласних рад;

4) військовослужбовці (крім тих, що проходять строкову службу) та інші особи, які згідно з чинним законодавством притягаються до відповідальності за адміністративні правопорушення на підставі положень дисциплінарних статутів.

При цьому необхідно враховувати, що відповідальність за корупційні діяння згідно чинного законодавства можуть нести лише спеціальні суб'єкти, а саме:

1) державні службовці, які є посадовими особами;

2) керівники міністерств і відомств, державних підприємств, установ та організацій чи їх структурних підрозділів;

3) особи, на яких покладено обов'язок складати протоколи про вчинення корупційних правопорушень або подавати ці протоколи до суду.

Крім названих осіб до суб'єктів корупційних правопорушень належать судді, прокурори, слідчі, особи рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, співробітники служби безпеки, посадові особи податкової адміністрації та податкової міліції, митної служби й інших правоохоронних органів, перелічених у ч.1 ст. 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [177], а також

працівники апарату суду, прокуратури й інших зазначених органів, уповноважені на виконання функцій держави.

Отже, з досліджених нами матеріалів інтерпретаційної практики, можна зробити висновок про те, що пряма і чітка вказівка на перелік осіб в актах нормативного тлумачення є кращою, ніж непряма. Отже, *акт офіційного тлумачення поширює свою дію на більш широке коло осіб, ніж це зазначено в самих актах*. Наприклад, формально багато постанов Пленуму Верховного Суду України по кримінальним справам адресуються судам загальної юрисдикції, однак фактично без зазначених актів немислима діяльність співробітників органів внутрішніх справ, прокурорів тощо. Так звана непряма форма визнання певного кола осіб в акті офіційного тлумачення, на наш погляд, не завжди постає прийнятною, якщо врахувати, що метою даних актів є усунення всіх неясностей, неточностей, протиріч в інтерпретаційних приписах. Тому *перевага повинна бути віддана такому викладу тексту акта офіційного тлумачення, яке прямо і вельми чітко визначало б коло адресатів*.

В розрізі нашої теми вельми дискусійним є також питання про дію за колом суб'єктів актів казуального тлумачення. Так, С.С. Алексєєв пише, що «розглянуті різновиди офіційного тлумачення невіддільні від конкретного випадку (казусу). Воно дається тільки стосовно до конкретної юридичної справи і не має якогось небудь загальнообов'язкового значення» [4, с. 164]. «Відмінною особливістю актів казуального тлумачення, - зазначає М.А. Тарасов, - є те, що вони мають індивідуальним характер» [241, с. 11-12].

Інша група вчених-юристів (А.Б. Венгеров, В.В. Лазарєв) наголошують, що і акти казуального тлумачення мають спільне юридичне значення. Так, В.В. Лазарєв пише: «Видається неточним обмеження дії казуального тлумачення одним випадком. Це вірно в певній мірі по відношенню до тієї частини, в якій роз'яснюються конкретні суб'єктивні права і обов'язки. Однак дати тлумачення правової норми, відповідно тільки з одного приводу - невірно, і незаконно, оскільки норма завжди розрахована на ряд однорідних випадків. Сказати, що те

чи інше тлумачення акту підходить до даних обставин і може не підійти до інших, які кваліфікуються по тому ж акту - значить стверджувати про двозначність закону» [102, с. 444]. Тобто, на думку В.В. Лазарева, вищі судові органи переслідують мету визнавати поведінку суддів у вирішенні аналогічних питань. Нам видається, що істина в цій спірній ситуації знаходиться десь «по середині». Все залежить від конкретних соціально - правових ситуацій і ряду інших чинників.

Дійсно, акти казуального тлумачення, наприклад, судових органів (касаційних, наглядових і апеляційних інстанцій), опубліковані в бюлетені Верховного Суду України та Віснику Вищого Господарського Суду України мають загальний характер якими нижчі суди керуються при розгляді типових справ. Ігнорування результатів казуального тлумачення поряд з іншими обставинами може послугувати підставою для скасування або зміни правозастосовних рішень нижчестоящих судів. Наприклад, у своїй постанові № 10 від 18 червня 1999 р. Пленум Верховного Суду України прямо вказав, що «Органи виконавчої влади не додержують належним чином положень ст.130 Конституції України [91] та законів «Про прокуратуру» [195], «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [177], «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [181] Внаслідок тривалого ігнорування органами виконавчої влади вимог Конституції і законів України щодо забезпечення дійсної незалежності судів та захищеності суддів склалася вкрай небезпечна ситуація, яка ставить під сумнів можливість подальшого нормального здійснення судової діяльності по захисту прав і свобод громадян. Не враховується, що судді постійно перебувають у зоні конфліктів, зіткнення протилежних інтересів і пов'язаного з цим ризику, несуть велике психологічне й фізичне навантаження, зазнають погроз, посягань на життя, здоров'я, честь, гідність, майно з боку зацікавлених у розгляді тієї чи іншої справи осіб» [183]. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України постановив роз'яснити судам, що умисне невиконання вимог вищезначених законів щодо

забезпечення фінансування судів та належних умов для їх функціонування і діяльності суддів за певних обставин може розглядатись як прояв неповаги до суду. За наявності відповідних ознак такі дії можуть утворювати склад посадового злочину або злочину, передбаченого ст. 80-3 чи ст. 80-4 Кримінального кодексу України [95]. Отже, якщо об'єктом казуального тлумачення виступає рішення правозастосовного органу і з цього приводу виноситься і оголошується (але не публікується) відповідна дефініція, то даний інтерпретаційний акт розповсюджує свою дію тільки на осіб, що проходять по справі.

Дія інтерпретаційних актів за колом осіб залежить не тільки від загальної або індивідуальної їх природи, а й від суб'єктів і учасників правороз'яснювальних дій та операцій, засобів і способів їх здійснення, об'єктів і результатів інтерпретації, типів (видів і підвидів) юридичної практики (правотворчої або правозастосовної, інтерпретаційної, судової або прокурорської, слідчої і т.д.) і сфер суспільного життя (економічної, соціальної, культурної і т.п.), які обслуговують акти тлумачення. Також досить часто дія інтерпретаційних актів за колом осіб пов'язана з їх предметною і територіальною сферою здійснення, дією в часі і багатьма іншими обставинами. Сфера їх дії фактично збігається зі сферою дії відповідної норми права. Правда, іноді акти тлумачення формально обов'язкові тільки для окремих державних органів (наприклад - постанови Пленуму Верховного Суду України адресуються нижчестоящим судам), але на їх роз'яснення орієнтуються й інші суб'єкти, що реалізують норму, що підлягає тлумаченню, оскільки вони прагнуть уникнути можливих ускладнень у майбутньому, пов'язаних з оскарженням, переглядом і скасуванням прийнятих на підставі даних норм рішень.

Отже, розуміння досліджуваного явища - це лише перший крок у пізнанні. Будь-яке явище, в тому числі і акти тлумачення норм права, мають свої особливості, пов'язані вже безпосередньо з чинниками, що зумовили їх необхідність, місцем та роллю в правовому регулюванні та вдосконаленні чинного законодавства.

ГЛАВА 4.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКТИВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

4.1. Місце та роль актив тлумачення норм права у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин

Діяльність по тлумаченню пронизує весь юридичний процес. Вона здійснюється і в ході правотворчості, і в ході правореалізації. Різні її стадії врегульовані нормами права, а трансформаційні зміни, викликані реформами, також нерідко вимагають з'ясування різних їх процедурних аспектів. В даному разі ми можемо констатувати, що інтерес до цього правовому феномену не тільки не слабшає, а збільшується в різні періоди часу. Тлумачення нормативних правових актив має значний позитивний потенціал. Воно може сприяти викоріненню правового нігілізму, виявленню прогалин у законодавстві і т.п. Але найбільш важливе завдання тлумачення - подолання неясності правової норми. Кожне джерело права підтримує людську думку і для того, щоб зрозуміти сказане або написане важливо вміти скористатися виробленими наукою, але ще недостатньо дослідженими способами тлумачення норм права. Більше того, до цих пір не існує навіть єдиної позиції щодо їх класифікації. Разом з тим, більшість вчених визнають наявність філологічного, логічного, історичного і систематичного способів тлумачення.

Зростання числа нормативних правових актив, що сталося в Україні за останні роки, наявність між ними різноманітних зв'язків, взаємозалежностей, викликає жвавий інтерес, наприклад, до системного способу тлумачення. Облік взаємозв'язків, існуючих між правовими приписами, може сприяти швидкому і правильному вибору потрібної норми, що знаходиться у системному зв'язку з нормою, що підлягає тлумаченню, визначенню пріоритетності при їх зіставленні один з одним, і що найголовніше, пізнанню сенсу інтерпретуючої норми.

Саме тому дослідження проблем актів тлумачення норм права неможливе без звернення до їх місця та ролі в правовій діяльності та правовому регулюванні суспільних відносин. У сучасних умовах їх актуальність значно зросла. Це пояснюється тим, що в останні роки законодавство значно оновилося, у ньому з'явилися нові норми і цілі галузі, розділи права (наприклад, медичне, фармацевтичне, космічне право). Правотворчість тепер здійснюється на інших принципах, застосовуються нові юридичні терміни і конструкції, зовсім інший тип регулювання. У цих умовах акти тлумачення і повинні відіграти свою роль як найважливіший інструмент пізнання, реалізації та вдосконалення права.

Тлумачення права в цілому займає важливе місце в механізмі правового регулювання, включаючись в процеси правотворчості, систематизації законодавства, реалізації права. Вочевидь необхідно відзначити, що правова реформа, що розгорнулася в Україні, модернізація правової системи, конвергенція правових сімей у результаті глобалізації призвели не тільки до зміни законодавства у всіх галузях права, а й реконструкції структурних елементів правової системи, появи нових юридичних технологій, форм і джерел права, способів і засобів правового впливу на суспільні відносини. Швидкість і поспішність таких змін, новизна і складність завдань, що стоять перед законодавцем у принципово нових соціально-політичних умовах, неминуче привели до зниження якості прийнятих законів як з точки зору їх техніко - юридичної форми, так і правового змісту, до виникнення колізій і прогалин у законодавчому матеріалі. Наслідком цього стало збільшення ролі правозастосовної діяльності, в котрій найважливішу роль відіграє досвід кваліфікованого та науково обґрунтованого тлумачення норм права як важливого і необхідного елементу механізму правового регулювання в сучасному розвиненому суспільстві.

Відомо, що основоположним принципом будь-якої правової держави є панування закону в усіх сферах життя держави [240, с. 18]. Реалізації даного принципу сприяє правильне розуміння сенсу та змісту закону всіма державними

органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, посадовими особами та громадянами. Правильне розуміння сенсу та змісту закону, у свою чергу, неможливе без правильного його тлумачення. Стрімкий розвиток законодавства в Україні породжує в даний час безліч проблем для правозастосувача. У зв'язку з цим тлумачення норм права як один із елементів механізму правового регулювання має сприяти точному і однаковому застосуванню закону, встановленню і підтримці правопорядку в суспільстві, адже як слушно підкреслює О.М. Балинська, мова закону – це посередник правовідносин, регулятор правової поведінки [15, с. 131].

Панування закону у всіх сферах державного життя справді повинно включати в себе і таку складову, як правильне і глибоке розуміння діючих нормативних правових норм, встановлення їх точного змісту і соціальної спрямованості. Особливе значення має роз'яснення змісту правових норм, що виходить від компетентного органу і є загальнообов'язковим (інтерпретаційний акт). Акти тлумачення (інтерпретаційні акти) складають найважливішу правову форму реалізації діяльності органів державної влади щодо досягнення їх цілей і завдань. Велике значення цих актів полягає в тому, що вони покликані оформляти юридичну діяльність, що відбувається, в основі якої лежить конституційний принцип законності як основоположний принцип української правової системи, позначати її етапи та інформувати про відповідні результати своєї діяльності, які знаходять свою форму вираження, наприклад, в рішеннях судів та інших актах органів державної влади.

Взагалі тлумачення правової норми являє собою цілісний процес, який супроводжує правотворчий і правореалізаційний процеси, а також процес систематизації нормативно правових актів. Його роль особливо зростає в процесі правозастосування, коли необхідно встановити точний зміст норми права, проте не менш важливо вдатися до тлумачення ще в процесі створення юридичної норми. Як відомо, закони створюються для того, щоб вони застосовувалися і реалізовувалися. Тлумачення правових норм є необхідною передумовою їх

застосування. Таким чином, правильне тлумачення законів є запорукою їх вірного та ефективного застосування.

Як нами вже було означено в попередніх гравах, на різних етапах розвитку юриспруденції тлумачення правових норм розумілося неоднаково і мало свої особливості. У радянський період тлумачення розглядалося як з'ясування змісту правових норм; роз'яснення правових норм [118, с. 449]; як двоїстий процес з'ясування та роз'яснення правових норм (переважна точка зору) [101, с. 224]. Отже, категорія «тлумачення правових норм» включала в себе такі елементи, як суб'єктивний процес з'ясування змісту норм права (внутрішній розумовий процес), діяльність з видання державним органом офіційного акта або по надання організаціями та окремими особами порад (рекомендацій), що не мають обов'язкового значення. Метою даної діяльності було забезпечення правильного й однакового застосування норм права, усунення неясностей і можливих помилок при їх реалізації. З цього приводу ще П. Е. Недбайло виділяв акти тлумачення в окрему самостійну групу і відносив їх до категорії «юридичних засобів правильного та ефективного застосування правових норм» [143, с. 64]. Ця властивість і соціальна призначеність актів тлумачення належить до актів як офіційного, так і неофіційного тлумачення. Призначення цих актів полягає в поясненні правових приписів, з'ясуванні закладеної в них державної волі, доведенні її до адресатів [265, с. 86]. Акти тлумачення правових норм мають велике значення для нормотворчої і правозастосовної практики.

На нашу думку, місце та роль актів тлумачення норм права у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин можна розглядати у двох аспектах. Це, по-перше, місце яке воно займає в правовій діяльності, а по-друге – місце в правовому регулюванні суспільних відносин [140, с. 241].

Що стосується **правової діяльності** загалом, то такі учені як Н. Л. Гранат, В. В. Лазарев, визначають роль тлумачення правових норм та інтерпретаційних актів надаючи їм місце в правотворчій діяльності, правореалізації, в процесі систематизації, науковому чи повсякденному пізнанні державно-правового життя,

пропаганді права, правовому вихованні [47, с. 116]. Цю тезу підтримує Т. Я. Насирова, яка зазначає, що інтерпретаційний акт важливий в площині здійснення правотворчої діяльності [141, с. 38-39]. Акти тлумачення мають місце і при науковому або навчальному аналізі, пропаганді права. Інтерпретаційний акт може здійснюватись в різних юридичних цілях і має значення для всіх сфер правової діяльності [140, с. 242].

Інтерпретаційна діяльність, взята в сукупності з накопиченим досвідом тлумачення, утворює інтерпретаційну практику, яка є різновидом юридичної практики. Сама ж інтерпретаційна діяльність набуває особливого значення в правотворчому і правозастосовному процесі, що викликається необхідністю з'ясування сенсу юридичної норми, як вже прийнятої компетентною особою, так і такої, що знаходиться в проектній роботі. Питання про застосування, наприклад, системного тлумачення в процесі підготовки нормативно правових актів актуальне у зв'язку з великою кількістю юридичних помилок, які пов'язуються правозастосувачами з негативною правотворчої діяльністю. Але тут важливо відзначити, що іноді й самі правозастосувачі далеко не завжди звертаються до використання системного способу тлумачення. Наразі сучасне українське законодавство не впорядковано, не має внутрішньої узгодженості, розвивається безсистемно і хаотично, відсутня гармонійний взаємозв'язок між актами різних рівнів. Нині діючі нормативно правові акти реально представляють собою не стільки гармонійний рівень правової системи, скільки безладну сукупність таких норм і актів, які не мають строгих структурно-логічних і функціональних зв'язків між собою та з усією системою законодавства на усіх рівнях (закони та підзаконні акти). Тим часом, відповідні рівні системи права і системи нормативних правових актів повинні бути логічними, послідовними всередині себе і між собою для досягнення цілей ефективного правового регулювання. Відповідно, грамотне застосування норм права не може мати місця без якісного правотворчого процесу, який повинен бути однаково чітким на як на державному так і місцевому рівнях.

Системне тлумачення, як складова інтерпретаційного процесу, може зіграти свою роль у створенні логічної і несуперечливої системи права.

У правовій діяльності акти тлумачення норм права суттєво впливають на правові відносини загалом. Залежно від виду правової діяльності цей вплив має прямий чи опосередкований характер. Так, у правотворчій діяльності тлумачення та акти тлумачення сприяють суб'єкту в розробці та прийнятті таких норм права, які ефективно врегульовують суспільні відносини, регулювання яких вимагають нагальні проблеми життя. Для цього тлумачать норми права, їх проекти, зміни і доповнення до них, інші правові джерела на стадіях розробки та прийняття норм. Так, наприклад, ураховуючи нагальні потреби держави в інвестиціях в економіку України, Верховна Рада України 13 березня 1992 року ухвалила Закон України «Про іноземні інвестиції» (нині він вже втратив чинність), який, зокрема передбачав надання суттєвих податкових, митних та інших пільг суб'єктам підприємницької діяльності, створеним за участю іноземних осіб. Проте при ухваленні цього Закону законодавцем були недостатньо проаналізовані відносини, регулювання яких вимагали потреби життя, та розтлумачені проекти нормативних актів, інші правові джерела на предмет їх ефективності та повноти врегулювання цих відносин. Як наслідок, замість іноземних інвестицій у виробничу галузь і сферу надання послуг у державу прийшов спекулятивний капітал, який потрапив у торговельну й посередницьку галузі, де за рахунок наданих пільг за короткий час були отримані величезні прибутки з наступною їх репатріацією за кордон. Це призвело до таких же величезних збитків для держави, подальшого занепаду промисловості та сільського господарства, зниження рівня життя населення України. В зв'язку з цим 19 березня 1996 р. Законом України «Про режим іноземного інвестування» [197] раніше ухвалений закон було скасовано, а податкові, митні та інші пільги суттєво зменшено [38, с. 140].

Норми нового закону більш ефективніше й повніше врегульовували відносини іноземного інвестування, але викликали заперечення з боку суб'єктів підприємницької діяльності, яким за умови зміни законодавства було гарантовано

застосування спеціального законодавства, що діяло на час унесення інвестицій упродовж десяти років. З наведеного вбачається до яких шкідливих наслідків може призвести недостатнє економічне обґрунтування вказаного проекту нормативного акта та неадекватне розуміння змісту його правових норм нагальним потребам життя суспільства. З цього приводу доцільною є пропозиція А. П. Зайця щодо закріплення за Кабінетом Міністрів України права на здійснення експертизи усіх законопроектів, які подаються народними депутатами України [59, с. 88]. Впровадження цієї пропозиції у законотворчий процес не тільки суттєво підвищить економічне обґрунтування й економічну доцільність запропонованих до прийняття законопроектів, а і сприятиме усуненню багатьох інших їх недоліків. У наведеному прикладі вплив тлумачення на суспільні відносини мав опосередкований характер [38, с. 140].

Тобто з вищесказаного випливає, що надзвичайно велике значення мають акти тлумачення в сфері правотворчості. *Вони відіграють досить важливу роль у вдосконаленні чинного законодавства.* Розробка та прийняття нових законів передбачає з'ясування змісту попередніх. Взагалі сам процес тлумачення норм права є творчою діяльністю. Творчий характер пізнавальної діяльності в процесі тлумачення був відзначений ще в давнину. Римські юристи не випадково ще задовго до сучасної лінгвістики і герменевтики відзначали: «Eius est in - terpretari legem, cuius est condere» [Той вправі тлумачити закон, хто має право його встановлювати] [19, с. 402].

Більше того, багато правознавців прямо називають тлумачення правотворчістю [17, с. 75]. «Витлумачити закон - це, те ж саме, що заново його створити: сторони спору підкоряються закону в тому його вигляді, як він витлумачений у судовому рішенні, тобто загальним правилом, яке стало відомо тільки після винесення рішення» , - вважає професор з Франції М. Тропер [269, с. 42]. Ефективність реалізації правових приписів, зафіксованих у численних нормативних правових актах, залежить від правильного з'ясування їх сенсу та змісту. Помилкова інтерпретація юридичного тексту може спричинити самі

негативні наслідки: покарання невинного, звільнення від відповідальності злочинця, невиконання умов договору тощо.

Недоліки, які має чинне законодавство України, а також чисельні проблеми законотворення в державі пов'язані, насамперед, із відсутністю в країні достатньої кількості високопрофесійних фахівців з юридичних і суміжних з ними наук і наукових напрямів, як загальна теорія держави і права, державне право і управління, політологія, державно-правовий менеджмент, законодавча техніка. Цілком зрозуміло, що створення нової законодавчої бази має відбуватися із залученням досвіду інших країн, але з обов'язковим урахуванням національних особливостей України, її культурної спадщини та пріоритетів [16, с. 248].

Розвиток юридичної науки та роль актів тлумачення норм права має важливе значення для суспільних відносин, оскільки їх врегулювання на практиці не завжди відповідає сучасним умовам повсякденного життя. Наукове розроблення проблем, які мають місце в окремих галузях права, не залишається незмінною, оскільки має динамічний характер, виробляючи нові наукові погляди та позиції на потребу правового регулювання певного кола суспільних відносин. Тому проблему подолання прогалин у чинному законодавстві має бути розв'язано шляхом узгодження перспективних поглядів вчених із сучасними концепціями розвитку окремих галузей права, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин в Україні. Власне, таке завдання повинно ставитися перед тлумаченням. Адже саме єдність науки, практики та законодавства повинні стати єдиною сферою вдосконалення суспільного життя, а не конкуруючим хаосом окремих думок, які без будь-якої системи втілюються у законодавство [113, с. 183].

Теорія і практика є двома важливими складовими, які будують ефективне законодавство та формують умови для існування правового суспільства в Україні. Лише з урахуванням цих обох складових можна виробити правильну та об'єктивну концепцію динамічного розвитку правової, а відтак законодавчої системи України. Іноді юридична практика на певних етапах і в окремих правових ситуаціях випереджає розвиток науки, тому вона становить певний інтерес як для

науковців, так і для практиків. У багатьох випадках вихід нового нормативного акта, зокрема інтерпретаційного акта – це завдання для юристів-практиків, яке полягає у правильному застосуванні положень законодавства [240, с. 184].

Із прийняттям Основного Закону – Конституції 1996 року, Україна вступила у новий етап свого розвитку на шляху створення демократичної, правової держави, який характеризується широкомасштабними державно-правовими, реформаційними процесами, завдання яких – оновити українське суспільство. Значні зміни торкнулися і правотворчого процесу, реформування якого традиційно здійснюється, насамперед через трансформацію принципів законодавства [306, с. 32-34]. Серед принципів, що найбільшою мірою опинилися у цей перехідний період на перехресті законодавчих, політичних, соціальних, наукових та правозастосовчих поглядів і позицій, знаходиться принцип забезпечення правотворчої бази [92, с. 612].

На думку Погорєлова Є.В., удосконалення законодавства – це діяльність компетентних органів держави по підтриманню якісного стану законодавства (якості його змісту і форми) у відповідності з потребами розвитку суспільних відносин, яка спрямована на забезпечення ефективності правового регулювання. Така діяльність охоплює створення нових якісних нормативно-правових актів та актів тлумачення норм права, а також «усунення» або «пом'якшення» неякісних властивостей чинного законодавства. Разом з тим необхідно встановити, які саме види юридичної діяльності є формами удосконалення законодавства [167]. З цього приводу, як нам здається, слід погодитися з думкою А.В. Мадьярової, що «перевірка старого законодавства на відповідність новому означає не стільки формально-юридичне зіставлення конкретних норм різних актів, наскільки встановлення актуальності колишніх норм з точки зору нових орієнтирів і тенденцій, що лежать більше в сфері правової ідеології, ніж в руслі позитивного права» [109, с. 336]. До того ж не слід забувати, що конституційно-правові перетворення масштабні й різнопланові, в силу чого не видається можливим визначити межі наступності та новизни в правовому розвитку держави.

З огляду на це, критеріями визначення форм удосконалення законодавства слід вважати:

по-перше, безпосередній (прямий) або опосередкований (непрямий) вплив певних видів діяльності на якісний стан законодавства;

по-друге, об'єкт удосконалення, в якості якого можуть виступати: 1) зміст і форма проектів актів тлумачення норм права; 2) зміст і форма актів тлумачення, які були прийняті, але ще не вступили в юридичну силу (тобто ще не набрали чинності); 3) зміст і форма чинних актів тлумачення.

Виходячи з цих критеріїв, до форм удосконалення сучасного законодавства України можна віднести: обговорення проектів актів тлумачення норм права; узгодження проектів актів тлумачення; експертизу нормативних проектів; підписання наказів, указів Президентом України; новелізацію та ревізію чинних актів тлумачення; скасування незаконних чинних актів тлумачення; офіційне нормативне тлумачення чинних нормативно-правових актів; систематизацію актів тлумачення [167].

При розгляді проблем ролі актів тлумачення норм права у вдосконаленні чинного законодавства хотілося б зупинитися на питанні про те, чи можна для з'ясування сенсу закону звертатися до джерел, що стоять поза законом? Такими зовнішніми джерелами можуть слугувати мотиви до виданих законів, пояснювальні записки до проектів, протоколи дебатів у парламенті і т.п. На нашу думку, виявлення змісту норми шляхом звернення до мотивів її прийняття, пояснювальних записок до проектів тощо, є частиною так званого історико-політичного способу тлумачення. Разом з тим, питання представляє певний інтерес, і тому хотілося приділити йому окрему увагу.

Як відзначали в минулому столітті французькі юристи, при тлумаченні законів необхідно брати до уваги зовнішні джерела. Хто шукає волю законодавця, той повинен використовувати все, що здатне розкрити цю волю, абсолютно також, як літературний критик шукає ключ до творчості письменника навіть у його приватних листах, в його бесідах [299, с. 310]. Однак існувала й інша думка,

згідно з якою вдаватися до зовнішніх джерел при тлумаченні неприпустимо, оскільки зміст закону може в значній мірі відрізнятись від початкових припущень. Іноземний вчений Цітельманн навіть висловлювався за повне знищення всіх мотивів і протоколів [309, с. 13]. Деякі автори пропонували компромісні рішення. Так, Ермеццерус писав, що «зовнішні джерела хоч і не мають самостійного значення, але можуть бути прийняті до уваги, якщо думка, що з них випливає знайшла собі і неповне, сумнівне вираження в законі» [307, с. 108]. Є.В. Васьковський вважав, що «коли тлумачення норми, незважаючи на застосування всіх внутрішніх даних виявилось безуспішним, і сенс норми залишається незрозумілим, тоді потрібно звернутися до зовнішніх джерел» [32, с. 107]. Деякі сучасні вчені вважають, що використання зовнішніх джерел є вихідним етапом історичного способу тлумачення [286, с. 84].

Проекти нормативних актів, пояснювальні записки, протоколи засідань органів, що займаються підготовкою законопроекту, доповіді і співповіді по законопроекту в органі, що приймає закон, преамбули закону тощо, мають велике значення для встановлення конкретних історичних умов, обстановки, причин, приводів, що викликали прийняття законів, що повинні бути роз'яснені для визначення цілей, які переслідував законодавець, видаючи ці закони [286, с. 83-84]. Безумовно, приводи і мотиви самі по собі не можуть мати безпосереднього значення для розкриття змісту норми права. У кращому випадку привід може тільки слугувати ключем до розуміння внутрішніх підстав, на які вона спирається, або виявити повну відсутність якої б то не було підстави [32, с. 56]. Як не згадати тут слова В.І.Леніна про те, що «застосуванню підлягає закон, а не мотиви закону, не наміри законодавця» [103, с. 273]. Разом з тим, видається, що мотиви прийняття можуть розкрити причини видання того чи іншого нормативно правового акта і опосередковано слугувати розкриттю загального його змісту. Проте, як зазначав Є. В. Васьковський, громадянина не може бути притягнуто до відповідальності, якщо не звертатися до зовнішніх джерел. Подібно до того, як припис «знати закони» відноситься тільки до оприлюднених нормам, так і вимога

«розуміти закони» отримує розумний сенс лише за допомогою таких засобів, якими громадяни можуть скористатися. Інакше вийде глибоке протиріччя, що підриває принцип законності. Тобто виявиться, що громадяни мають право не знати законів, якщо вони не оприлюднені, але зобов'язані знати неопубліковані і доступні лише окремим особам законодавчі матеріали та приватні документи. Більше того, при тлумаченні законів громадяни повинні користуватися тільки справжніми джерелами. Але оскільки не можна вимагати, щоб вони щоразу займалися критичною перевіркою достовірності та правильності тексту цих джерел, то для з'ясування сенсу незрозумілих законів громадяни зобов'язані користуватися лише офіційними джерелами, справжність яких настільки ж достовірна, як і справжність самих законів. Допустити протилежне, означало б зобов'язати громадян бути вченими, бо критика джерел складає філологічну діяльність і передбачає спеціальні знання [33, с. 58-59].

Отже, при тлумаченні правових норм повинні використовуватися всі способи тлумачення в сукупності, в комплексі. При цьому комплексне використання зовсім не означає, що інтерпретатор один за одним перебирає всі способи тлумачення. Оскільки судді Конституційного Суду є професійними юристами, використання всіх способів тлумачення відбувається непомітно. І лише у випадках виникнення будь-яких ускладнень, доводиться застосовувати той чи інший спосіб тлумачення, для того щоб розкрити істинний зміст правової норми. Звернення при тлумаченні правових норм до зовнішніх джерел необхідно тільки в тому випадку, коли закон настільки незрозумілий, що без їхньої допомоги розкрити сенс тієї чи іншої норми не представляється можливим. При цьому таке звернення можливе лише професійними юристами, громадян не можна зобов'язати використовувати зовнішні джерела при тлумаченні законів.

Все це свідчить про те, що *тлумачення відіграє велику роль у всіх сферах реалізації права*. Разом з тим, проблема тлумачення має самостійне значення. Останнє обумовлено необхідністю чіткого уявлення про зміст діючих норм у процесі правотворчості. Створення нових законів та інших правових актів

неможливо без знання справжньої волі законодавця, що одержала офіційне вираження в акті тлумачення правової норми.

Архіважлива роль актів тлумачення в процесі правореалізації очевидна. Набрання законної сили нормативним актом тягне за собою приведення в життя зафіксованих у ньому правових приписів, їх реалізацію. Однією з форм реалізації виступає правозастосування - державно-владна (владна), творча, організуюча діяльність компетентних державних органів, посадових осіб та уповноважених громадських організацій з реалізації правових норм щодо конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних правових приписів. У ході правозастосування також може здійснюватися, наприклад, системна інтерпретація, тобто з'ясування змісту юридичної норми у взаємозв'язку з іншими нормами права.

Використання способів тлумачення *в правозастосовному процесі* дає можливість розібратися в розумінні тих чи інших термінів, без чого неможливо інколи вирішити конкретну справу. Системна інтерпретація усуває неправильність розуміння одним з учасників судочинства положень нормативних правових актів. Це особливо важливо, оскільки правозастосовний орган який буде прислуховуватися до певних думок учасників юридичного процесу, не тільки дискредитує себе в очах учасника, що займає правильну позицію, але й може покласти початок негативної юридичної практики по деяким справам.

Дійсно системне тлумачення в правозастосовному процесі відіграє особливу роль. Використання системного способу повинно не тільки робити зрозумілими положення юридичних норм, а й неминуче приводити до правильного вирішення юридичних справ. Той факт, що окремих учасник правових відносин усвідомив для себе норму права в системі її зв'язків з іншими нормами, не завжди дозволяє говорити саме про правильне тлумачення. У сучасній Україні, з її ще досі не усталеним законодавством, іноді вельми суперечливим, правові колізії стали буденним явищем. Щоб правозастосування носило одноманітний і прозорий характер, важливо, на нашу думку, не тільки запровадження обов'язку розуміння

юридичних норм в тому сенсі, який їм надає орган офіційного тлумачення, а й запровадити можливість контролю за виконанням і відповідальність за невиконання положень інтерпретаційних актів.

Тлумачення закону є взагалі ключовою проблемою усього правозастосовного процесу. Повага до закону - необхідний атрибут правової держави. Формування його є важливим завданням нашої держави. І саме актам тлумачення норм права відводиться необхідне забезпечення точної та своєчасної їх реалізації, без якої неможливо говорити про значимість тлумачення, можливості зміни політичної, економічної та соціальної ситуації. Повага до закону має визначальне значення при визначенні потреби у виданні акту тлумачення.

Саме завдяки тлумаченню писане право, тексти закону «оживають», набуваючи реального сенсу, адже найчастіше закон після його прийняття живе своїм окремим життям, а юридична практика - своїм.

Не менш вагому роль відіграють акти тлумачення норм права *в процесі систематизації* – кожна форма систематизації правових норм вимагає тлумачення, для дійсного змісту правових норм та їх системних зв'язків. Для того, щоб з усього масиву правового матеріалу вибрати та підготувати для систематизації необхідні норми, потрібно перш за все з'ясувати їх дійсний зміст, в результаті чого виникають інтерпретаційні акти.

Практичні результати акта тлумачення в процесі систематизації правових норм мають опосередкований характер. Інтерпретаційні акти допомагають у проведенні якісної систематизації та підтриманні систематизованого акта, який найповніше і найефективніше врегулював би певні групи суспільних відносин [140, с. 242].

Акт тлумачення відіграє також важливу роль у *правовому вихованні*, мета якого полягає у послідовній, систематичній діяльності держави та її органів, а також громадських об'єднань та організацій щодо формулювання певної системи правових знань, вмінь і навиків, правового мислення, правових почуттів – почуття

права, законності, почуття поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються й охороняються правом і законодавством [35, с. 327].

Взагалі правова пропаганда є формою правового виховання, інтерпретаційний акт спрямований на цілеспрямовану діяльність усіх членів суспільства високого рівня правосвідомості і правової культури, роз'ясненню правової політики і розповсюдженню правових знань, ідей, іншої правової інформації [50, с. 189].

Щодо місця та ролі актів тлумачення норм права в **правовому регулюванні суспільних відносин**, то варто зауважити, що останнє здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [203, с. 295].

Відмінна риса правового регулювання полягає в тому, що воно має специфічний механізм. Механізм правового регулювання – це узятя в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється правопорядок. Механізм правового регулювання складають елементи, обов'язкові на окремих його стадіях, одним із яких є акт тлумачення норм права [224, с. 498-499].

Відомо, що складовими частинами механізму правового регулювання, його елементами є: норма права, юридичний факт, правовідносини, акти реалізації права, акти застосування права, інтерпретаційні акти, нормативно-правові акти та інші правові засоби [426, с. 526]. *Акти тлумачення включаються до різних ланок механізму правового регулювання і виконують функції обслуговування, впливаючи на ефективність діючих правових норм.* З цього приводу академік В.М. Кудрявцев зазначає: «Підстава правової регламентації складається з трьох груп чинників, які відповідно характеризують необхідність у такій регламентації, її доступність і реальність» [98, с. 61-62]. Тільки система взаємодії елементів правового регулювання, а не їх ізольоване функціонування може дати необхідний плановий законодавцем результат – можливість ефективного регулювання

суспільних відносин. Функціональність механізму правового регулювання повинна проявлятися через функціональність його окремих частин [202, с. 375]. Таким чином, прийняття правових актів, що відповідають вимогам сучасної дійсності, сприятиме стабілізації державного і суспільного життя.

Тлумачення є складовою механізму правового регулювання, без якої не з'являться на світ інтерпретаційні акти, спрямовані на регулювання суспільних відносин [169, с. 27]. Акти тлумачення виконують специфічну роль у регулюванні діяльності суб'єктів і суспільних відносин, що виникають на їх основі.

Іноді після початку дії норм права функціонування механізму правового регулювання може блокуватися внаслідок недостатньої чіткості формулювань окремих норм права, що заважає їх розумінню, а відтак, і реалізації таких норм особами, яким вони адресовані. В подібних випадках додатковою умовою спрацювання механізму правового регулювання є видання нормативних інтерпретаційних правових актів, спрямованих на роз'яснення змісту відповідних юридичних приписів. До найпоширеніших в Україні офіційних нормативних інтерпретаційно-правових актів належать зараз рішення Конституційного Суду України, прийняті з метою тлумачення певних положень Конституції України, постанови пленумів Верховного Суду України, роз'яснення та інформаційні листи Вищого Господарського Суду України з питань вирішення судами деяких категорій юридичних справ, акти Державної фіскальної служби, що містять тлумачення окремих положень податкового законодавства [57, с. 221].

Акти тлумачення норм права не містять нових правових положень, а є засобом, що забезпечує однакове розуміння і застосування чинних нормативних актів. Чіткість і ефективність механізму правового регулювання залежить від правильного тлумачення норм права [203, с. 303]. Окрім того необхідне створення механізму ініціювання, наприклад автентичного тлумачення. Дефектів автентичного тлумачення норм права стало б менше, якби інтерпретаційна діяльність спиралася на певні правила (канони) тлумачення.

Серед таких власне необхідно розглядати наступні положення:

1) акт тлумачення повинен містити чіткі і зрозумілі норми. Така формальна визначеність забезпечує точність, правильне розуміння і застосування норм.

2) тільки системна єдність і взаємозв'язок норми, що підлягає тлумаченню, з положеннями Конституції України може забезпечити належне з'ясування і роз'яснення цієї норми.

Ефективність правового регулювання може оцінюватись щодо певних правових норм, на рівні правових інститутів та галузей, права в цілому. Причому, якщо при з'ясуванні ефективності окремих юридичних приписів достатньо використання емпіричних методів пізнання, вивчення конкретних проявів соціальної поведінки, то у всіх інших випадках це вимагає проведення комплексних досліджень, вивчення загальних тенденцій впливу правового регулювання на цілі масиви (сфери) суспільних відносин, стан упорядкованості всього суспільного життя [56, с. 224].

Загальна ефективність правового регулювання забезпечується: ефективністю самого інтерпретаційного акта; ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування інтерпретаційного акта; ефективністю діяльності щодо застосування і реалізації інтерпретаційного акта.

Отже, акти тлумачення норм права обслуговують нормативну основу механізму правового регулювання. Вони виконують складну і відповідальну функцію, використовуючи юридичну техніку для правильного тлумачення норм права. До того ж акти тлумачення норм права доповнюють і збагачують один одного. Відомі й такі випадки, коли учасники механізму правового регулювання переходять з однієї сфери в іншу. Наприклад, практичний юрист, адвокат стає вченим, викладачем вузу. Акти неофіційного тлумачення, володіючи не юридичною силою, а силою особистого високопрофесійного авторитету, включаються до актів застосування права, породжуючи відповідні правовідносини. Будучи включеними в єдину систему правових засобів, тлумачення, забезпечує ефективний правовий вплив на правову свідомість [230,

с. 57], політичну і правову культуру громадян, переконуючи і спонукаючи їх до конкретних дій учасників правовідносин, у відповідності з точним змістом і волею законодавця.

Вище обумовлена роль актів тлумачення, на нашу думку, обумовлена такими обставинами: складові частини, або елементи правового регулювання (норми права, юридичні факти, акти реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків, правовідносини) піддаються в процесі функціонування певній інтерпретації. А це, у свою чергу, впливає на соціальний результат впливу права на суспільну практику. Тому вивчення актів тлумачення є складовою частиною загальної проблеми вдосконалення законодавства та підвищення ефективності його реалізації. Функція контролю та нагляду, здійснювана компетентними органами за допомогою офіційних роз'яснень сенсу і порядку застосування правових норм, є однією з найбільш важливих. Разом з тим інтерпретаційні акти являють собою явище багатогранне і можуть бути розглянуті з різних сторін: а) як одна з правових форм здійснення державою своїх функцій; б) як засіб зміцнення законності в діяльності правозастосовних органів; в) в якості однієї з форм правової пропаганди; г) як метод підвищення ефективності правового регулювання і тощо. Офіційне роз'яснення змісту законодавства покликане відігравати значну роль у вдосконаленні суспільних відносин. Будучи сформульованими в загальнодоступній формі, акти офіційного тлумачення сприяють виробленню у суб'єктів права стійкої позитивної правосвідомості та правової культури. Це, у свою чергу, слугує важливим чинником подальшого зміцнення законності та правопорядку, формування і функціонування правової держави.

Удосконалення інтерпретаційних технологій, досконалість юридичної техніки, підвищення правової культури тлумачів, розробка і впровадження канонів тлумачення, уніфікація юридичних термінів та їх дефініцій триває, множаться шляхи та напрямки поліпшення якості та підвищення ефективного тлумачення правових норм. Однак, не зважаючи на це, в процесі становлення в

Україні нового правового мислення і формування нового законодавства число питань, пов'язаних з проблемами тлумачення права ще збільшилась. Все це, звичайно, негативно позначається на юридичній практиці, веде до ускладнень при виробленні і прийнятті правотворчих і правозастосовних рішень. Тому роблячи висновок з вищевикладеного, зазначимо, що правова система України орієнтована не на повну урегульованість всіх відносин у суспільстві, що є неможливим внаслідок його безперервного розвитку, а передбачає найбільш підходящу для демократичної правової держави процедуру усунення недоліків у праві, шляхом вдосконалення законодавчого регулювання в цілому і ліквідації протиріч в системі законодавства. Отже, в сучасній правовій системі України закладені всі необхідні умови для її вдосконалення і розвитку відповідно до нової доктрини тлумачення правових норм, адже однією з причин значної кількості недоліків існуючої нормативно-правової системи є неправильне та неграмотне тлумачення правових норм та нормативно-правових актів у цілому. Правильне тлумачення є запорукою забезпечення законності та підвищення ефективності правового регулювання на різних етапах здійснення правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності. Це основний спосіб подолання таких проблем системи законодавства як колізії та прогалини [155, с. 47].

З цих позицій, саме акт тлумачення норм права відповідає своєму призначенню, здатен ефективно здійснювати регулювання суспільних відносин, а отже, виправдовує закладені в ньому суспільні очікування тільки тоді, коли він характеризується високою якістю, системністю та узгодженістю з міжнародними правовими стандартами, демократичною і гуманістичною спрямованістю [277, с. 185].

Отже, у висновку можна відзначити, що чіткість і ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин та правової діяльності загалом залежить від правильного тлумачення норм права і рівня правосвідомості суб'єктів правового регулювання. Глибоке розуміння дійсного сенсу правової норми, знання офіційних роз'яснень змісту чинного законодавства значно

підвищує якість правового регулювання суспільного життя. І, безумовно, чим вище рівень правосвідомості учасників суспільних відносин, що перебувають у сфері правового впливу, тим надійніше діє механізм правового регулювання. У кінцевому рахунку тлумачення як юридична діяльність слугує задачам забезпечення законності і підвищення ефективності правового регулювання.

4.2 Чинники, що зумовлюють необхідність актів тлумачення норм права в сучасній Українській державі

Питання про чинники, що справляють вплив на процес видання актів тлумачення норм права, має досить важливе не тільки теоретичне, але й практичне значення. Це пов'язано в першу чергу з тим, що в епоху змін, що закономірно сталися на рубежі другого і третього тисячоліть, українська юридична наука опинилася без оновлених, адекватних сучасним реаліям загальнотеоретичних знань про тлумачення правових норм, чинників, що зумовлюють необхідність видання актів тлумачення. Причин далекого від ідеалу стану вітчизняної правотворчості, інтерпретації та реалізації норм права багато. Серед них особливе і зовсім не другорядне місце займає дефіцит фундаментальних загально правових знань про ефективні методи тлумачення вже прийнятих нормативних актів, способах розумної, своєчасної, швидкої і економічної інтерпретації діючих юридичних норм. Абсолютно очевидно, що без відповідної загальнотеоретичної бази методологічно правильне і практично результативне рішення проблем тлумачення норм права неможливе, адже мова повинна йти не стільки про конкретні чинники, що сприяють, чи, навпаки, перешкоджають успішній реалізації норм права, скільки про «вельми позитивний досвід, методіку та методологію, на кінець, про самий механізм та технологію даного процесу» [121, с. 121].

Після прийняття нових нормативних актів, особливо великих, нерідко з'являються численні акти тлумачення, що роз'яснюють порядок їх застосування. За справедливим зауваженням Є.В. Васьковського, «для того, щоб закони

застосовувалися саме в тому сенсі, який мав на увазі законодавець, необхідно щоб судді та органи влади розуміли закони правильно і до того ж однаково» [33, с. 118]. Саме це завдання покликані вирішити акти тлумачення норм права.

Взагалі необхідність самого тлумачення права власне зумовлена особливостями його предмета, а саме:

1) нормативністю права, загальним, абстрактним характером правових норм. Реалізація абстрактної норми права в конкретній життєвій ситуації без з'ясування її змісту виявляється неможливою;

2) формальною визначеністю правил поведінки в юридичному тексті, що зумовлює такі обставини, що викликають необхідність тлумачення:

– вживання термінів, які є більш вузькими чи більш широкими, ніж правове поняття, що вони виражають, або вживання слів-синонімів на позначення одного поняття (наприклад, одночасне використання у тексті слів «повинен», «зобов'язаний», «слід», «належить» тощо);

– наявність в юридичних текстах спеціальних юридичних термінів (іпотека, юридична особа, злочин та ін.) та оціночних категорій («тяжкі наслідки», «моральна шкода» тощо);

– вживання висловів, які вимагають з'ясування можливих варіантів поведінки, що ними передбачаються (наприклад, «і так далі», «тощо», «та інше», «інші»);

– недосконалість юридичної техніки, відсутність ясної, точної, зрозумілої мови юридичного акта, двозначність, розпливчатість формулювань;

3) системністю норми права, що зобов'язує суб'єкта тлумачення враховувати взаємозв'язок і взаємозумовленість норм права (наприклад, зв'язок між загальними та спеціальними, конкретизуючими, спеціалізованими правовими нормами);

4) необхідністю забезпечення органічної єдності «духу» і «букви» закону [107, с. 318; 222, с. 117].

Об'єктивні причини інтересу до проблеми тлумачення правових норм - це глобальні зміни у сфері формування нормативно правової бази, що вимагає принципово нових видів, форм, способів, прийомів і методів тлумачення. Зміна системи правотворчих органів, зміна масштабів, конструкції і «швидкості» правотворчості з неминучістю тягнуть і модифікацію сутності актів тлумачення норм права.

Дані причини зводяться до наступного. По-перше, в Україні відбувається активний розвиток нових політичних і соціально-економічних відносин. Вони вимагають ефективного правового регулювання, що потребує інтенсивної, оперативної роботи законодавчого органу – Верховної Ради України – щодо прийняття нових актів тлумачення, внесення змін та доповнень до чинного законодавства. Водночас Верховній Раді України ще не вистачає досвіду правотворчої роботи. Вона репрезентована різними соціальними силами, які переслідують власні політичні цілі. Тому українському парламенту важко впоратися з таким великим навантаженням, що своєю чергою, негативно позначається на ефективності правотворчої роботи і рівні законодавчої техніки. У зв'язку з цим досить часто виникають нечіткості, неясності, суперечності у актах тлумачення норм права, їх невідповідність реальним умовам життя. Ці дефекти значно ускладнюють розуміння і реалізацію актів тлумачення. В окремих випадках такі дефекти можна виправити шляхом тлумачення правових норм [140, с. 273].

По-друге, у зв'язку з формуванням і розвитком української державності нині ще не досить чітко визначені та розмежовані повноваження між гілками влади. Ця обставина, помножена на недостатньо високу якість роботи правотворчого органу, зумовлює видання надто великої кількості конкретизуючи підзаконних актів, які дуже часто суперечать існуючим нормам і дедалі більше ускладнюють їх розуміння та реалізацію [140, с. 273].

По-третє, разом із становленням держави в Україні відбувається розвиток національної мови. З'являються нові слова, змінюються існуючі, деякі слова

набувають нового значення, вводяться нові або змінюються деякі граматичні, морфологічні, синтаксичні правила, які певним чином впливають на мову актів тлумачення. Крім того, з'являються нові специфічні терміни, юридичні конструкції, засоби та прийоми юридичної техніки. Усе це, безумно, підвищує активність проблеми необхідності актів тлумачення норм права в сучасній Українській державі.

По-четверте, наше суспільство перебуває на шляху побудови правової держави. У громадян та державних службовців недостатньо високий рівень правової та моральної свідомості, правової культури. Ця обставина призводить до невірною чи неповного розуміння дійсного змісту актів тлумачення і, як наслідок, призводить до порушення законності. Тому в цьому аспекті тлумачення правових норм та його результат (інтерпретаційні акти) набувають значної актуальності, особливо стосовно роз'яснення громадянам та державним службовцям дійсного змісту чинних правових норм з метою їх правильної реалізації [140, с. 274].

З огляду на означену проблему, варто зауважити, що нині досить часто в літературі порушується питання про те, який сенс і значення для правозастосовної практики має можливість офіційного тлумачення, здійснюваного з ініціативи законодавця? Адже, з одного боку, на стадії розробки і прийняття законів у всіх учасників законодавчого процесу є можливість максимально врахувати всі виникаючі прорахунки і проблеми, які можуть бути вирішені до прийняття закону, а з іншого - неможливо врахувати всі життєві ситуації, при яких прийнятий закон буде ідеальним. Проблеми правозастосовної практики пов'язані в основному з низькою якістю прийнятих законів, що, у свою чергу, обумовлює необхідність їх тлумачення. Саме тому на перший план висувається завдання чіткості і визначеності формулювання всіх понять і визначень нормативно правових актів. Для попередження можливих зловживань при офіційному тлумаченні М.Н. Карасьов пропонує наділити правом звернення про тлумачення правових норм тільки правозастосовні органи: органи виконавчої влади, суди,

прокуратуру. Крім того, висловлюється необхідність у встановленні більш жорсткої порівняно з прийняттям законів процедури їх тлумачення [70, с. 18-19].

Взагалі необхідність тлумачення норм права найбільше відчувається в ситуації реформування державно-правових систем, особливо судової. Так як судова правотворчість є одним з проявів принципу розподілу влади, її неминучість визначається наявністю прогалин в законах та багато чисельністю багатьох норм чинного законодавства, а також неможливістю відмови в правосудді при відсутності чіткої норми, що може бути застосована до вирішення конкретної справи [108]. У даному випадку саме судове тлумачення Конституції України стає засобом, що забезпечує однакове її застосування, оперативне усунення суперечностей та прогалин і в цілому створює передумови конституційної стабільності.

Сучасне українське право, як і державність – досить молоде явище, а тому йому властиві риси, характерні для новостворених чи перехідних систем. Важливою проблемою таких країн, - є вироблення юридичних механізмів, інституційних структур, методологічних прийомів, що дозволяють ефективно реалізувати принципи правової держави, насамперед, фундаментальний принцип верховенства Конституції і закону. У зв'язку з цим перед юридичною теорією і практикою постає ряд актуальних завдань, вирішення яких вимагає нових підходів до судової діяльності, перегляду традиційних уявлень про значення і місце суду в суспільстві, вдосконалення форм судочинства. Внаслідок успішного розвитку конституційного правосуддя, що відбувалося останнім часом в Україні, створюється більш надійна, ніж раніше система забезпечення конституційності і законності нормативно правових актів, що видаються органами державної влади та місцевого самоврядування. Невід'ємною ланкою цієї системи власне і виступає діяльність Конституційного суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України та вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради

України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

З огляду на це, необхідність актів тлумачення норм права на практиці зумовлена також:

1) невідповідністю юридичних норм фактичним умовам життя — виникнення відносин, які не існували або не були помітними на момент видання норм права, але з часом стають такими, що підпадають під їх дію;

2) наявність у нормативно-правових актах спеціальних правових понять, визначень, які мають багатозначний характер (наприклад, поняття «джерела підвищеної небезпеки»);

3) використання в нормативно-правових актах оцінних понять, що виражають лише соціальне значення тих чи інших явищ («тяжкі наслідки»);

4) нечіткість, недбалість, недогляд правотворчих органів, які часто трапляються під час оформлення їхніх думок у нормах права: часом їх воля знаходить своє відображення вельми схематично, деякі ознаки складу правопорушень взагалі не називаються, і встановити їх можна тільки тлумаченням норм права;

5) іноді така необхідність випливає зі змісту самого нормативного акта. Йдеться про випадки, коли правотворчий орган використовує вирази «інші», «тощо» [35, с. 246].

Об'єктивна ж необхідність актів тлумачення права зумовлена такими обставинами:

1) абстрактна (загальна) форма викладення норми права, її невідповідність конкретним, фактичним обставинам життя. Викладена в нормативних актах узагальнююча модель правової поведінки потребує її конкретизації у певному випадку, тобто суб'єкт права після осмислення норми права мусить знайти те конкретне, що закладалося в неї суб'єктом нормотворчості, інакше він не зможе змоделювати свою майбутню поведінку;

2) системність викладення норм права, що потребує розкриття обсягу змісту норми права у зв'язку з нормами, закріпленими в приписах цього ж нормативного акта чи інших актів. Особливо така потреба виникає за відсильного чи бланкетного способів викладення норм права, коли їх зміст не збігається з текстом припису нормативного акта;

3) складність та невизначеність термінів, що виражають спеціальні юридичні поняття. Термін: а) може бути вужчим або ширшим за юридичне поняття; виражатися різними словами («зобов'язаний», «впливає», «слід» та ін.); б) може містити правові застереження⁶⁶, що змінюють обсяг норм права («як правило», «за винятком», «як мінімум», «окрім випадків», «при необхідності», «маючи на увазі», «незалежно від того»); в) може містити оцінювальні поняття і визначення («тяжкі наслідки», «малозначущі діяння», «великі розміри»). У такому разі потрібний пошук змісту правового поняття, яке не знайшло адекватного терміна в нормативно-правовому акті. Завдяки тлумаченню досягається ступінь відповідності вжитого терміна змісту правового поняття;

4) прогалини і колізії в нормативно-правових актах. Це спостерігається у випадках неповного охоплення юридичними нормами фактичних умов життя або наявності суперечностей між нормами різних нормативних актів. Офіційне тлумачення дає можливість заповнити прогалини та подолати колізії;

5) зміни в розвитку суспільних відносин, коли затребуваною стає вимога з'ясувати волю законодавця не на момент видання норми права, а відповідно до сучасних умов [35, с. 246].

Отже, необхідність тлумачення обумовлена цілим рядом чинників. І в першу чергу *абстрактним характером норм права*. Іншими словами, норми права поширюються на невизначене коло осіб та ситуацій. Разом з тим, всі норми права застосовуються в конкретній ситуації, тобто реалізуються в конкретних діях суб'єктів права. Саме тому при реалізації тієї чи іншої норми виникає необхідність конкретизувати зміст тієї чи іншої норми права, вираженої в абстрактній формі. Інакше кажучи, норма права регулює суспільні відносини у

певній сфері життєдіяльності. Однак ці відносини, незважаючи на спільні риси, властиві всьому виду, досить численні і мають низку індивідуальних ознак та особливостей, що викликає певні питання при застосуванні норми права. Відповіді на ці питання можна отримати тільки шляхом тлумачення.

Другим чинником, що викликає необхідність тлумачення та видання інтерпретаційного акта, є *особливість зовнішнього оформлення норм права*. З цього приводу слід погодитися з думкою С.С. Алексеєва про те, що необхідність тлумачення правового акта продиктована тими ж причинами, які обумовлюють необхідність тлумачення будь-якої форми певного предмету. З'ясування будь-якого тексту вимагає певної розумової діяльності, пов'язаної з розумінням даної знакової системи - слів, речень, їх логічного зв'язку [224, с. 428]. Це відзначали ще дореволюційні дослідники. Мистецтво тлумачення законів, зробив висновок Є.В. Васьковський, зводиться до вміння розуміти людську мову. При тлумаченні законів повинні бути дотримувані правила, необхідні для розуміння будь-якого літературного твору [33, с. 12]. Проте в юридичній науці існують й негативні точки зору стосовно деяких видів тлумачення правових норм. Так на думку О.М. Ігнатова, в правовій демократичній державі неприпустимо ні обмежувальне, ні розширювальне тлумачення закону, котре веде до суб'єктивізму в оцінці положень закону і по суті до його корекції не законодавчим шляхом. Тлумачення закону має точно відповідати його тексту, його змісту і не допускати звуження або розширення його дії [99, с. 63-64]. Проте будучи противником зазначених видів тлумачення, названий автор не дає їм визначень.

Будь-яка норма права являє собою, як зазначалося вище, певну думку законодавця. Будь-яка думка формується, фіксується і передається у формі слів і словосполучень. Формування, фіксація і передача думок здійснюється за допомогою мови. Для вираження норм права використовуються різні слова, словосполучення і типи пропозицій. Разом з тим, «логічні форми не тотожні граматичним, логіка не зливається з граматиною» [10, с. 170]. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що людина, що володіє своєю мовою, може знати, як

вживається те чи інше слово, але вона може не знати, як буде вжито дане слово в дійсності у всіх можливих ситуаціях. Так, при єдності слова і поняття, можлива їх розбіжність. Зокрема, деякі поняття можуть бути виражені лише групою слів, наприклад: «цивільний позов у кримінальній справі», «позовна давність», «давність виконання» та ін.

Крім того, іноді значення слова виявляється вже поняттям. І, якщо в повсякденному житті це не перешкоджає спілкуванню людей, то для правильного розуміння нормативно правового акта знання лише повсякденного значення слова недостатньо. Мова йде про те, коли при збереженні основного змісту поняття, значення слова є вже самим поняттям. Така, наприклад, відмінність слів «премія», «застава» і т.д. В інших випадках одне і те ж слово або група слів можуть позначати абсолютно різні поняття. Так, зокрема, юридичне значення термінів «недієздатний», «заповідальна відмова» і т.п., не має нічого спільного з їх повсякденним розумінням.

Необхідність тлумачення та видання відповідного акта обумовлена також тим, що *воля, що міститься в нормативному акті, виражена мовою права, тобто із застосуванням спеціальних термінів, які не мають аналогів у повсякденній мові і називаються засобами і прийомами юридичної техніки.* Це означає, що для точного з'ясування змісту правових актів потрібні спеціальні юридичні знання. Дане твердження, за вірним зауваженням С.С. Алексєєва, носить природний характер. При з'ясуванні будь-якого нормативно правового акта інтерпретатор має справу з певною знаковою системою: з словесно - документальною, мовно-логічною формою викладу волі законодавця, яка до того ж отримала особливе юридичне вираження [5, с. 291-292].

Викладене свідчить про те, що тлумачення законів має ґрунтуватися, по-перше, на філологічному тлумаченні, по-друге, на аналізі властивостей правових норм, і, нарешті, по-третє, на приписах самого закону [33, с. 12].

До вже названих чинників також можна додати *плин часу з дня видання того чи іншого нормативного акту.* Формулювання, виражені в тих чи інших

нормативних приписах, найчастіше орієнтовані на певні фактичні ситуації, які передбачав законодавець. Разом з тим, при тривалій дії нормативного акту виникають нові факти і обставини, які, хоча і охоплюються даною нормою, проте не підпадають під буквальні формулювання акту.

Необхідність тлумачення викликає також *системність права*. Іншими словами, норми права регулюють суспільні відносини у певній сукупності, між ними існують певні зв'язки. У зв'язку з цим нерідко зміст конкретної норми права залежить від інших норм. Останні, у свою чергу, можуть розширювати або звужувати зміст норми права, що підлягає тлумаченню. Саме тому ігнорування функціональних зв'язків норм права, може призвести до невірного розуміння змісту витлумачених норм.

Однією з причин, що обумовлюють необхідність тлумачення, є також *недосконалість викладу волі законодавця*. Засоби юридичної техніки не завжди адекватно передають його думку. Формулювання правових актів іноді бувають не зрозумілими або розпливчастими, відповідно, виникає необхідність в їх правильній інтерпретації.

Таким чином, недоліки законодавчої техніки також породжують необхідність тлумачення та видання інтерпретаційного акта. У цьому зв'язку видається доречним згадати слова деяких видних діячів минулих століть про формулювання законодавчих актів і, зокрема, про те, що *при складанні законів необхідно враховувати певні правила*: по-перше, зміст законів повинен бути стислим, по-друге, зміст повинен бути простим, оскільки прями висловлювання завжди доступніші для розуміння, ніж вишукані, по-третє, істотною умовою є таке формулювання, яке викликало б у всіх людей одні й ті ж поняття. Аналогічної думки дотримувався П.И. Пестель, який вважав, що закони повинні бути ясні для того, щоб кожен громадянин міг легко їх розуміти і без будь-яких ускладнень співвідносити з ними свої вчинки. З цієї причини кожен закон повинен бути написаний таким чином, щоб не допускав ніяких непорозумінь і двозначних тлумачень. Від ясності законів залежить справедливість і

неупередженість суддів, швидкість закінчення справ, і правильна робота всіх органів Уряду. Недотримання ж його веде до всіляких зловживань і має найсумніші наслідки для суспільства. Ці слова досить актуальні сьогодні.

Саме тому, враховуючи вищезначену авторську позицію та не зважаючи на те, що дана проблема не отримала належної уваги в роботах юристів, чинники, що зумовлюють необхідність актів тлумачення норм права можна класифікувати за різними підставами:

1. Залежно від сфери суспільного життя, до якої відносяться наведені чинники, їх можна поділити на загальносоціальні (політичні, економічні, соціальні, духовні та ін.) і юридичні.

2. За територіальним критерієм можна виділити чинники державної, місцевої, локальної дії.

3. За хронологічним критерієм розмежовуються: постійно діючі та тимчасові [226, с. 108].

Отже, можна зробити узагальнений висновок, що видання та вдосконалення системи актів тлумачення норм права визначається системою взаємопов'язаних і взаємозумовлених чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру.

При цьому, окрім названих внутрішніх чинників, на систему сучасних інтерпретаційних актів впливають і зовнішні, міжнародні фактори, такі як зовнішньополітичний курс України на євроінтеграцію, діяльність авторитетних міжнародних урядових і неурядових організацій у сфері утвердження верховенства права та демократії і захисту прав людини в Україні [284, с. 296], інтернаціоналізація національного права [271, с. 232], правова інтеграція [40, с. 47] тощо.

Система чинників, які впливають на генезис як окремих актів тлумачення норм права, так і їх системи загалом, дає змогу виявити основні перспективні напрями розвитку і вдосконалення національного законодавства на сучасному етапі, адже тлумачення норм права виступає необхідною передумовою забезпечення демократії, зміцнення правопорядку, правильної реалізації права.

Цей вид інтерпретаційної практики покликаний підтримувати стійкість правової системи, сприяти розвитку здорового консерватизму принципів законодавства, посилення захисту інтересів особистості, форм власності. Новаторський досвід кваліфікованого та науково обґрунтованого тлумачення норм права за певних умов може виступати предтечею інноваційної правотворчої діяльності.

4.3 Проблеми забезпечення ефективності актів тлумачення норм права

Як вже нами було відмічено в попередньому підрозділі, сутність тлумачення норм права полягає в найбільш правильному і всебічному виявленні волі законодавця, яка висловлена ним у конкретній правовій нормі, виклад її в нормі-дефініції або акті тлумачення; в забезпеченні правильності і одноманітності розуміння і застосування норми, що тлумачиться; у виявленні та заповненні прогалин чинного законодавства; у виявленні та подоланні протиріч і правотворчих помилок; конкретизація і подальший розвиток законодавчої регламентації; забезпечення тлумачення на основі системної єдності та взаємозв'язку відповідно до положень Конституції України.

І оскільки тлумачення правових норм є юридичною діяльністю, *ця робота може і повинна бути ефективною*. З огляду на це, ефективність тлумачення норм права та видання інтерпретаційного акту власне знаходиться в залежності від стабільності суспільства, законності, дотримання конституційних норм. Наприклад, стаття 23 Конституції України гласить: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей» [91]. Зрозуміло, що у даному випадку офіційне тлумачення норм права, що ущемляє чийсь права, свободи, законні інтереси не може бути визнане ефективним.

Питання ефективності національного законодавства особливо загострюється за умов, коли система суспільних відносин ще недостатньо стабільна й потребує впорядкування державою [126, с. 69]. Воно є особливо актуальним для України, яка перебуває на перехідному етапі розвитку, що супроводжується реформами

суспільних і державних інститутів. Одним із важливих чинників забезпечення ефективності законодавства є якість закону України та поряд з ним акти тлумачення норм права. Якість закону та інтерпретаційного акта значною мірою залежить від того, наскільки його зміст враховує необхідність регулювання відповідних суспільних відносин, наскільки правильно цей зміст визначений з позиції юридичної техніки [256].

Проблема ефективності актів тлумачення як правового інституту в умовах трансформації суспільних відносин з ряду обставин набула першочергового як практичного, так і теоретичного значення [170, с. 48].

Ефективність взагалі – це абстрактне поняття, яке означає тільки здатність застосовуваного засобу сприянню досягнення бажаної мети, оцінка ж відноситься не до ефективності, а до мети, досягнення якої стає засобом аналізу.

У юридичній літературі немає єдиної думки взагалі про ефективність правових норм та ефективності інтерпретаційного акта [219, с. 16-17]. Термін «ефективність» застосовується у значенні результату, наслідку будь-якого явища. Також його вживають, говорячи про науку в цілому та відносять до загальнонаукових категорій [202, с. 397].

Критерієм ефективності акта тлумачення є повна (міра) досягнення мети, що становиться перед актом тлумачення. При визначенні ефективності інтерпретаційного акта беруть до уваги мету, що була визначена при виданні норми права та реально досягнутий результат у процесі функціонування цієї норми. Іншими словами рівень досягнення цієї мети буде визначити рівень ефективності акта тлумачення [122, с. 36].

До мети необхідно відносити:

- закріплення та регламентація за допомогою юридичних засобів вже існуючих суспільних відносин;
- стимулювання існуючих відносин, які відповідають загальним інтересам суспільства;
- створення умов для виникнення і розвитку нових суспільних відносин;

– практичне витіснення соціально небезпечних зв'язків та відносин [262, с. 11; 303, с. 93].

Якість діяльності, іменованої тлумаченням норм права, прямо залежить від стану розвитку техніки тлумачення юридичних актів. Техніка тлумачення нормативно правових актів отримала назву правоінтерпретаційної техніки [262, с. 11]. У правовій науці правоінтерпретаційна техніка часто не розглядається в якості самостійної форми реалізації юридичної техніки, а є складовою правозастосовної техніки. Прихильники даної точки зору стверджують, що будь-яке тлумачення має на меті забезпечити правильне застосування нормативно правових актів на практиці [13, с. 100]. Правильність, грамотність і результативність тлумачення норм права, насамперед, залежить від досконалості юридичної техніки.

Принагідно зазначимо, що юридична техніка (від грец. Juris - право і techne - мистецтво, майстерність, ремесло, уміння) – це сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів, їх систематизації та обліку [160, с. 19]; сукупний зв'язок певних правил, що застосовуються як при розробці змісту і структури правових приписів держави, так і при втіленні їх у життя; система знань про правила здійснення юридичної діяльності, що утворює методологію практичного створення права [153, с. 500].

Визначення поняття юридичної техніки виникло в ХІХ столітті в зв'язку з розвитком доктрини формально - юридичного аналізу форми і структури права і вперше було розглянуто в роботах Р. Ієрінга («Дух римського права», СПб., 1875; «Юридична техніка», СПб., 1906). Предметом юридичної техніки є найбільш загальні закономірності здійснення юридичної діяльності. Мета юридичної техніки - раціоналізація юридичної діяльності, досягнення ясності, простоти, стислості, певної стандартності, однаковості (уніфікованості) юридичних документів. Інтерпретаційна техніка покликана чітко, недвозначно, визначено і в той же час коротко, економічно, одноманітно і стандартно здійснити тлумачення

норм права. Велика кількість слів, розпливчасті формулювання, недостатня чіткість і пробільність знижують ефективність правового регулювання.

Сам акт тлумачення норм права має бути зрозумілим і ясним для суб'єктів, яким він адресований. Цей документ, як власне і сам нормативно правовий акт, повинен мати необхідні реквізити, які відображали б його юридичну силу, предмет регулювання, сферу дії, надавали б офіційності. До акта тлумачення застосовуються правила, що відносяться до змісту та структури нормативного акта. Суб'єкт, що здійснює тлумачення власного акту, застосовує в міру необхідності всі відомі способи тлумачення, використовує їх в комплексі, цим сприяє виявленню помилок і нейтралізації їх.

Виділення способів тлумачення норм права відбулося ще наприкінці ХІХ століття, а в перше десятиліття ХХ століття почалося їхнє дослідження. «Тлумачення систематичне, - на думку Н.С. Таганцева, - стало, звичайно можливим у законодавствах новітньої формації, в яких окремі закони систематизуються у вигляді склепінь або укладень з їх поділом на відділи, глави і пункти. При такому розподілі статей визначення їх змісту і значення вельми часто може залежати від того місця, яке їм відведено в кодексі» [239, с. 16]. Е.Н. Трубецькой у своїх лекціях з енциклопедії права підкреслював, що деякі вчені виділяють поряд з логічним і граматичним тлумаченням два інших види тлумачення: систематичне й історичне. Однак, з його точки зору, «систематичне тлумачення полягає у відновленні логічного сенсу даного закону, і тому воно не може бути протиположним тлумаченню логічному» [270, с. 3-4]. Інший погляд на цю проблему у Є.В. Васьковського. Він вважав, що «ставлення норми до загальної системи права, що виражається в логічному зв'язку між нормами, цілком відповідно називати логічним елементом тлумачення». Більше того, «дивлячись на те, в якому відділі, в якій главі, під якою рубрикою, між якими нормами поміщено дане правило, - розмірковував учений, - воно отримує різний сенс, розширюючи або скасовує своєї дії, набуваючи тих чи інших відтінків» [33, с. 28-29]. Д.І. Мейєр писав, що «систематичне тлумачення визначає зміст закону по

міркуванню місця, займаного ним у системі законодавства. Закон, поміщений в системі законодавства під рубрикою, в якій визначаються видові юридичні відносини, не може бути застосований до юридичних відносин іншого виду, хоча б і має загальну форму свого вираження» [127, с. 59-60]. Тим самим Д.І. Мейєр не зводив систематичне тлумачення до тлумачення логічного, а розглядав його як самостійний різновид тлумачення.

За слушним зауваженням В.М. Сирих з допомогою методів тлумачення норм права здійснюється аналіз чинного законодавства з метою виявлення його недосконалих, малоефективних норм, встановлення зв'язків між проєктованими і діючими нормами права, співвіднесення проєктованих норм права з принципами і загальними положеннями відповідних галузей права і правових інститутів [138, с. 21; 237, с. 20-21]. Тлумачення має бути чітким, лаконічним, не допускати двозначності, багатозначності понять і термінів; воно не повинно бути стрімким; неприпустима підміна і змішання загальноновизначених понять. Виклад норми права в акті тлумачення має бути коротким, чітким і визначеним. Наприклад, автентичному тлумаченні не повинен губитися основний зміст норми. Стислість і визначеність тлумачення досягаються за допомогою різних прийомів викладу норм права, використання спеціальних термінів, стандартних мовних формулювань. Формулювання тлумачення норм права повинні бути граматично однаковими, термінологія актів повинна бути єдиною (так званий принцип єдності правничої термінології [1, с. 32-35]). Це досягається шляхом вживання одного і того ж терміну, одного і того ж слова в одному і тому ж значенні. Одне і те ж поняття (явище, предмет) позначається одним і тим же терміном. Так на думку Т.М. Москалькової та В.В. Чернікова, досить багато погрешностей в законодавстві допускається при використанні понятійного ряду. До числа таких недоліків вчені, зокрема відносять: довільне використання юридичних понять та термінів; некоректність та надлишок понять та суджень; використання застарілих понять; використання невідомих термінів в загальновідомому значенні та

загальновідомих термінів в новому значенні; відсутність понятійної узгодженості; відсутність диференційованого підходу до понять [134, с. 340].

Невдалі фрази, звороти, малопоширені або навпаки поширені терміни не посилюють, а навпаки послаблюють регулюючу роль інтерпретаційного акта, принижують та авторитет і соціальну цінність самого акта. Тому в під час нормопроектної діяльності слід використовувати переважно ті формулювання й терміни, які широко вживаються в юридичній літературі, особливо новітніх тлумачних словниках української мови [82, с. 38].

Точність і визначеність термінів, їх однакове розуміння досягається за допомогою використання законодавчих дефініцій, в яких даються визначення терміна, його роз'яснення, обов'язкове для адресатів нормативно правового акту. За слушним зауваженням Т.С. Подорожної, сьогодні дефініції є вагомою частиною понятійного інструментарію системи законодавства, яка сприяє її формальній визначеності. Поряд з іншими приписами вони *тлумачать поняття* і мають знайти оптимальні форми закріплення в мові сучасного законодавства [169, с. 5-6]. Більше того, дефініції, що мають місце в нормативно-правовому акті виконують важливу роль в досягненні позитивних соціальних результатів [31, с. 22], найбільш точного вираження державної волі для наступного ефективного регулювання суспільних відносин [116]. Правові поняття і категорії, розроблені та застосовані вченими і практиками попередніх поколінь, змінюються в умовах демократичного розвитку суспільства, реформування права та розширення сфери правового регулювання. «Кожне поняття є актом теоретичного пізнання, яке показує, як певне явище реалізує себе в дійсності, розкриває його сутність, відмежовує від інших об'єктів. Вироблення такого визначення - складний, тривалий та досить складний процес [18, с. 32]. Дефініції - судження, що розкривають зміст понять [63, с. 10; 82, с. 70]. Розкриваючи головне в предметі, вони дозволяють виділити даний предмет, відрізнити його від інших, застерігають від змішування понять, плутанини в міркуваннях. Їм належить важлива роль у процесі оперування поняттями.

Використовуючи дефініції, тлумачення тим самим надає однозначності поняттям, які об'єктивно необхідні для реалізації регулюючих положень закону. При тлумаченні з'ясовується принциповий зміст правових приписів.

Отже, перевагою мови права є чіткість, стислість, визначеність, стереотипність, доступність для розуміння. Різні способи (прийоми) викладу норм права, що підлягають тлумаченню сприяють цьому.

З огляду на проблему ефективності тлумачення, особливого значення набувають проблеми якості самих актів тлумачення у зв'язку зі створенням ефективно діючої системи норм права, що забезпечує стабільність і правопорядок в суспільстві. Саме тому використання однакових реквізитів актів тлумачення, стереотипної структури, єдиних термінології, юридичних конструкцій і формувань складає суть уніфікації форми й структури актів тлумачення. Різномірність реквізитів і рубрик актів тлумачення, відсутність їх стереотипної структури, єдиного стилю викладення, неоднакова в різних актах нумерація статей, пунктів і їх підрозділів, формул відміни, змін актів і їх частин перешкоджають адекватному розумінню й ефективному застосуванню правових норм [82, с. 40].

У числі перших учених, хто спробував використати категорію «якість» для характеристики законодавства, був В.Ф. Прозоров. У роботі «Якість та ефективність господарського законодавства в умовах ринку» він запропонував розглядати «якість законодавства» як потенційну можливість вираженого в ньому правового регулювання досягти бажаних змін у соціальній сфері. Умови, що забезпечують належну якість законодавства, вчений розділив на дві групи: змістовні і регулятивні. До регулятивних характеристик якості В.Ф. Прозоров відніс техніко - юридичні, стилістичні, системні та інші аналогічні властивості, а до змістовних параметрів - адекватність економічної політики назрілим потребам суспільства [205, с. 40]. Нині провідні українські вчені також гостро обговорюють проблему якості чинного законодавства. Зокрема, Ю.С. Шемшученко, означаючи проблему якості прийнятих українським парламентом законів, наголошує на тому, що кількість не завжди перетворюється в якість. Наше законодавство тільки

умовно можна назвати системою. У ньому відображаються не загальнонародні інтереси, а інтереси олігархічних кланів і груп. Воно суперечливе в своїй структурі і декларативне за змістом [297, с. 5].

Отже, *якість - основний критерій ефективності законодавства, що полягає у вимогах доступності, переконливості, точності, визначеності, ясності, стислості і виразності до нормативних правових актів* (так звані правила принципу правової визначеності – [*res judicata*]) [213]. Провідні правознавці (теоретики права) - С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, М.І. Байтін, А.С. Піголкін, Є.В. Сиріх постійно вивчають властивості, якими повинні володіти якісно підготовлені норми права [3, с. 20; 12, с. 124; 148, с. 101; 244, с. 163]. При цьому найчастіше вчені вказують на такі ознаки якості, як нормативність, загальнообов'язковість, повнота і конкретність нормативно правового регулювання, представницький зобов'язуючий характер, ясність і доступність мови закону, формальна визначеність, точність і визначеність термінів і формулювань, логічна несуперечність нормативних положень правового акта Конституції держави, ефективність, відповідність норм закономірностям і потребам суспільного розвитку [105, с. 157-167; 32, с. 16-18; 173, с. 40-44].

З цих позицій, *техніко - юридична якість акта тлумачення є важливою умовою його ефективності*, оскільки дія акта тлумачення, нормативні положення якого є нечіткими, недостатньо зрозумілими, логічно суперечливими, не повними, буде недостатньою або навіть малоефективною. Більше того, як зазначають сучасні вчені, нині трапляються непоодинокі випадки поверхового ставлення до якості складання навіть процесуальних документів, що спричинено слабкою юридичною підготовкою та відсутністю необхідного досвіду [30, с. 3].

Критерій якості означає зрозумілість тексту читачеві, що забезпечується максимально допустимою простотою тексту. У зв'язку з цим власне необхідно використовувати загальновідомі терміни в загальновідомому значенні; розшифровувати значення найбільш важливих термінів; вживати прості і зрозумілі терміни, широко вживані обороти; не вживати складні граматичні

конструкції. Зрозумілість тексту сприяє правильному і повному виявленню інформації, що міститься в ньому, забезпечує ефективність дії нормативних приписів. Точність і чіткість закріплення дефініції поняття означає, що необхідно прагнути до того, щоб у кожного терміну в тексті була дефініція. У тексті має бути використаний лише той термін, який отримав дефініцію. Синонімія і омонімія повинні бути виключені. Взагалі, термінологія, що використовується в тексті правового акту, в тому числі й інтерпретаційного – найважливіша складова, від котрої залежить повнота та якість даного акту. Норми, що містять неточні терміни, можуть послугувати причиною не тільки правових колізій, про що ми вже зазначали, але й «пробілів в законодавстві в результаті зайвого «звуження» кордонів» суспільних відносин, врегульованих даним актом» [298] - слушно зауважує А.В. Шереметьєв.

Порушення принципу несуперечності в тексті тлумачення призводить до деформації системи права, так як страждає основна функція права - бути регулятором суспільних відносин. Суперечливість може бути грубою помилкою як законодавця, так і безпосередньо тлумача юридичних норм. Вона полягає в тому, що заперечується те положення, яке нещодавно стверджувалося. Оскільки з'являються нові види і форми тлумачення норм права, зростає кількість суб'єктів такого тлумачення проблема ефективності та якості актів тлумачення продовжує існувати. Словесне вираження норми права може допускати різні варіанти розуміння і тлумачення. У зв'язку з цим в англо-американській системі права традиційно одним із способів уникнення сваволі в інтерпретації і обмеження маніпулювання смислами висловлювань в корисливих інтересах однієї зі сторін є застосування канонів тлумачення (canons of construction, canons of interpretation) [8, с. 235].

Канони тлумачення - це правила міркування. Незважаючи на те, що носять вони рекомендаційний характер, існування їх важливе, оскільки вони встановлюють однакові критерії розуміння і аналізу нормативно правового тексту. «Ці канони - орієнтири, які пропонують можливі інтерпретації певних

словесних формул, що використовуються в статутах або певних типах статутів» [308, с. 66]. Якщо дотримуватися логіки канонів інтерпретації, то подальший процес тлумачення робиться більш простим, зручним і зрозумілим. У тому випадку, коли канони забувають, виникає розрив між дійсною думкою законодавця і думкою, вираженою в тексті акта тлумачення, що і призводить до труднощів і помилок у правозастосовній практиці.

Отже, враховуючи міжнародний досвід у галузі тлумачення, можна констатувати, що *тільки законодавче регулювання тлумачення може стати оптимальним способом вирішення можливих суперечностей, пов'язаних з різним розумінням норм права, використовуваних понять*. Воно додасть ясності, чіткості самої юридичної діяльності, що полягає у з'ясуванні і роз'ясненні юридичних норм, позитивно позначиться на правовому регулюванні в цілому і посилить ефективність самого тлумачення правових норм.

Ефективність тлумачення правових норм - найважливіша властивість цієї особливої форми правотворчої діяльності. Про результати тлумачення судять в основному лише - за кількістю логічних помилок. Правда, зустрічаються й інші підходи до оцінки правотворчої і правотлумачної діяльності. Авторів актів тлумачення часто звинувачують у некомпетентності. Аналіз подібних оцінок їх роботи показує, що значною мірою вони носять однаковий характер, бо науково обґрунтованих критеріїв результатів тлумачення, його ефективності в даний час просто не існує. Крім того, чи коректно міркувати про якість актів тлумачення, ефективності даного виду діяльності в кожному окремо взятому випадку в конкретний період часу, якщо правотворчість в державі в даний момент його історії неефективне саме по собі з огляду на системну кризу.

Важливе значення в теорії держави і права мають питання, пов'язані з розумінням ефективності правотворчості і тлумачення як його результатів у цілому, окремих видів тлумачення зокрема. З урахуванням обраної теми, першорядне значення набуває питання щодо зрозумілості для більшості членів суспільства категорій в яких може бути виражена ефективність актів тлумачення.

Щоб правильно відповісти на сформульоване вище питання, згадаємо, що і правотворчість, і елементи його механізму - явища самі по собі системні [124, с. 8-9], отже, на них повною мірою поширюються правила теорії соціально правових систем. Загальновідомо, що система в процесі функціонування виступає як цілісне утворення, в якому між її структурою і функціями існує взаємозв'язок і взаємозумовленість. У цьому зв'язку слід погодитися з Ю.Г. Марковим, який стверджує, що «функція реалізується структурою і пояснюється за допомогою структури» [117, с. 20].

У даному випадку відбувається те, що А.А. Богдановим називалося «складанням активностей» [25, с. 85-88]. При цьому давно встановлено, що активності елементів соціальної системи «складаються» не арифметично, а системно, під впливом системоутворювальних чинників. Особливо слід звернути увагу на те, що робота системи являє собою постійне відтворення функціонального ефекту, який зводиться до здатності системи робити те, що принципово не може зробити кожен її окремий елемент. Функціональний ефект базується на спорідненості і відмінності властивостей елементів, на різноманітті взаємодій між ними, їх інтегрованості.

Іншими словами, функціональний ефект системи «правотворчість і правотлумачення» може бути обумовлений як ефективною роботою відразу всіх елементів системи, так і здатністю одних елементів системи компенсувати порівняно низьку ефективність інших. Тобто з одного боку, правотворчий орган як система в цілому легко може здійснити те, чого не під силу досягти складовим його елементам. З іншого - елементи цілого можуть бути вельми самостійні, а ефективність одних структур легко компенсує неефективність або повна відсутність інших.

Очевидно, що у вирішенні завдань підвищення ефективності правотворчих і правотлумачних систем значна роль належить правовій науці, в першу чергу, провідній її галузі - теорії держави і права. Саме вона зобов'язана озброїти як «творців» правових актів, так і правотлумачів конкретними рекомендаціями про

раціональні шляхи організації тлумачення, методи поліпшення всіх його видів і форм. Характерною рисою таких наукових досліджень є те, що в них знаходиться саме широке застосування системний підхід до вивчення соціально-правових явищ, в результаті чого детально аналізуються не тільки відповідні правові настанови, що регламентують функціонування окремих видів тлумачення, робота конкретних правових утворень, а й соціально - правове середовище їхнього існування.

Зі сказаного слід зробити висновок про те, що до визначення поняття ефективність функціонування такого соціально-правового інституту як тлумачення, ефективність актів тлумачення як його результат, необхідно підходити з системних позицій, при яких організаційна та процесуальна діяльність в ході тлумачення, регулюючі його норми, розглядаються як єдине ціле, функціонує в інтересах досягнення заздалегідь запланованої соціально - політичної мети.

При розробці критеріїв ефективності актів тлумачення для початку важливо переконатися в наявності такої якості у його характеристиках, яка свідчить про здатність досягнення певної мети (про що було зазначено на початку підрозділу – Н.Л.). В сучасній юридичній літературі під метою розуміють ідеальну, відображену в свідомості модель цінностей. Це дає можливість стверджувати, що критерієм ефективності є ступінь досягнення відповідних цінностей [54, с. 11].

Характер дії акта тлумачення норм права в процесі досягнення певної мети може бути різний, а саме:

- 1) інформаційний, ідеологічний, загальновиховний;
- 2) реалізація акта тлумачення через дотримання, виконання і використання – безпосередня реалізація права;
- 3) це державно-владна діяльність компетентних органів по забезпеченню тлумаченню правових норм та впровадження в дію інтерпретаційних актів [255, с. 313].

Проте, ефективність актів тлумачення норм права – явище як зазначалось досить складне і багатогранне. Тому, при його вивченні, не можна обмежуватися тільки дослідженням мети прийняття інтерпретаційних актів і результатів їх дії. Створення та реалізація актів тлумачення не відбувається у вакуумі, а здійснюється під впливом великої кількості різних обставин, які багато в чому і зумовлюють рівень ефективності інтерпретаційних актів. Таким чином, ефективність актів офіційної та неофіційної інтерпретації залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних обставин реальної дійсності, що справляють вплив на процес їх видання і дії [323, с. 106].

Проблема ефективності інтерпретаційних актів залежить від багатьох чинників, одночасно існуючих у суспільстві і таких, що справляють різний вплив на процес створення та реалізації актів тлумачення. У цьому зв'язку з метою найбільш повного і системного їх виявлення та вивчення існує реальна необхідність в класифікації розглянутих умов [226, с. 106].

Більш розгорнуту класифікацію чинників забезпечення ефективності правозастосовних актів перераховує В. В. Лазарєв. Він виділяє матеріальні, соціально-політичні, ідеологічні, організаційні та правові чинники і дуже докладно розкриває кожен з цих типів [237, с. 20-21].

Основний напрямок впровадження матеріального чинника в забезпечення ефективності застосування права полягає в тому, щоб ґрунтуючись на точному знанні досягнутого рівня економічного розвитку, на всебічному обліку діють в сфері економіки закономірностей, погодившись з наявними можливостями і враховуючи перспективи, рішуче використовувати матеріальний стимул як по відношенню до суб'єкта правотлумачення, так і по відношенню до адресатів правотлумачувальної діяльності, як в плані обіцянки і спокутування відповідних матеріальних благ, так і в плані їх позбавлення або загрози таким [100, с. 120].

Соціально-політичні чинники діють у напрямку підвищення ефективності юридичного впливу на суспільні відносини, якщо самі при цьому відповідають у своєму розвитку рівнем і прогресивним тенденціям розвитку економічного ладу.

Ідеологічно вплив звернено до свідомості людей. Якісний стан останнього в сфері правових відносин так чи інакше виражається через правову свідомість. Тому є необхідність прослідкувати зв'язок правозастосування та правосвідомості більш докладно. Це тим більше необхідно зробити, так як правотворча практика сама є одним з чинників, що формують правову свідомість, і в інтересах підвищення ефективності актів тлумачення слід визначити точки дотику в діяльності цього чинника з цілеспрямованими систематичними кроками з формування правової культури та правової свідомості громадян.

Організаційні заходи полягають лише в тому, щоб забезпечити умови для всебічного обговорення питання в колективі, для виявлення найбільш переконливої думки, для творчої активності всіх учасників колективного розгляду. У разі одноособового вирішення питання організаційні міри спрямовані на організацію належного санкціонування дій правотворчого суб'єкта, на отримання згоди зацікавленого органу, на виявлення думки керівних інстанцій [100, с. 119].

Активна роль права у забезпеченні ефективності актів тлумачення проявляється двояким чином. По-перше, і це чи не основний аспект дослідження, права до певної міри опосередковує формування і сам процес використання матеріальних, соціально-політичних, організаційних, ідеологічних чинників підвищення ефективності правотворення. По-друге, процесуальні нормативні правові акти, покликані оптимально регулювати весь хід правотворчої діяльності, безпосередньо спрямовані на забезпечення тих чи інших умов ефективності актів тлумачення права. Існує, правда, і третій аспект проблеми, але в ньому правові норми не грають ролі такого активного засобу у справі підвищення ефективності правотворення, а виступають, швидше, належною передумовою останньої [100, с. 113].

Про ефективність актів інтерпретації юридичних норм у певній мірі свідчать: 1) його поширеність; 2) структура; 3) динаміка помилок; 4) наявність шляхів їх усунення.

В якості критеріїв ефективності пропонуємо розглядати: а) відповідність норми - роз'яснення потребам суспільного розвитку (норма - дефініція, що перестала відповідати рівню суспільного розвитку, наповнюється новим сучасним змістом); б) збереження основного сенсу норми, що тлумачиться (норма і її роз'яснення представляють єдине ціле і застосовуються одночасно); в) незмінність форми тлумачення (виявлення волі законодавця, розкриття змісту, доповнення та розвитку роз'яснюючої норми); г) своєчасне застосування необхідного способу (способів) тлумачення; д) використання і дотримання граматичної однаковості і єдиної термінології; е) переважне використання легальних дефініцій ; ж) ясність і доступність мови норми – роз'яснення; з) відповідність самого акту тлумачення загальним і спеціальним вимогам інтерпретації юридичної техніки (тлумачення закону здійснюється у формі закону). Існування акта тлумачення норм права ще не свідчить про наявність законності та правопорядку в суспільстві. Тобто краще відсутність акта тлумачення, аніж його неефективне існування та невиконання. Адже невиконання акта тлумачення породжує неповагу до них, правовий нігілізм [166, с. 72].

В юридичній літературі ефективність інтерпретаційного акта визначається як співвідношення між фактичним результатом їх дії та тими соціальними цілями, для досягнення яких акти тлумачення були прийняті. Співвідношення цілей та результату вказує, на думку деяких дослідників, на необхідність порівняння (зіставлення) отриманого результату із соціальною метою. Зокрема, на їх думку, необхідно довести, що:

- 1) ефективність акта тлумачення – це властивість їх дії;
- 2) цілі акта тлумачення – критерій оцінки їх ефективності;
- 3) без інформації про результати дії інтерпретаційного акта і співвіднесення їх з метою визначення ефективності є неможливим;
- 4) ефективність акта тлумачення необхідно розмежовувати від інших властивостей їх дії [166, с. 162].

Досконалість результату тлумачення, що застосовується в правовому регулюванні, їх відповідність його цілям та завданням, характеру суспільних відносин, що піддаються юридичній регламентації, а також ступінь фактичної реалізації зазначених намірів відображаються в ефективності правового регулювання.

Ефективність правового регулювання може оцінюватись щодо певних правових норм, на рівні правових інститутів та галузей, права в цілому. Причому, якщо при з'ясуванні ефективності окремих юридичних приписів достатньо використання емпіричних методів пізнання, вивчення конкретних проявів соціальної поведінки, то у всіх інших випадках це вимагає проведення комплексних досліджень, вивчення загальних тенденцій впливу правового регулювання на цілі масиви (сфери) суспільних відносин, стан упорядкованості всього суспільного життя [57, с. 223-224].

На думку В. М. Марчук, основними проблемами умов ефективності актів офіційного та неофіційного тлумачення, правова наука називає:

1) Відповідність вимог актів тлумачення рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Так, на сучасному етапі розвитку суспільства будуть неефективними кримінальні акти тлумачення, створені за часів Київської Русі.

2) Рівень досконалості законодавства. На прикладі неузгодженості норм законодавчих актів між собою та невідповідності актів тлумачення законам України можна стверджувати, що законодавство нашої держави недосконале, а отже з цього погляду, окремі правові норми, щодо яких виникають колізії, такі, які неможливо реалізувати, тобто неефективні [122, с. 361].

3) Рівень правової культури громадян. Розроблені та прийняті акти тлумачення мають велике соціальне значення. Проте створення інтерпретаційних актів – це лише початок справи, бо прийняті акти важливо втілити в життя, практично реалізувати. Щоб акти тлумачення мали реальний вплив на всі суспільні процеси, необхідно виховати у всього населення високу правову культуру [203, с. 38].

4) Рівень ефективності судової влади. Як слушно зауважує Б.В. Малишев, рівень ефективності певної правової системи визначається рівнем ефективності судової влади в цій правовій системі [114, с. 3], адже саме в суді право існує у всій його повноті [111, с. 34].

Сутність правової культури полягає у тому, що всі суб'єкти суспільних відносин повинні бути обізнані зі змістом загальних актів тлумачення, що встановлюють їх права та обов'язки, мати уявлення про інтерпретаційні акти, які є чинними в державі [122, с. 361].

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і виконання правових начал державного і соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження щодо нього як про соціальну цінність, і головне – активну роботу з його здійснення, зі зміцнення законності і правопорядку. Іншими словами, правова культура особи – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона включає перетворення своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового досвіду.

5) Ефективність актів тлумачення залежить також від особистих якостей суб'єктів правотворчої діяльності (тобто юристів, які безпосередньо працюють з нормами права), їх правової підготовки, практичного досвіду, професійних знань, умінь, навичок тощо [122, с. 362].

Рівень правової вихованості представників юридичної професії безпосередньо залежить від рівня правової освіти, ступеня опанування знаннями та усвідомлення принципів права перед усіма студентами вищих навчальних закладів юридичного профілю [277, с. 183].

Спеціаліст юридичного профілю повинен володіти такими ключовими моментами: знати Конституцію України, етичні та правові норми, що регулюють ставлення людини до людини і суспільства, докільля, уміти враховувати їх при розробці екологічних та соціальних проектів; бути здатним вести професійну діяльність в іншомовному середовищі; володіти культурою мислення та

мистецтвом логічного аналізу, знати його загальні закони і вміти в письмовій та усній мові правильно їх вибудовувати; вміти на науковій основі організувати свою працю, знати комп'ютерні методи збору, зберігання й обробки інформації, що вживаються у сфері його професійної діяльності; розуміти суть і соціальну значущість майбутньої професії, основні проблеми дисциплін, які визначають конкретну галузь його діяльності, бачити їх взаємозв'язок у цілісній системі знань; бути здатним у професійній сфері на основі системного підходу будувати та використовувати моделі для опису і прогнозування різних явищ, здійснювати їх якісний та кількісний аналіз; бути здатним поставити мету і сформулювати завдання, пов'язані з реалізацією функцій, вміти використовувати для їх вирішення наукові методи; бути методично та психологічно готовим до зміни характеру своєї професійної діяльності і роботи над міждисциплінарними проектами [214, с. 362].

б) Ефективність актів тлумачення зумовлюється поведінкою учасників суспільних відносин. Як відомо, поведінка може бути правомірною і неправомірною. Отже, якщо акти тлумачення виконуються учасниками суспільних відносин і не створюють умов для їх невиконання (тобто передумов неправомірної поведінки), то такий акт тлумачення є ефективним.

Якщо акт тлумачення має за мету передусім попередження конкретних видів проступків і ця мета повністю або значною мірою досягається за допомогою факту опублікування даної норми, то правова вимога, безперечно, реалізується (шляхом дотримання), а не застосування акта тлумачення саме свідчить про високу її ефективність. Звичайно, незастосування інтерпретаційного акта може в даному разі виступати показником його ефективності лише за відсутності відповідних правових правопорушень. Навпаки систематична реалізація акта тлумачення шляхом правозастосування зовсім необов'язково свідчить про його ефективність. Якщо, наприклад, встановлено, що неодноразове застосування якої-небудь санкції практично не спричиняє бажаного впливу на правопорушників, відповідний акт тлумачення можна назвати високоефективним [23, с. 194].

На думку російського науковця Скрябіна А Л. важливими умовами забезпечення ефективності офіційних та неофіційних інтерпретаційних актів необхідно розглядати:

– існуючий у суспільстві правопорядок, під яким розуміється стан суспільних відносин, який виражений у правомірній поведінці людей, їх колективів та організацій;

– дотримання принципу законності, який передбачає точну і неухильну реалізацію усіма суб'єктами не тільки нормативних, а й інших правових актів, у тому числі інтерпретаційних;

– досконалість матеріальних правових приписів, насамперед норм права, роз'яснення яких відбувається в процесі інтерпретаційної діяльності;

– досконалість процесуальних норм і правил, що регулюють створення і реалізацію інтерпретаційних актів. Чим більш повно і детально регламентовані всі стадії практики тлумачення, в тому числі визначені підстави і приводи тлумачення, коло прав та обов'язків суб'єктів і учасників інтерпретації, основні вимоги до форми і змісту інтерпретаційних актів тощо, тим більше якісніші роз'яснення знайдуть своє закріплення в акті і будуть ефективно реалізовуватися [226, с. 134-137].

Ефективність і результативність усіх інтерпретаційних актів значною мірою залежить від точності та зрозумілості юридичних формулювань, їх логічності та послідовності, правильності застосування юридичних понять і термінів. Текст – головний реквізит, завдяки якому складається та оформляється будь-який документ, кожне слово повинне нести смислове навантаження [3, с. 215].

Причини неефективних актів тлумачення пов'язані з негативними факторами у діяльності самого суб'єкта правотворчості. До цієї групи причин належить: недостатня кваліфікація суб'єкта правотворчості, недотримання ним правил юридичної техніки при складанні проекту інтерпретаційного акту, допущена ним неухильність. Низка вчених вказують на те, що іноді інтерпретатор свідомо залишає ті чи інші суспільні відносини не до кінця врегульованими для

того, щоб практика правозастосовних органів завершила процес правового регулювання. однак при аналізі конкретних прикладів прогалин у вітчизняному законодавстві стає зрозумілим, що в абсолютній більшості випадків їх причиною є не цілеспрямований намір надати суб'єкту правозастосування (в першу чергу судовим органам) більш широких повноважень при реалізації тих чи інших інтерпретаційних актів, а елементарна неухважність суб'єкта правотворчості або недотримання ним правил юридичної техніки [115, с. 164].

Отже, на кінець слід зауважити, що варто все ж таки проводити дослідження ефективності актів тлумачення, результати яких доводити до відома суб'єктів тлумачення, робити їх надбанням громадськості і публічно обговорювати. Необхідно узагальнювати як позитивну практику тлумачення, так і негативну. Активну участь у тлумаченні правових норм повинні приймати фахівці - професіонали - вчені-юристи й практики. Форми їх участі у цій діяльності можуть бути різними - науковий висновок, наукова експертиза, правові рекомендації, розробка канонів тлумачення, розробка уніфікованих правових термінів і легальних дефініцій, складання проекту норми - роз'яснення. Це все стане реальністю, якщо діяльність з тлумачення правових норм буде нормативно врегульована.

У той же час необхідно відзначити, що при комплексній оцінці самого інтерпретаційного акта та наслідків його реалізації, звичайно ж, потрібно вивчати не тільки його формальну (юридичну) ефективність, але і економічність, корисність, істинність, соціальну цінність й інші характеристики акта, що, поза будь-яким сумнівом, сприятиме підвищенню якості правового регулювання суспільних відносин.

ВИСНОВКИ

У висновку необхідно зупинитися на основних положеннях і результатах дослідження, а також означити ті проблеми і питання, з якими ми зіткнулися в ході дослідження. Найбільш суттєві результати дослідження полягають у наступному:

1. Вперше на загальнотеоретичному рівні аналізу піддається категорія «акти тлумачення норм права», наводиться її дефініція. Формулюється також авторська дефініція поняття «функції актів тлумачення».

З'ясовано, що тлумачення правових норм – це встановлення змісту (з'ясування, роз'яснення) нормативних актів, спрямованих на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюються зміст і сфера дії нормативного припису, його основна мета та соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання, з'ясовуються суспільно-історична обстановка його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення. При цьому тлумачення виступає як внутрішній розумовий процес, що не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора. Тлумачення є не тільки з'ясуванням, але й роз'ясненням норми права. Без попереднього пізнання змісту правової норми, пояснити її зміст неможливо.

Визначено, що принципи тлумачення забезпечують єдність, ефективність та якість інтерпретаційного процесу, спрямовують пізнавальну діяльність інтерпретатора. Слід виділяти наступні принципи тлумачення: справедливості, гуманізму, добросовісності, пропорційності, правової визначеності, законності, обґрунтованості, доцільності, розумності, своєчасності.

Процес тлумачення протікає в свідомості людини у вигляді різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій, при використанні найрізноманітніших методів пізнання правової дійсності. У процесі означеного дослідження за основу було обрано плюралістичний підхід (метод філософської герменевтики, діалектичний, системний, функціональний, порівняльний, цільовий, історичний, логічний методи та культурологічна методологія), що

зумовлений багатоваріантною методологією яка в повній мірі може представити процес тлумачення норм права та його інтерпретаційні наслідки – видання акта тлумачення.

2. Аргументовано, що результат тлумачення отримує своє вираження у вигляді акта тлумачення правової норми. Тлумачення як елемент пізнання та акт тлумачення співвідносяться не як етапи одного і того ж процесу, а як самостійні за своїм значенням явища: значення одного - якість розуміння, а значення іншого - його статус. З цих позицій наведено авторську дефініцію акта тлумачення норм права – як офіційного акта-документа, який закріплює і зовні виражає рішення компетентного на те інтерпретатора і містить загальні (нормативні) та / або персонально-конкретні обов'язкові юридичні роз'яснення, забезпечені заходами державного та іншого впливу.

Визначено ознаки акта тлумачення норм права, серед яких основні: 1) інтерпретаційні акти не змінюють норм права і не створюють нових, а лише допомагають зрозуміти їхній зміст та діють в єдності з тими нормативними актами, що тлумачаться; 2) юридична сила та обов'язковість актів тлумачення норм права; 3) актам офіційного тлумачення норм права властива ієрархічність; 4) інтерпретаційні акти мають письмову або усну форму вираження; 5) інтерпретаційний акт офіційного тлумачення входить до системи правових актів, що не характерно для актів неофіційного тлумачення; 6) акти офіційного тлумачення можуть приймати лише правотворчі або спеціально уповноважені суб'єкти, акти неофіційного тлумачення – не уповноважені на це державою суб'єкти; 7) сфера дії правотлумачних актів збігається зі сферою дії витлумачених норм але не може бути ширшою за неї.

Доведено, що інтерпретаційні акти дещо схожі з нормативними актами. Вони носять загальнообов'язковий характер, поширюється на той чи інший комплекс, серію випадків, діють на заздалегідь неперсоніфіковане коло суб'єктів права. Головна ж функція нормативного акту - це встановлювати нові норми або змінювати чи скасовувати діючі. Цієї властивості у інтерпретаційного акта немає.

В акті тлумачення норми права можуть міститися нові положення, що не містяться в нормі, але отримані в процесі її тлумачення й заповнюють, таким чином, прогалини правового регулювання. Самостійність положень, встановлених у інтерпретаційному акті, має певні межі. Він (акт) має практичне значення не сам по собі, а у зв'язку з реалізацією тієї чи іншої норми права. Саме тому акти тлумачення носять допоміжний характер по відношенню до роз'яснювальних правових норм.

Зазначено, що наявність в акті тлумачення тих чи інших структурних елементів (генетичну, функціональну, горизонтальну і вертикальну, тимчасову, просторову, стохастичну та інші структури) залежить від різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на весь процес інтерпретаційної діяльності. Під структурою акта тлумачення норм права розуміємо його будову, тобто розташування основних елементів і зв'язків, які забезпечують збереження його (акта) необхідних властивостей і функцій при впливі на нього різноманітних внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників правової дійсності.

3. Обґрунтовано, що при розмежуванні інтерпретаційних актів на види слід виходити з найзагальніших їхніх ознак. Акти тлумачення поділяються на акти офіційного та неофіційного тлумачення. Офіційні акти тлумачення за ступенем конкретизації поділяються на нормативні та казуальні. Залежно від суб'єктів, що тлумачать нормативно-правовий припис, офіційні нормативні акти тлумачення поділяють на автентичні та легальні. Об'єднуючою ознакою, що характеризує ці групи актів тлумачення норм права, означено нормативність. Виділено також акти судового тлумачення та акти адміністративного тлумачення норм права, акти компетентного тлумачення норм права, акти доктринального (наукового) тлумачення норм права та акти повсякденного (побутового) тлумачення норм права.

Не претендуючи на всебічний аналіз цієї досить складної проблеми, запропоновано авторське визначення поняття функції актів тлумачення норм права, яке зводиться до того, що це такі відносно відокремлені напрями

однорідного прогресивного впливу актів тлумачення на свідомість і поведінку людей, в яких проявляється їх природа, місце серед інших правових актів і відображається загальносоціальна і спеціально-юридична роль у правовому регулюванні суспільних відносин.

Зазначено, що кожна функція акта тлумачення норм права відіграє важливу роль у процесі розвитку та якості функціонування національної правової системи. В процесі тлумачення всі вони повинні враховуватися в комплексі. Тільки в такому випадку витлумачена правова норма може бути з'ясована в тому значенні, яке їй надавалося законодавцем, або ж, якщо відбувається інтерпретування проекту норми – то це буде сприяти її створенню в найбільш досконалому вигляді.

4. Задля всебічної загальнотеоретичної характеристики предмета дослідження та спираючись на визначення поняття акта тлумачення норм права детально проаналізовано сфери його дії – в часі, просторі та за колом осіб. Дія акта тлумачення норми права у часі являє собою врегулювання суспільних відносин інтерпретаційним нормативним актом з урахуванням конкретизаційних положень відповідного акта тлумачення в певний проміжок часу.

Обґрунтовано тезу про те, що акт тлумачення доповнює або уточнює певні елементи правової норми, найчастіше гіпотезу або диспозицію. За наявності акта офіційного нормативного тлумачення, акт, що підлягає тлумаченню діє з урахуванням тих доповнень і уточнень, які внесені актом тлумачення. Тобто дія акта тлумачення у часі являє собою регулювання суспільних відносин нормативним актом, що підлягає тлумаченню з урахуванням конкретизаційних положень відповідного акта тлумачення в певний проміжок часу. Акти офіційного нормативного тлумачення повинні носити суто інтерпретаційний характер і не повинні створювати нових норм права. Уявляється, що мета тлумачення полягає саме в роз'ясненні положень нормативних актів, подоланні прогалин у праві, вирішенні юридичних колізій, а не в зміні діючих нормативних актів.

5. На підставі аналізу наявних наукових підходів до розуміння природи актів тлумачення норм права, доведено, що акти тлумачення діють у часі за загальними правилами дії нормативних правових актів, однак питання про зворотню силу має бути врегульоване нормативно, так як правових приписів з даного питання чинне законодавство не містить.

Просторова (територіальна) чинність актів тлумачення норм права характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів. Межі дія інтерпретаційних актів в просторі обумовлені, по-перше, територіальною дією нормативно-правових актів; по-друге, місцем і роллю суб'єктів інтерпретаційної діяльності в ієрархії визначених органів; по-третє, компетенцією відповідних суб'єктів інтерпретаційної діяльності. Тобто дія акта тлумачення норм права у просторі відбувається відповідно до територіальних і екстериторіальних принципів.

6. Аналіз теоретичних джерел і матеріалів інтерпретаційної та інших різновидів юридичної практики показав, що було б доцільно в самих актах тлумачення вказувати просторові сфери їх дії. Це внесло б більшу ясність і чіткість у правове регулювання поведінки людей, їх колективів та організацій, забезпечення різноманітних прав та інтересів суб'єктів, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Просторові межі дії інтерпретаційних актів визначаються відповідними межами правової норми, що тлумачиться. Як носії прецеденту тлумачення, інтерпретаційні акти можуть бути використані і за межами їх безпосередньої територіальної сфери дії. Крім того, якщо виникає необхідність звернення до законодавства іноземної держави, то воно повинно застосовуватися у відповідності з тим тлумаченням, яке має місце в державі яка безпосередньо прийняла нормативно правовий акт.

7. Визначено, що дія актів тлумачення норм права за колом осіб характеризується тим, на які саме суб'єкти права поширюється формальна обов'язковість юридичних норм, закріплених в інтерпретаційних актах. Ця

юридична властивість таких актів значною мірою визначається чинністю у часі та чинністю у просторі: адже будь-який суб'єкт не може не перебувати на якійсь території (де поширюється або ж не поширюється чинність акта) і не діяти у певному часі (на який також поширюється чи не поширюється чинність акта). Однак чинність акта тлумачення за колом суб'єктів не збігається повністю та не ототожнюється із двома попередніми проявами його чинності. Це виключно їх поширення на певні категорії суб'єктів права.

Зроблено висновок про те, що акт тлумачення поширює свою дію на більш широке коло осіб, ніж це зазначено в самих актах. Так звана непряма форма визнання певного кола осіб в акті офіційного тлумачення, на наш погляд, не завжди постає прийнятною, якщо врахувати, що метою даних актів є усунення всіх неясностей, неточностей, протиріч в інтерпретаційних приписах. Тому перевага повинна бути віддана такому викладу тексту акта офіційного тлумачення, яке прямо і вельми чітко визначало б коло адресатів. Пряма і чітка вказівка на перелік осіб в актах тлумачення є кращою, ніж непряма.

8. Тлумачення права в цілому займає важливе місце в механізмі правового регулювання, включаючись в процеси правотворчості, систематизації законодавства, реалізації права. Тлумачення нормативних правових актів має значний позитивний потенціал. Воно може сприяти викоріненню правового нігілізму, виявленню прогалин у законодавстві. Але найбільш важливе завдання тлумачення - подолання неясності правової норми.

Місце та роль актів тлумачення норм права у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин слід розглядати у двох аспектах. Це, по-перше, місце яке воно займає в правовій діяльності, а по-друге – місце в правовому регулюванні суспільних відносин.

У правовій діяльності акти тлумачення норм права суттєво впливають на правові відносини загалом. Залежно від виду правової діяльності цей вплив має прямий чи опосередкований характер. Вони відіграють досить важливу роль у вдосконаленні чинного законодавства. Розробка та прийняття нових законів

передбачає з'ясування змісту попередніх. Тлумачення відіграє велику роль у всіх сферах реалізації права, адже набрання законної сили нормативним актом тягне за собою приведення в життя зафіксованих у ньому правових приписів, їх реалізацію. Використання способів тлумачення в правозастосовному процесі дасть можливість розібратися в розумінні тих чи інших термінів, без чого неможливо інколи вирішити конкретну справу. Системна інтерпретація усуватиме неправильність розуміння одним з учасників судочинства положень нормативних правових актів.

Не менш вагому роль відіграють акти тлумачення норм права в процесі систематизації – кожна форма систематизації правових норм вимагає тлумачення, для дійсного змісту правових норм та їх системних зв'язків. Для того, щоб з усього масиву правового матеріалу вибрати та підготувати для систематизації необхідні норми, потрібно перш за все з'ясувати їх дійсний зміст, в результаті чого виникають інтерпретаційні акти.

9. Встановлено, що акти тлумачення включаються до різних ланок механізму правового регулювання і виконують функції обслуговування, впливаючи на ефективність діючих правових норм. Вони обслуговують нормативну основу механізму правового регулювання, виконують складну і відповідальну функцію, використовуючи юридичну техніку для правильного тлумачення норм права. До того ж акти тлумачення норм права доповнюють і збагачують один одного. Володіючи силою особистого високопрофесійного авторитету, вони включаються до актів застосування права, породжуючи відповідні правовідносини.

Будучи включеними в єдину систему правових засобів, тлумачення, забезпечує ефективний правовий вплив на правову свідомість, політичну і правову культуру громадян, переконуючи і спонукаючи їх до конкретних дій учасників правовідносин, у відповідності з точним змістом і волею законодавця. Саме акт тлумачення норм права відповідає своєму призначенню, здатен ефективно здійснювати регулювання суспільних відносин, а отже, виправдовує

закладені в ньому суспільні очікування тільки тоді, коли він характеризується високою якістю, системністю та узгодженістю з міжнародними правовими стандартами, демократичною і гуманістичною спрямованістю.

10. Система чинників, які впливають на генезис як окремих актів тлумачення норм права, так і їх системи загалом, дає змогу виявити основні перспективні напрями розвитку і вдосконалення національного законодавства на сучасному етапі. Саме якість - основний критерій ефективності законодавства. Техніко - юридична якість акта тлумачення є важливою умовою його ефективності, оскільки дія акта тлумачення, нормативні положення якого є нечіткими, недостатньо зрозумілими, логічно суперечливими, не повними, буде недостатньою або навіть малоефективною. Ефективність тлумачення норм права та видання інтерпретаційного акту власне знаходиться в залежності від стабільності суспільства, законності, дотримання конституційних норм.

У підсумку, на основі проведеного аналізу вироблені рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення законодавства, підвищенню ефективності дії актів тлумачення норм права в сучасних умовах українського суспільства. З огляду на це критеріями визначення форм удосконалення законодавства слід вважати: по-перше, безпосередній (прямий) або опосередкований (непрямий) вплив певних видів діяльності на якісний стан законодавства; по-друге, об'єкт удосконалення, в якості якого можуть виступати: 1) зміст і форма проектів актів тлумачення норм права; 2) зміст і форма актів тлумачення, які були прийняті, але ще не вступили в юридичну силу (тобто ще не набрали чинності); 3) зміст і форма чинних актів тлумачення.

Констатовано, що тільки законодавче регулювання тлумачення може стати оптимальним способом вирішення можливих суперечностей, пов'язаних з різним розумінням норм права. Воно додасть ясності, чіткості самої юридичної діяльності, що полягає у з'ясуванні і роз'ясненні юридичних норм, позитивно позначиться на правовому регулюванні в цілому і посилить ефективність самого тлумачення правових норм. Глибоке розуміння дійсного сенсу правової норми,

знання офіційних роз'яснень змісту чинного законодавства значно підвищить якість правового регулювання суспільного життя. У кінцевому рахунку тлумачення як юридична діяльність слугуватиме задачам забезпечення законності і підвищення ефективності правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдюков М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве. М.: Госюриздат, 1970. 164 с.
2. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. Х.: Права людини, 2011. 152 с.
3. Алексеев П. Б., Панин А. В. Философия: учебник. М., 1997. 428 с.
4. Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1994. 224 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2009. 576 с.
6. Алексеев С. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. М.: Юрид лит., 1999. 711 с.
7. Алексеев С. С. Теория государства и права: учебник для юрид. вуз. и фак. М.: Норма, 2004. 453 с.
8. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. / Нац общ.-науч фонд; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; отв ред О. О. Жидков. М.: Мысль, 2000. Т 3: Европа Америка: XVII–XX вв. – 830 с.
9. Арутюнян Г. Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии: сб. избр. публ. и выступ. на междунар. форумах, посвящ. данной проблематики. К.: Логос, 2011. 308 с.
10. Ахматов А. С. Логические формы и их выражение в языке. *Мышление и язык*. М., 1957. 340 с.
11. Ахундов М. Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. М., 2000. 224 с.
12. Бабаев В. К. Советское право как логическая система. М., 2001. 224 с.
13. Бабаев В. К. Теория современного советского права: фрагменты лекций и схемы. Н. Новгород, 1999. 156 с.
14. Бабурин С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. М.: Изд-во МГУ, 1997. 276 с.

15. Балинська О. М. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: монографія. Львів: ПАІС, 2008. 212 с.
16. Балинська О. М., Гарасимів Т. З. Проблеми теорії держави і права: навч. посібник. Вид. 2, допов і переробл. Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010, 416 с.
17. Барак А. Судейское усмотрение / пер. с англ. М., 2000. 376 с.
18. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен. *Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы*: матер междунар «круглого стола» / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшкина. Н. Новгород, 2007. С. 32–35.
19. Бартошек М. Римское право (понятия, термины, определения). М.: Юрид лит., 1999. 448 с.
20. Басай В. Д., Ковальчук С. О. Правова природа рішень Конституційного Суду України та їх роль у механізмі правового регулювання кримінально-процесуальних відносин. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evp/2011_2_1/Vasay_Ko.pdf.
21. Бахрах Д. Н. Действие норм права во времени. М.: Норма, 2004. 224 с.
22. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: словник. К.: Ін Юре, 2003. 408 с.
23. Бірченко Ю. І. Визначення поняття ефективності правових норм. *Наукові записки* / НУ «Києво-Могилянська академія». К., 2001. Т 19 Спеціальний випуск: у 2 ч. Ч. 2. С. 200–204.
24. Богачов А. Л. Філософська герменевтика: навч. посібник. К.: Курс, 2006. 406 с.
25. Богданов А. А. Всеобщая организационная наука (тектология). Л., 2000. Ч. 1. 300 с.
26. Бойцов А. Уголовный закон: субстанциональный, атрибутивный и нормативный аспекты: дис ... д-ра юрид. наук в форме науч доклада: 12.00.08. СПб., 1996. 35 с.

27. Бойцов А. А., Волженкин Б В Уголовный закон: действие во времени и пространстве. СПб., 1999. 104 с.
28. Будько З. М. Момент набуття чинності та введення в дію нормативно-правового акта в контексті забезпечення реалізації права на знання особою своїх прав та обов'язків. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vznu/Jur/2011_1/060-65.pdf.
29. Бужор В. Г. Общая теория права и государства: курс лекцій. Измаил, 2008. 254 с.
30. Буркацький Л. К. Складання процесуальних документів на захист прав та інтересів громадян: коментарі, позовні заяви, скарги: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2002. 288 с.
31. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорій теории права. М.: Юрид лит., 1976. 264 с.
32. Васьковский Е. В. Учение о толковании и применении гражданских законов. М., 2000. 402 с.
33. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов: практ. пособие. М.: Городец, 1997. 128 с.
34. Ващук О., Дембіцька Т. Оприлюднення актів органів влади як доступ до публічної інформації. Львів: Інформаційно-правовий центр «Наше Право», 2012. 64 с.
35. Ведерніков Ю. А., Сердюк І. А., Куракін О. М. Теорія держави і права: підручник / кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
36. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред акад НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл і допов. К.: Юрид думка, 2012. 1020 с.
37. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

38. Власов Ю. Л. Проблемы толкования норм права: монография. К.: Ин-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.
39. Волинка К. Г. Теория держави і права: навч. посібник. К.: МАУП, 2003. 240 с.
40. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія / за ред. М. О. Баймуратова. К.: Логос, 2010. 428 с.
41. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права. М.: Юрид. лит., 1976. 118 с.
42. Гаврилов Д. А. Правоприменительное толкование: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Саратов, 2000. 20 с.
43. Гаврилов Д. А. Правоприменительное толкование: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Волгоград, 2000. 236 с.
44. Гаврилюк Р. О. Дія норм податкового права в часі, просторі та за колом осіб. Чернівці: Рута, 2002. 392 с.
45. Гайтан В. В. Методологічні засади дослідження інформаційних прав людини. *Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції*: тези II Міжнар наук конф., присвяч. пам'яті проф. О. В. Сурілова (м. Одеса, 30–31 березня 2012 р.) / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. 276 с.
46. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2012. 228 с.
47. Гранат Н. Л. Реализация законодательной воли. *Общая теория права и государства* / под ред. В. В. Лазарева. М.: Юрист, 1999. 472 с.
48. Григорьева И. В. Теория государства и права: учеб. пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. 304 с.
49. Грюнбаум А. Философские проблемы пространства и времени / А. Грюнбаум; пер. с англ. Изд. 2, стер. М : Едиториал УРСС, 2003. 568 с.

50. Гусарев С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Теорія права і держави: навч посібник. К.: Всеукр. Асоц. Вид. «Правова єдність», 2008. 270 с.
51. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. М.: Междунар. отнош., 1999. 400 с
52. Демківський А. В., Безус П. І. Основи методології наукових досліджень: навч посібник. К.: Акад. муніцип. упр., 2012. 276 с.
53. Ельцова Т. С. Действие во времени нормативных правовых актов и актов официального нормативного толкования: проблемы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Н. Новгород, 2010. 236 с.
54. Ефективність і законність: національні інституції з прав людини / Харківська правозахисна група. Х.: Права людини, 2009. 184 с.
55. Завальна Ж. В., Старинський М. В. Професійні навички юриста: навч посібник. Суми: Універсальна книга, 2006. 160 с.
56. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с.
57. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. ВНЗ / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 584 с.
58. Загребельский Г. Толкование законов: стабильность или трансформация? *Сравнительное конституционное обозрение*. 2004. № 3 (48). С. 80–82.
59. Заєць А. Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності. *Держава і право*: зб. наук. праць. К., 2005. № 28. С. 85–89.
60. Зубенко А. В. Особливості поняття, структури, змісту та форми інтерпретаційних актів. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 94–99.
61. Зубенко А. В. Акти тлумачення норм права в системі правових актів: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2013. 20 с.

62. Зубенко А. В. Акти тлумачення норм права в системі правових актів: дис ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім В. М. Корецького НАН України. К., 2013. 220 с.
63. Источники права: учебное пособие. 2-е изд., перераб. М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2014. 672 с.
64. Иванов С. А. Трудовое право переходного периода: новые источники. *Государство и право*. 1996. № 1. С. 16–22.
65. Интерпретационная юридическая практика: текст лекцій. Ярославль: Ярослав гос. ун-т, 1998. 128 с.
66. Исаев М. И. Судебная практика Пленума Верховного Суда СССР как источник советского уголовного права. *Ученые записки ВШЮН*. 1947. Вып 5. С. 75–78.
67. Каминская В. И. Роль Верховного Суда СССР в развитии советского социалистического права. *Советское государство и право*. 1948. № 6. С. 43–46.
68. Канке В. А. Философия: исторический и систематический курс: учеб. для вуз. М.: Логос; Владос; Наука 1997. 352 с.
69. Капліна О. В. Правозастосовче тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2009. 478 с.
70. Карасев М. Н. Некоторые аспекты толкования норм права. *Журнал российского права*. 2000. № 11. С. 18–19.
71. Карбонье Ж. Юридическая соціологія / пер. с фр. и вступ ст. В. А. Туманова. М.: Прогресс, 1980. 352 с.
72. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учеб. пособие: в 2 т. Ярославль: ЯрГУ, 2005. Т. 1. 548 с.
73. Кацавець Р. С. Мова у професії юриста: підручник. 2-ге вид. К.: Центр учб. л-ри, 2007. 304 с.
74. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник. М.: Эксмо, 2007. 438 с.
75. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник. 2-е изд., пересмотр. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. 496 с.

76. Квіт С. М. Герменевтика: навч посібник. К.: Києво-Могилян. акад., 2005. 42 с.
77. Кельман М. С. Методологічні проблеми теорії держави і права: курс лекцій. Львів, 2010. 124 с.
78. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. К.: Кондор, 2006. 478 с.
79. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. 4-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2008. 522 с.
80. Кириш Б. О. Офіційне оприлюднення закону про кримінальну відповідальність. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2012_4/12kborkv.pdf.
81. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2011. 528 с.
82. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. К.: Юрінком Інтер, 2005. 192 с.
83. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р № 2747-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
84. Колоколов Я. Н. Аутентическое толкование норм права: поиск новых парадигм: монографія. М.: Юрлитинформ, 2010. 376 с.
85. Коломоєць Т. О., Костенко О. І. Тлумачення актів адміністративного законодавства: монографія. Запоріжжя: Запор. нац. ун-т, 2011. 200 с.
86. Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
87. Конвенція про континентальний шельф від 29 квітня 1958 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179.
88. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посібник / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін.; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова; тех. ред. Ю. Д. Батан. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с

89. Конституція України від 28 червня 1996 р № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

90. Конституція України. Науково-практичний коментар (станом на 15 травня 2018 р.) / за заг. ред. К. І. Чижмарь та О. В. Лавриновича. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.

91. Кордун А. Правовая природа актов Конституционного Суда Украины. *Юридическая практика*. 2000. 16–30 нояб. 152 с.

92. Корж А. В., Фонтош Н. М. Проблемы вдосконалення юридичної термінології в українському законодавстві. *Держава і право*. 2009. Вип 46. С. 610–616.

93. Коцан Ю. Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти: монографія. Львів: ЛьВДУВС, 2011. 248 с.

94. Кравчук В. М. Зміст та форма постанови адміністративного суду першої інстанції. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 11 (123). С. 36–48.

95. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

96. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. М. Тертишник. Вид. 15-те, доповн. і перероб. К.: Правова Єдність, 2018. 854 с.

97. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р № 4651-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

98. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации пре ступлений. 2-е изд., перераб и доп. М.: Юристь, 2004. 304 с.

99. Курс российского уголовного права. Особенная часть. М.: Юр. Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2016. 130 с.

100. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов: вопросы теории. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1975. 208 с.

101. Лазарев В. В. Общая теория права и государства: ученик. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юристь, 2001. 520 с.

102. Лазарев В. В. Липень С. В. Теория государства и права: учебник для академического бакалаври ата. 5-е изд., испр. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2015. 521 с.
103. Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т 19. URL: <http://leninvi.com/>
104. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч посібник. К.: Юристконсульт, 2006. 356 с.
105. Лісовський П. М. Суспільна риторика: навч. посібник. К.: Кондор, 2012. 244 с.
106. Лукашук И. И. Действие международного уголовного права во времени и пространстве. *Российский юридический журнал*. 1998. № 1. С. 34–37.
107. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2008. 412 с
108. Маганова М. В. К вопросу о причинах развития судебного правотворчества в современных государствах. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/102-arhiv-statej/2012/08-2012>.
109. Мадьярова А. В. Разъяснения Верховного Суда Российской Федерации в механизме уголовно-правового регулирования. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 406 с.
110. Мазан Л. М. Дія законів та інших нормативно-правових актів у часі в Стародавній Римській державі. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_gum/dip/2011_52/01_11.pdf.
111. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монографія. Х.: Право, 2002. 328 с.
112. Малахов В. П. Методологические и мировоззренческие проблемы современной юридической теории: монографія. М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2011 432 с.
113. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2010. 244 с.

114. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії. К.: Праксіс, 2008. 344 с.
115. Малишев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник / за заг. ред. Б. В. Малишева. К.: Реферат, 2010. 260 с.
116. Мамедов Э. Ф. Значение терминов и дефиниций в обеспечении эффективности правового регулирования. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/100-arhiv-statej/2012/08-2012>.
117. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании. Новосибирск: Наука, 1982. 256 с.
118. Маркуш М. А. Проблеми реформування кримінального процесу. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 278–281.
119. Маркуш М. Шляхи підвищення ефективності виконання рішень Конституційного Суду України: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 5. С. 76–88.
120. Мартиненко П. Конституційний Суд України: повноваження у контексті дворічного досвіду (квітень 1997 – квітень 1999 року). *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 4. С. 46–62.
121. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского Союза: монографія. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 704 с.
122. Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч посібник. К.: Київ нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 416 с.
123. Матвеева Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2005. 276 с.
124. Машков А. Проблеми теорії держави і права: співвідношення та межі. К.: К.І.С., 2011. 344 с.
125. Машков А. Проблеми теорії держави і права: основи: курс лекцій. К.: К.І.С., 2008. 470 с.

126. Медведчук В. Питання ефективності чинного законодавства. *Право України*. 1998. № 6. С. 69–75.
127. Мейер Д. И. Русское гражданское право: в 2 ч. М.: Статут, 1997. Ч. 1. 290 с
128. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2003. 204 с.
129. Михайловский К. В. Очерки философии права. Томск, 1914. Т. 1. 632 с.
130. Марушева О. Г. Міжнародне право: навч. посібник. Х., 2015. 250 с.
131. Мірошніченко М. І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (з найдавніших часів до початку ХХІ ст.): монографія. К.: Атіка, 2006. 544 с.
132. Модлован В. В., Кацавець Р. С. Юридичний практикум: кримінальний процес, судова риторика. К.: Центр учб. л-ри, 2008. 158 с.
133. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сучасні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42–45.
134. Москалькова Т. Н., Черников В. В. Нормотворчество: науч.-практ. пособие. М.: Проспект, 2013. 384 с.
135. Мостепаненко А. Н. Проблемы универсальности основных свойств пространства и времени. Л.: Наука, 1969. 230 с.
136. Мостепаненко А. Н. Пространство и время в макро-, мега- и микромире. М.: Политиздат, 1974. 240 с.
137. Мужикова Н. М. Набрання та втрата чинності нормативно-правовими актами обласних державних адміністрацій. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_2/files/DU211_32.pdf.
138. Надеев Р. Законотворческие ошибки. *Российская юстиция*. 2001. № 5. С. 20–22.
139. Написання судових рішень: посібник для суддів / підгот. Р. Хофер та Н. Нетесайм; відп. ред. та упоряд.: Д. Вон, Н. Петрова, Ю. Голованов; Акад. суддів України. К.: Юрінком Інтер, 2010. 80 с.

140. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 336 с.
141. Насырова Т. Я. Телеологическое (целевое) толкование советского закона. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. 144 с.
142. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: монографія / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. К.: Юрид. думка, 2013. 480 с.
143. Недбайло П. Е. О толковании советских законов. *Доклады и сообщения Львовского университета*. Львов, 1957. Вып 7. Ч. 2. 328 с.
144. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат, 1960. 150 с.
145. Нелюба А. Професійна мова юриста. Х.: Прапор, 2002. 208 с.
146. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. К.: Аконіт, 2017. Т. 1. 910 с.
147. Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посібник / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін; відп. ред. кер. авт. кол. В. Г. Ротань. Х.: Право, 2013. 752 с.
148. Нормы советского права: проблемы теории / под ред. М. И. Байтина и В. К. Бабаева. Саратов: Изд-во Саратов ун-та, 1987. 248 с.
149. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права: монографія. Миколаїв: Іліон, 2009. 230 с.
150. Оборотов Ю. М. Парадигми права і держави в епоху постмодерну. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук праць*. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. Вип. 16. 744 с.
151. Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / отв. ред. проф. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 2000. Т. 2: Теория государства. 622 с.
152. Общая теория права / под ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр и доп. М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998. 384 с.

153. Общая теория советского права / под ред. С. Н. Братуся и И. С. Самощенко. М.: Юрид. лит., 1985. 304 с.
154. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов. М.: Юрид лит., 1991. 918 с.
155. Опотяк С. З. Роль тлумачення правових норм в удосконаленні законодавства України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 46–52.
156. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посібник / О. І. Осауленко. К.: Істина, 2007. 336 с.
157. *Основы современной философии*: учеб. для вузов / М. Н. Росенко, А. С. Колесников, Ю. А. Сандулов и др. 3-е изд., доп. СПб.: Лань, 2001. 382 с.
158. Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: http://sc.gov.ua/ua/oficijni_drukovanii_vidannija.html.
159. Паліюк В. П. Рішення Конституційного Суду України: навч. посібник / В. П. Паліюк. Миколаїв, 2002. 178 с.
160. Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России. Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 2004. 272 с.
161. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: Юрид думка, 2008. 336 с.
162. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. М.: Госюриздат, 1962. 166 с.
163. Пиголкин А. С. Опубликование нормативных актов. М.: Юрид лит, 1978. 168 с.
164. Пиголкин А. С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения. *Закон: создание и толкование*. М., 1998. 2834 с.
165. Пилипчук М. І., Григорєв А. С., Шостак В. В. Основи наукових досліджень: підручник. К.: Знання, 2007. 270 с.

166. Плавич В. П., Плавич С. В. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: монографія. Одеса: Астропринт, 2013. 276 с.
167. Погорєлов Є. В. Загальнотеоретичні питання про форми удосконалення законодавства. URL:
http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/UZTNU_law/uch_20_11/02_pogorelov.pdf.
168. Погребна Л. Діловодство, яким воно повинно бути. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Фактор, 2008. 416 с.
169. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: монографія. Львів: ПАІС, 2009. 196 с.
170. Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність: монографія / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна (наук. ред.), В. Д. Воднік та ін.; за заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної. К.: Ін Юре, 2005. 384 с.
171. Поляков И. И. Теория права и государства: ученик. Одесса: Феникс, 2011. 542 с.
172. Порядок підписання та оприлюднення нормативно-правових актів. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/konct-protsec/466-konst-prostes/7913-s-9.html>.
173. Правове письмо: навч посібник / В. А. Ватрас, Д. А. Монастирський, В. Г. Рогожа та ін; за ред. Р. О. Стефанчука. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 148 с.
174. Прийма С. Принцип розумності тлумачення норм права. Вісник Національної академії правових наук. 2012. № 3 (70). С. 34–43.
175. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 10 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр>
176. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.
177. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

178. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.
179. Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: Указ Президента України від 3 жовтня 1992 р. № 493/92. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/493/92>.
180. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
181. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
182. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
183. Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 червня 1999 р. № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-99>.
184. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
185. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>.
186. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
187. Про Конституційний Суд України: Закон України 13 липня 2017 р. № 422/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-19>
188. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: Постанова Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8.

URL: http://www.vasu.gov.ua/ua/plenum__vas.html?_m=publications&_t=rec&id=287
5.

189. Про офіційне оприлюднення регуляторних актів, прийнятих місцевими органами виконавчої влади, територіальними органами центральних органів виконавчої влади та їх посадовими особами, і внесення змін до Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 150.
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/150-2004-%D0%BF>.

190. Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України: Постанова президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1.
URL: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=A970ACC0BE69762273CB687095134B2A?art_id=37585&cat_id=37402.

191. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

192. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

193. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 березня 2000 р. № 13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-98>.

194. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.

195. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1789-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1697-18>

196. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції:

- Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР.
URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.730.0>.
197. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>.
198. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.
199. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>.
200. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 2453-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
201. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.
202. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти: монографія / О. І. Левченков; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 528 с.
203. Проблеми правосвідомості особи: навч посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. Вид. 2, допов і переробл. Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2010. 416 с.
204. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., пересмотр. М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. 816 с.
205. Прозоров В. Ф. Качество и эффективность хозяйственного законодательства в условиях рынка. М.: Изд-во ВНИИСЗ, 1987. 208 с
206. Протасов В. Н. Теория права и государства: проблемы теории права и государства: вопросы и ответы. М.: Новый юрист, 1999. 240 с.
207. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 5, зі змін. К.: Атіка, 2001. 176 с.

208. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10, допов. Львів: Край, 2008. 224 с.
209. Радько Т. Н. Теория государства и права: учеб. для вуз. М.: Акад. Проект, 2005. 816 с.
210. Рассолов М. М., Малахов В. П., Иванов А. А. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юнити-Дана: Закон и право, 2011. 448 с.
211. Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18>
212. Рез Р. С. Толкование гражданско-правовых нормативных актов: автореф. дисс.на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец 12.00.01 «Теория и история права и государства, история права и государства, история учений о праве и государстве». Л., 1958. 18 с.
213. Рехтина И. В. Истоки принципа правовой определенности (res judicata) в законодательстве древнего мира [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/113-arhiv-statej/2012/08-2012>.
214. Рижиков В. С. Зміст та складові професійної підготовки майбутніх юристів відповідно професіограми. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. № 2. С. 360–364.
215. Рикер П. Конфликт интерпретаций: очерки о герменевтике. М.: Медиум, 1995. 416 с.
216. Рішення від 16 квітня 2009 р. № 7-рп у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування. *Офіційний вісник України*. 2009. № 32. Ст. 1084
217. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну

дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 грудня 1999 р. № 1-рп/99. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

218. Российская правовая политика: курс лекций / под ред Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: НОРМА, 2003. 528 с.

219. Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 218 с.

220. Самсін І. Л. Тлумачення актів законодавства про оподаткування: лекційно-практичний курс: навч. посібник. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 364 с.

221. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія. К.: Істина, 2007. 324 с.

222. Серета Г. П., Стеценко С. Г. Проблеми теорії держави і права: навч посіб у визначеннях і схемах. К.: КНТ, 2009. 184 с.

223. Сивицкий В. А. К вопросу о специфике конституционного правосудия. *Современный рос. конституционализм: доктрина и практика*. Ростов н/Д; СПб.: Профпресс, 2011. С. 347–353.

224. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Х.: Консул, 2001. 656 с.

225. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Вид. 4-те, допов. і перероб. К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.

226. Скрыбин А. Л. Эффективность актов официального юридического толкования : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Армавир, 2005. 166 с.

227. Словарь иностранных слов. 18-е изд. М.: Рус. яз., 1989. 624 с.

228. Смирнов А. В., Манукян А. Г. Толкование норм права: учеб.-практ. Пособие. М.: Проспект, 2008. 144 с.

229. Советский энциклопедический словарь. М.: Сов. энцикл., 1982. 836 с.

230. Соцуро Л. В. Толкование норм права: теория и практика. М.: Триада, 2003. 492 с.

231. Соцуро Л. В. Неофициальное толкование норм права. М., 2000. 112 с.

232. Спасов Б. П. Закон и его толкование / пер. с болг. В. М. Сафонов; отв. ред. Е. И. Калюшин. М.: Юрид лит., 1986. 248 с.
233. Спиркин А. Г. Философия: учебник. М.: Гардарика, 1998. 816 с.
234. Старостюк А. В. Застосування норм права: навч. посібник. Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2007. 138 с.
235. Стрижак А. А. Конституція в актах Конституційного Суду України (аналіт. огляд. та комент.). К.: Ін Юре, 2010. 632 с.
236. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Суми: Університет кн., 2005. 536 с.
237. Сырых В. М. Предмет и система законодательной техники как прикладной науки и учебной дисциплины. *Законодательная техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование*: сб. ст. / отв. ред. В. М. Баранов. Н. Новгород, 2001. Т. 1. С. 14–18.
238. Сырых Е. В. Техничко-юридические критерии качества закона. *Проблемы юридической техники*: сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. Н. Новгород, 2000. С. 162–179.
239. Таганцев К. С. Курс уголовного права / К. С. Таганцев – СПб., 1902 – 660 с.
240. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенка. К.: Києво-Могилян. акад., 2007. 208 с.
241. Тарасов М. А. Применение и толкование специальных правовых норм. *Социалистическая законность, толкование и применение советских законов*: тезисы докладов на межвуз. науч. конф. К., 1961. С. 11–13.
242. Тарасова В. В. Акты судебного толкования правовых норм: юридическая природа и классификация / под ред. М. И. Байтина. Саратов: Изд-во СГАП, 2002. 152 с.
243. Теория государства и права: учебник / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М.: НОРМА–ИНФРА М, 1999. 570 с.

244. Теорія держави та права: навч. посібник / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
245. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 776 с.
246. Теория права и государства: ученик. Харьков: Одиссей, 2006. 480 с.
247. Теорія держави і права: навч. посібник / О. М. Головка, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін.; за заг. ред. І. М. Погрібного; МВС України Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2010. 274 с.
248. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
249. Теорія держави і права: академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
250. Теплюк М. О. Введення закону України в дію: проблема правового регулювання. URL: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppip/2010_9/Tepluk.pdf.
251. Тертишник В. М. Зразки юридичних документів: настільна книга слідчого: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 344 с.
252. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монографія. Киев: Ин-т гос. и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. 344 с.
253. Тилле А. А. Время, пространство, закон: действие советского закона во времени и пространстве. М.: Юрид лит., 1965. 204 с.
254. Тимченко С. М., Удовика Л. Г. Теорія держави і права: практикум для студ юрид спец. К.: Центр учб. л-ри, 2008. 248 с.
255. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 2. С. 67–71.

256. Тихонова С. С. Юридическая техника в уголовном праве: курс лекцій. Н. Новгород, 2008. 216 с.
257. Тлумачення актів адміністративного законодавства: монографія / Т. О. Коломієць, О. І. Костенко. Запоріжжя: Запор. на ун-т, 2011. 200 с.
258. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та Судом України: навч. посібник / М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Костицький; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ; відп. ред. В. М. Карпунов. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
259. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: монографія. Х.: Факт, 2003. 328 с.
260. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів: підручник. К.: Знання, 2008. 414 с.
261. Толстик В. А., Дворников Н. Л., Каргин К. В. Системное толкование норм права. М.: Юриспруденция, 2011. 136 с.
262. Третяк Н. В., Карпалюк В. С. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Вид. Зволейко Д. Г., 2012. 376 с.
263. Тропер М. Функция отправления правосудия или судебная власть? *Мировой судья*. 2006. № 2. С. 3–8.
264. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии. М., 1909. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum4439>.
265. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Х.: Право, 2011. 552 с.
266. Фаткуллин Ф. Н., Фаткуллин Ф. Ф. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие. Казань: КЮИ МВД России, 2003. 352 с.
267. Федик С. Є. Тлумачення за «обсягом» юридичних норм щодо прав людини Конституційним Судом України та Європейським Судом з прав людини.

Держава і право: зб наук праць. К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 12. С. 13–18.

268. Федик С. С. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2002. 216 с.

269. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1986. 590 с.

270. Философский энциклопедический словарь. М., 1983. 338 с.

271. Філософія правового виховання: навч. посібник / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2012. 248 с.

272. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. К.: Сфера, 1999. 232 с.

273. Хабриева Т. Я. Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика. М.: Юристъ, 1998. 244 с.

274. Ходунов М. Судебная практика как источник права. *Социалистическая законность*. 1956. № 6. С. 30–33.

275. Хропонюк В. Н. Теория государства и права: учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. М.: Интерстиль, Омега-Л 2008. 384 с.

276. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page2>.

277. Циппеліус Р Юридична методологія / пер., адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. К.: Реферат, 2004. 176 с.

278. Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: монографія. К.: Ліра-К, 2009. 400 с.

279. Черданцев А. Ф. Основные проблемы теории толкования советского права: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. д-ра юрид. наук: спец 12.00.01 «Теория и история государства и права; история правовых учений». Свердловск, 1972. 22 с.

280. Черданцев А. Ф. Толкование права. *Общая теория государства и права*: акад. курс: в 2 т / В. В. Борисов, Н. Л. Гранат, Ю. И. Гревцов и др.; под ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 1998. Т. 2: Теория права. 458 с.
281. Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник. М.: Юрайт, 2000. 432 с.
282. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учеб пособие. М.: Юнити-Дана, 2003. 382 с.
283. Черданцев А. Ф. Толкование советского права. М.: Юрид. лит., 1979. 166 с.
284. Черненко А. К. Конституционное правосудие и правовая система: теоретико-методологический. *Журнал конституционного правосудия*. 2008. № 1. С. 71–77.
285. Чиннова М. В. О значении теоретических вопросов толкования права в правоприменительной деятельности. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/100-arhiv-statej/2012/08-2012>.
286. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: монографія. К.: Атака, 2006. 152 с.
287. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. 208 с.
288. Шаблій О. А. Німецько-український юридичний переклад: методологія, проблеми, перспективи: монографія. Ніжин: Вид Лисенко М. М., 2012. 320 с.
289. Шайхутдинов Е. М. Интерпретационные акты: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». Красноярск, 2004. 20 с.
290. Шаранов А. Н. Сущность и пределы (сферы) действия актов официального юридического толкования (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ярославль, 2004. 210 с.

291. Шемшученко Ю. С. Український парламентаризм у світі загальносвітових тенденцій. *Правова держава*. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. Вип. 24. С. 3–5.
292. Шереметьев А. А. Проблема терминологии в правоустанавливающих актах, регулирующих отношения в образовательной сфере. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/99-arhiv-statej/2012/08-2012>.
293. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. Рига: Д. Гликсман, 1924. 806 с.
294. Шестопалова Л. Теорія права та держави: посібник. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. 256 с.
295. Шульга А. М. Теория государства и права: пособие для подгот к государственному (выпускному) экзамену. Х., 2000. 116 с.
296. Юдін З. М. Тлумачення договору: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2004. 194 с.
297. Юридический энциклопедический словарь / А. В. Малько. 2-е изд. М.: Проспект, 2018. 1136 с.
298. Юридична енциклопедія: 6 т / редкол: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр енцикл., 2001. 792 с.
299. Юхимюк О. М. Використання філологічного способу тлумачення права Судом справедливості Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2013. Вип 22. Ч. 1. Т. 1. С. 87–89.
300. Ющик О. І. Конституційні проблеми законотворчого процесу в Україні. *Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: до 10-річчя Конституції України і 15-ї річниці незалежності України: зб. наук. ст / за ред. Ю. С. Шемшученка; упоряд. І. О. Кресіна, В. П. Нагребельний, Н. М. Пархоменко*. К: Ін-т держави і права ім В. М. Корецького НАН України, 2006. С. 32–34.
301. Ermecerus Lehrbuch des burgerlichen Rechts. 1909. Т. 1. 168 p.
302. Shapo Helen S Writing and analysis in the law / Helen S Shapo et all. 3-rd ed. Westbury; New York: The Foundation Press, Inc., 1995. 218 p.

303. Zitelmann Die Gefahren des bürgerlichen Gesetzbuchs für die Rechtswissenschaft. 1896. 320 p.